

УДК 338.439.02:330.567

Б.Й. ПАСХАВЕР, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, головний науковий співробітник
Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Сучасний стан продовольчої безпеки

Постановка проблеми. Забезпечення продовольчої безпеки країни передбачає успішне вирішення трьох головних завдань:

національні показники обсягів і структури продовольчого споживання повинні відповідати медичним нормам здорового харчування;

коливання цих показників за соціальними групами населення має бути малим, а кореляція з доходами громадян – слабкою, що означає усунення продовольчої бідності;

імпорт продовольства не обмежується, але потреба в ньому мінімізується високим рівнем розвитку вітчизняного агропродовольчого виробництва.

Ступінь вирішення цих завдань в Україні – зміст дослідження, що пропонується.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед робіт українських авторів, які опікувалися багатоаспектною проблематикою продовольчої безпеки, можна назвати капітальну працю В.І. Власова «Глобальна

продовольча проблема» [1], яка містить широку інформацію, що уможливорює узагальнити закономірності розвитку продовольчого виробництва в умовах глобалізації проблем голоду та бідності. Монографія О.І. Гойчук «Продовольча безпека» [2] присвячена питанням удосконалення системи продовольчої безпеки на основі ефективної роботи національного агропродовольчого комплексу. Важливим є нормативний документ «Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки» [3].

Стратегічне значення мають статті П.Т. Саблука й ін. «Національна доктрина продовольчої безпеки» [4] та І.Г. Ушачова «Обеспечение продовольственной безопасности в контексте глобального партнерства» [5].

Мета статті – виклад методичних рекомендацій щодо оцінки рівня продовольчої безпеки й можливостей його підвищення.

Виклад основних результатів дослідження. Прагнення досягти високого рівня продовольчої безпеки – один із основних пріоритетів державної економічної та соціальної політики будь-якої країни. Мета і мрія такої політики – доступність здорового харчування для всіх членів суспільства. Чим вищі доходи населення, чим менша частка цих доходів витрачається на продовольчі потреби, тим більша частина населення не знає проблем із достатністю та доступністю продовольчого споживання. Але забезпечити суцільне благополуччя в цьому питанні не здатні навіть найбагатші країни.

Переконливий приклад – США, країни, де середньодушовий річний ВВП сягає 50 тис. дол. (у 13 разів більше за офіційним валютним курсом, ніж в Україні), де багато

© Б.Й. Пасхавер, 2014

років діє комплекс потужних бюджетних програм продовольчої допомоги, що охоплюють понад 90 млн осіб. Тим не менше проблема усунення продовольчої бідності у цій країні не втрачає своєї гостроти. Відповідна статистика наведена в таблиці 1.

1. Рівні продовольчої безпеки в США, % до загальної чисельності населення

Населення	2000 р.	2005 р.	2011 р.	2011 р. до 2000 р., %
У стані продовольчої безпеки	87,9	87,9	83,6	95,1
У стані продовольчої небезпеки	12,1	12,1	16,4	133,5
У тому числі:				
з низьким рівнем продовольчої безпеки	9,9	9,3	12,2	123,2
з дуже низьким рівнем продовольчої безпеки	2,2	2,8	4,2	190,9

Джерело: Statistical Abstract of the United States: 2007. – P. 132; Statistical Abstract of the United States: 2014. – P. 147.

Україна за показниками душевого ВВП майже 7-разово (за паритетом купівельної спроможності) поступається США і зрозуміло, що в нашій країні гарантування всім прошаркам населення повноцінного харчування – проблема болісна через свою значну нерозв’язаність. Її злободенність посилюють історичні спогади. Наразі в країні налічується близько 1200 осіб віком понад 100 років, які можуть бути живими свідками масової загибелі людей від голоду. За даними авторів навчального посібника «Аграрна історія України», голод 1921-1923 років в країні забрав 5 млн людських життів; загальні людські втрати, включаючи катастрофічне зниження народжуваності внаслідок голоду, досягли у 1932-1934 роках 8 млн жертв; більше 1,2 млн смертей – наслідок голоду 1946-1947 років [6, с. 189, 234, 366].

У медичній статистиці причин смертності й нині присутня позиція «Голод (виснаження)», яка з 2005 року одержала формулювання «недостатність харчування». У 2000 році за цією позицією зареєстровано 23 смертельні випадки, у 2012-му – 30¹. Величина незначна, але тривожна через відсутність позитивної динаміки. Голод нашій країні не загрожує, але рівнем продовольчого споживання ми значно поступаємося розвинутих країнам і навіть показникам 1990 року.

Поширеним методом визначення рівня продовольчої безпеки є наведена вище американська статистика, яка побудована на вибіркових опитуваннях. Мета таких статистичних спостережень – виявлення так званої

Дані таблиці – результат опитування, тобто самооцінка продовольчої ситуації, яка показує, що понад 50 млн американських громадян відчують обмеження своїх продовольчих потреб, а близько 13 млн осіб заявили, що вони іноді стикаються із проблемою голоду.

«консенсусної позбавленості», тобто самооцінка населенням рівня обмеженості споживчих можливостей через нестачу коштів.

В Україні одноразове вибіркове обстеження консенсусної продовольчої позбавленості було проведено державною статистичною службою ще у 1990 році [7, с. 106]. Тоді рівень споживання продуктів харчування був визначений недостатнім таким відсотком респондентів: хліб – 2,2; картопля – 21,3; хлібопродукти та крупи – 22,2; молоко і молокопродукти – 47,4; цукор – 50,0; кондитерські вироби – 61,5; овочі та фрукти – 62,9; риба і рибопродукти – 82,0; м’ясо і м’ясопродукти – 85,4.

Характерно, що найбільше незадоволення недостатністю споживання було висловлено щодо м’ясних і рибних продуктів, хоча у 1990 році воно було в душевому обчисленні на чверть більше, ніж на нинішній час.

Із 2004 року органи державної статистики поновили вибіркові обстеження консенсусної позбавленості домогосподарств, що дає змогу відстежувати тенденції продовольчого забезпечення методами самовизначення (табл. 2). Інформація, яку містить таблиця, доводить про майже подвійне зростання доходів населення за восьмирічний період, що поліпшило масове самовідчуття, але все ж таки більше двох третин населення вважає бідність своєю долею, і тільки кожна десята людина сподівається на поліпшення матеріального стану у найближчому майбутньому. Така суспільна самосвідомість суперечить офіційному визначенню бідності, яке вважає бідними тих, чий дохід нижче 75% від медіанної позначки. У 2012 році в Україні за цим пороговим кри-

¹ Статистична форма № С-8 «Розподіл померлих за статтю, віковими групами і причинами смерті», рядок 120.

терієм бідними були 20% домогосподарств, у тому числі в міських поселеннях – 21,5, у сільській місцевості – 16,6%.

Із зростанням доходів зменшується частка продовольчих витрат у сімейних бюджетах, а тому самовідчуття продовольчої бідності зникає швидше, ніж самовідчуття загального рівня бідності, що підтверджують дані тієї ж таблиці. За аналізований період самооцінки рівня загальної бідності зменшилися на 15%, а продовольчої бідності – більше ніж удвічі. Але реальна картина поліпшення рівня продовольчого споживання була менш оптимістична, ніж її самооцінки.

2. Рівень доходів і консенсусної позбавленості домогосподарств України

Показник	Усі домогосподарства		У тому числі			
			міські поселення		сільська місцевість	
	2004 р.	2012 р.	2004 р.	2012 р.	2004 р.	2012 р.
Кількість домогосподарств, тис.	17634	16984	12074	11768	5560	5216
Середній розмір домогосподарства, осіб	2,62	2,58	2,55	2,53	2,77	2,70
Місячний загальний дохід на 1 домогосподарство, грн (у зіставних цінах 2004 р.)*	876	1674	895	1732	836	1544
Розподіл домогосподарств за самооцінкою, %:						
відносять себе до бідних	79,6	68,0	79,9	66,3	79,0	71,9
не вдалося забезпечити навіть достатнього харчування	5,0	2,9	4,7	2,7	5,6	3,2
при збільшенні доходів спрямували б додаткові кошти на їжу	42,9	20,7	39,6	18,1	50,1	26,7

Джерело: Статистичні збірники «Витрати і ресурси домогосподарств України» та «Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів».

* Враховано зростання споживчих цін, індекс якого між 2004 р. і 2012 р. дорівнював 2,41.

Світова статистична практика пропонує два порогових критерії мінімального рівня продовольчої безпеки в середньому по країні. *Достатність* харчування визначається його енергетичною цінністю, яка не повинна бути меншою 2,5 тис. ккал добового раціону на душу населення¹. В Україні цей показник – яскрава ілюстрація кризового циклу: у 1990 році – 3597 ккал, 2000 – 2661, 2012-му – 2960 ккал, тобто «дно» рецесії вже позаду, але докризовий рівень ще попереду [8, с. 418].

Доступність харчування вимірюється витратами на продовольчі потреби. Бідною вважається країна, в якій на продовольство витрачається більше 60% середнього бюджету домогосподарств. Динаміка цього показника в Україні збігається з історичною тенденцією критерія достатності харчування. У 1990 році середня сім'я витратила на харчування 31% свого доходу, у 2000 – 83, у 2012-му – 46%, тобто кризове погіршення значною мірою компенсували, проте радянського рівня поки не досягли [8, с. 81-82; 9, с. 136, 195].

Аналітичний інструмент, який широко використовується для оцінки стану продовольчої безпеки, – порівняння фактичного рівня продовольчого споживання з його нормативними показниками, що затверджені

законодавчими документами. Зокрема, постановою Кабінету Міністрів України (від 14.04.2000 р.) у розвиток законодавства про прожитковий мінімум були затверджені *мінімальні* норми продовольчого споживання. На період 2005-2015 років МОЗ України рекомендувало *раціональні* норми здорового харчування, які «Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року» (постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 р.) передбачалося втілити в життя. Уявлення про хід виконання цих програмних документів дає інформація таблиці 3.

Поки що середнім показникам продовольчого споживання в країні вдалося подолати бар'єр мінімальних норм, перевершивши їх за калорійністю на 9% і за вартістю на 1%. Одночасно середній фактичний рівень харчування майже на чверть менше раціональної норми. Це означає, що більшість населення країни знаходиться у стані продовольчої небезпеки, яка особливо відчутна при аналізі споживання окремих продуктів харчування.

¹ За даними ФАО, добове споживання менше 1520 ккал загрожує голодною смертю.

3. Нормативне і фактичне продовольче споживання в Україні, на одну особу за добу

Продукти	Калорійність 1 кг, ккал*	Споживча ціна 1 кг у 2012 р., грн**	Споживча ціна 1 тис. ккал	Мінімальні норми			Рациональні норми			Споживання у 2012 р.		
				вага, г	кало- рій- ність, ккал	вар- тість, грн	вага, г	кало- рій- ність, ккал	вар- тість, грн	вага, г***	кало- рій- ність, ккал	вартість, грн
1	2	3	4=3:2	5	6=5x2	7=5x3	8	9=8x2	10=8x3	11	12=11x2	13=11x3
Хлібопродукти	3138	10,43	3,32	258	810	2,69	274	860	2,86	299	938	3,12
Картопля	590	1,69	2,86	263	155	0,45	340	201	0,58	383	226	0,65
Цукор, конд. вироби	4033	16,69	4,14	88	355	1,47	104	419	1,74	103	414	1,72
Олія	9009	23,33	2,59	22	198	0,51	36	324	0,84	36	320	0,84
Яйця, шт.	134	0,69	5,16	0,63	84	0,43	0,79	106	0,55	0,84	112	0,58
Разом по набору	...	...	...	...	1602	5,55	...	1910	6,57	...	2010	6,01
М'ясопродукти	2491	39,67	15,93	142	354	5,64	219	546	8,69	149	370	5,91
Молокопродукти	570	5,57	9,77	934	532	5,20	1041	593	5,80	587	335	3,27
Рибопродукти	714	38,38	53,75	33	24	1,27	55	39	2,11	37	26	1,42
Овочі, баштанні	276	4,77	17,27	288	79	1,37	441	122	2,10	446	123	2,13
Плоди, ягоди	637	10,00	15,70	186	118	1,86	247	157	2,47	146	93	1,46
Разом по набору	...	...	...	...	1107	15,34	...	1457	21,17	...	947	14,19
Усього	...	...	...	...	2709	20,89	...	3367	27,74	...	2957	21,10

* Калорійність за оцінками, що застосовуються у розрахунках Держслужби статистики України.

** Витрати та ресурси домогосподарств України у 2012 році. – Стат. зб. – К., 2013. – С. 197.

*** Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. – Стат. зб. – К., 2013. – С. 9.

Дані таблиці 3 уможливають виділити два набори продовольчих енергоносіїв: дешевий і дорогий. У першому одиниця енергетичної цінності коштує споживачеві майже в 4,5 раза менше, ніж у другому. Через низьку купівельну спроможність середнього споживача він віддає перевагу дешевим енергоносіям, по яких фактичне споживання досягає або навіть перевищує норми раціонального харчування. Навпаки, по набору дорогих енергоносіїв фактичне продовольче споживання на третину менше раціональних норм. Все це підтверджує про поки що незадовільний стан продовольчої безпеки в Україні, оскільки середні показники продовольчого споживання не відповідають нормам здорового харчування ані за обсягом, ані структурно.

Проблему загострює значна соціальна стратифікація груп населення, яка викликає відчутну диференціацію продовольчого споживання. Згідно з офіційною статисти-

кою, у поточному столітті в Україні діє тенденція до поступового зменшення соціального розшарування верств населення за рівнями доходів і споживання. Між 2000 та 2012 роками за показником доходів індекс Джині зменшився з 0,29 до 0,25, а децильний коефіцієнт фондів – із 6,4 до 5,1. Таку закономірність підтверджують і дані про диференціацію продовольчого споживання. Інформацію про динаміку й сучасний стан соціальної диференціації продовольчого споживання містить таблиця 4.

За роки післякризового відновлення продовольча бідність суттєво знизилася, але контрастність розшарування у продовольчому споживанні соціальних груп із різним рівнем доходів залишається ще дуже значною в наборі дорогих продовольчих енергоносіїв, що погіршує стан продовольчої безпеки за показниками структурної неповноцінності масового харчування.

4. Диференціація продовольчого споживання домогосподарств в Україні залежно від розміру середньодушових доходів

Продукти	Децильний коефіцієнт фондів, %	
	2000 р.	2012 р.
Хліб і хлібопродукти	115,3	115,1
Картопля	110,1	82,9
Цукор, конд. вироби	301,3	162,4
Олія	169,7	94,5
Яйця	239,8	104,5
Разом по набору	157,0	117,8

М'ясо і м'ясопродукти	433,9	211,7
Молоко та молокопродукти	240,2	159,9
Риба і рибопродукти	441,6	193,5
Овочі й баштанні	205,4	144,4
Плоди, ягоди, виноград	460,0	245,3
Разом по набору	314,6	177,4
Харчування поза домом	1977,3	703,8

Джерело: Витрати і доходи домогосподарств України у 2000 р. – Стат. зб. – К., 2001. – С. 174; Витрати і доходи домогосподарств України у 2012 р. – Стат. зб. – К., 2013. – С. 189.

У показниках таблиці 4 привертає увагу дуже значна соціальна диференціація за позицією харчування поза домом, тобто користування послугами підприємств громадського харчування (ресторанного господарства) поки що доступно лише найбільш забезпеченим верствам населення, що показує про ймовірну його перспективність і спонукає до детального аналізу.

Відомо, що багатство суспільства визначається не робочим, а вільним часом. Значну частину свого вільного часу домогосподарства вимушені затрачати на приготування їжі. В пострадянський період обстеження бюджету часу населення в Україні не проводилися, але в даному випадку можна скористатися інформацією російської державної статистики, яка у 2010 році провела вибіркове обстеження використання (бюджету) часу населення. Результати цієї статистичної вибірки такі: доросла жінка в середньому затрачає на приготування їжі 66 хв. на день, чоловік – 14 хв. Якщо ці цифри поширити на доросле населення України, то одержимо, що приготуванням їжі вдома в нашій країні займається близько 5 млн умовних працівників у річному еквіваленті повної зайнятості.

Згідно з методологією Системи національних рахунків, хатня робота не створює

вартості та доданої вартості, тобто не множить багатства суспільства. Натомість, ресторанне господарство – потужна галузь сфери послуг. У США 41% витрат населення на продовольчі потреби – харчування поза домом. Американське ресторанне господарство – понад 8 млн зайнятих, що значно перевищує трудові ресурси сільського господарства. Валовий внутрішній продукт, створений в американському ресторанному господарстві, майже дворазово перевищує аналогічний показник фермерського господарства [11, с. 416, 460]. Отже, ресторанне господарство в розвинутих країнах – важлива частина агропродовольчого комплексу, яка значною мірою визначає продовольчу ситуацію.

В Україні харчування поза домом поки що суттєво не впливає на рівень продовольчого забезпечення населення, а тенденція його розвитку несприятлива. У 1990 році частка витрат населення на послуги ресторанного господарства дорівнювала 9,8%, у 2000 – 1,4, у 2012-му – 3,5% від усіх витрат на продовольчі потреби. Судячи з ресурсних показників ресторанного господарства, галузь переживає кризові часи, чим гальмує формування «наздоганяючої економіки» в продовольчій сфері (табл. 5).

5. Розвиток ресторанного господарства України

Показник	1980 р.	1990 р.	2000 р.	2012 р.
Кількість об'єктів, тис.	56,0	62,3	33,1	21,6
Кількість місць у них, тис.	3458	4467	1916	1521
Середньорічна чисельність працівників, тис.	478	481	73	109*

Джерело: Статистичний щорічник України за 2012 р. – К., 2013. – С. 283, 285, 360.

* Діяльність готелів і ресторанів.

Стан продовольчої безпеки визначається не тільки рівнем споживання, але і його джерелами: вітчизняними чи іноземними, тобто часткою продовольчої самозабезпеченості (незалежності). Відмітною рисою процесу глобалізації є випередження темпів зростання зовнішньої торгівлі порівняно з відповідним по-

казником вітчизняного виробництва. Така пропорція призводить до збільшення частки експорту у виробництві та частки імпорту у споживанні. У своїй імпортній продовольчій політиці Україна має прагнути (принаймні, хоч теоретично) досягти такої ситуації, коли вітчизняному споживачеві будуть доступні

найкращі (найбільш смачні, корисні й якісні) продовольчі продукти з усього світу. Але при цьому кожна прогаяна можливість імпортозаміщення слід розглядати як недолік власного виробника. Інакше кажучи, зростати повинен неконкурентний імпорт.

Із цих позицій у звітності за 2012 рік змушує червоніти 30-відсоткова імпортна частка у фонді споживання свинини. Свиноярство – найтрадиційніша галузь вітчизняного тваринництва, і при колосальному експортному зерновому потенціалі України цей напрям м'ясного виробництва повинен бути самодостатнім, або навіть виступати нетто-експортером.

Визнаючи досягнення продовольчої безпеки макроекономічною метою роботи агропродовольчого комплексу, не можна обійти увагою питання цінового паритету на споживчому продовольчому ринку, тобто відповідність цін пропозиції продуктів харчування та доходів (цін робочої сили і демографічного відтворення) їх споживачів. Те, що нині частка продовольчих витрат у доходах середньостатистичного українця суттєво більша, ніж у 1990 році, вказує про існування значного цінового диспаритету в продовольчій сфері пострадянського періоду, що вимагає детального аналізу його причин.

Перше питання такого аналізу – вибір показника інфляції на споживчому продовольчому ринку. Справа в тому, що різні департаменти Держслужби статистики України, залежно від цілей та методик статистичних спостережень, здійснюють цінові розрахунки, результати яких мають значні відмінності.

Індекс усіх споживчих цін розраховується за весь період української державності в

двох вимірах: у середньому за рік і грудень до грудня. При зіставленні цін 1990 року в карбованцях із цінами 2012 року у гривнях індекс споживчих цін фіксує цінове зростання у першому вимірі 8,5 раза, у другому – 9,4 раза. По всіх продовольчих товарах (продукти харчування, алкогольні напої, тютюнові вироби) за той же період індекс споживчих цін у вимірі грудень до грудня показує зростання у 8,8 раза [9, с. 10].

Другим офіційним джерелом статистичної інформації про інфляцію на споживчому продовольчому ринку можуть слугувати дані щодо цін роздрібного товарообороту. Між 1990 і 2012 роками індекс фізичного обсягу роздрібного товарообороту харчових продуктів дорівнював 71%, а сума цього товарообороту в поточних цінах збільшилася у 4,5 раза, що доводить про зростання цін у 6,3 раза [8, с. 271, 276].

Водночас офіційна статистика показує, що за аналізований період середня заробітна плата збільшилася у 12,4 раза, а середня пенсія – у 14,2 раза, тобто доходи населення за темпами зростання значно випереджають наведені темпи інфляції, що повинно було б привести до суттєвого збільшення норм душевого споживання продовольчих продуктів, але цього не сталося.

Ще одне джерело офіційної інформації щодо темпів інфляційного процесу – статистика сімейних бюджетів населення (витрати й доходи домогосподарств). Зіставлення цін на основні групи продуктів харчування за період, який аналізується, подані у таблиці 6. Дані цього джерела показують про перевищення темпів інфляції над темпами збільшення доходів населення.

6. Споживчі ціни продуктів харчування в Україні

Показник	Ціна за 1 кг		2012 р. до 1990 р., разів
	1990 р., крб ¹	2012 р., грн ²	
Хліб і хлібопродукти	0,40	10,46	26,15
Картопля	0,28	2,59	9,25
Овочі та баштанні	0,63	6,36	9,35
Фрукти, ягоди, виноград	1,49	11,74	7,88
Цукор, кондитерські вироби	1,85	16,91	9,14
М'ясо й м'ясопродукти	2,78	35,36	12,72
Молоко та молокопродукти	0,20	5,09	25,45
Олія	1,53	14,27	9,33
Риба та рибопродукти	1,28	25,50	19,92
Яйця (10 шт.)	1,00	8,86	8,86
По перелічених продуктах*	х	х	15,70

Джерело: ¹ Бюджети сімей робітників, службовців, колгоспників і пенсіонерів. – Стат. зб. – К., 1991. – С. 15, 16; ² Витрати і ресурси домогосподарств України у 2012 р. – Стат. зб. – К., 2013. – С. 175, 282.

* Індекс, зважений за структурою споживання звітного періоду.

Близький до цього розрахунку результат одержуємо і при зіставленні загальних витрат населення на продовольчі потреби у звітному й базисному періодах. У 1990 році калорійність душевого добового раціону харчування дорівнювала 3597 ккал, а витрати на цей раціон – 1,87 крб, або 52 коп. з розрахунку на 1 тис. ккал. Відповідні показники 2012 року: калорійність – 2954 ккал, витрати – 23,72 грн, з розрахунку на 1 тис. ккал – 8,03 грн. Отже, зростання цін у 15,4 раза (8,03:0,52).

Таким чином, статистика сімейних бюджетів дає індекс інфляції цін продовольчого ринку на значно вищому рівні, ніж статистика ціноутворення. Якому показникові віддати перевагу?

Між 1990 і 2012 роками душеве продовольче споживання скоротилося за калорійністю на 18%, за вартістю (у цінах звітного періоду) – на 19%. За ті ж роки частка продовольчих витрат у середньому душевому доході зросла з 31 до 46%. Погіршення цих двох важливих критеріїв продовольчої безпеки – незаперечний доказ зниження купівельної спроможності населення на ринку

продовольства, що, в свою чергу, доводить про диспаритетне випередження інфляції продовольчих цін над темпами зростання доходів пересічного громадянина.

Слід сказати, що це диспаритетне руйнування купівельної спроможності населення – продукт першого десятиліття української державності. Між 1990 і 2000 роками середньодушеве споживання м'ясних та рибних продуктів скоротилося більше ніж удвічі, молочних – майже удвічі, зросло лише споживання картоплі. У поточному столітті спостерігається відбудовна тенденція (крім кризового 2009 р.) споживчого цінового паритету на продовольчому ринку, але поки що цей показник не досяг докризової позначки.

Висновки. Узагальнюючи оцінку сучасного стану і перспектив розв'язання проблем продовольчої безпеки слід сказати, що для України шлях між оцінками «задовільно» та «відмінно» не буде коротким і легким. Головна трудність – низька платоспроможність більшої частини населення, що зумовлена загальною економічною ситуацією в країні, яку характеризують дані таблиці 7.

7. Валовий внутрішній продукт на одну особу (дол. США за ПКС 2005 р.)

Країни світу	1990 р.	2000 р.	2012 р.	В % до 1990 р.	
				2000 р.	2012 р.
США	32125	39277	43063	122,3	134,0
Німеччина	25013	29738	34766	118,9	139,0
Велика Британія	23141	28604	32723	123,6	141,4
Франція	24349	28357	29819	116,5	122,5
Країни колишнього СРСР					
Україна	8108	3706	6394	45,7	78,9
Російська Федерація	12686	8606	15177	67,8	119,6
Білорусь	6450	5816	13427	90,2	208,2
Молдова	3974	1657	2951	41,7	74,3
Естонія	10081	11002	18722	109,1	185,7
Латвія	10988	8644	15946	78,7	145,1
Литва	12028	9429	18776	78,4	156,1
Азербайджан	4754	2534	9156	53,3	192,5
Вірменія	2888	2254	5727	78,0	198,3
Грузія	5420	2502	5086	46,2	93,8
Казахстан	7096	5405	11973	76,2	168,7
Киргизстан	2524	1510	2077	59,8	82,3
Таджикистан	3205	986	1936	30,8	60,4
Туркменістан	6115	3541	9121	57,9	149,2
Узбекистан	2002	1603	3095	80,1	154,6

Джерело: Статистичні щорічники України за відповідні роки.

За роки незалежності Україні не вдалося створити економічну систему, яка б поступово скорочувала відставання від розвинутих країн. На жаль, цей розрив поки що

зростає. Наприклад, якщо у 1990 році український душевий ВВП дорівнював чверті американського, то нині – лише 15%.

На пострадянському просторі Україна опинилася серед країн-«невдах», які досі не спромоглися відновити макроекономічний рівень 1990 року. Тому в Україні не відновлений також рівень продовольчого споживання: у 2012 році він менше середньодушових показників 1990 року за калорійністю на 18%, за зіставною вартістю – на 19%.

Водночас, інформація таблиці 7 показує, що на зламі століть Україна пройшла «дно» руйнівної рецесії, забезпечивши відбудовну тенденцію. При збереженні позитивної динаміки душевого ВВП для продовольчої безпеки країни вирішальну роль відіграватиме розвиток агропродовольчого виробництва і внутрішнього продовольчого ринку.

Список використаних джерел

1. Власов В.І. Глобальна продовольча проблема / В.І. Власов. – К. : Інститут аграрної економіки, 2001. – 506 с.
2. Гойчук О.І. Продовольча безпека / О.І. Гойчук. – Житомир: «Полісся», 2004. – 348 с.
3. Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379.
4. Саблук П.Т. та ін. Національна доктрина продовольчої безпеки / П.Т. Саблук та ін. // Економіка АПК. – 2011. – № 8. – С. 3-11.
5. Ушацев І.Г. Обеспечение продовольственной безопасности в контексте глобального партнерства / И.Г. Ушацев // Економіка АПК. – 2012. – № 2. – С. 107-112.
6. Панченко П.П. Аграрна історія України / П.П. Панченко, Ю.Ф. Мельник, В.А. Вергунов. – К.: Просвіта, 2007. – 532 с.
7. Народне господарство Української РСР у 1990 році. – Стат. щорічник. – К., 1991.
8. Статистичний щорічник України за 2012 р. / Держслужба статистики України. – К., 2013.
9. Індекси споживчих цін. – Стат. зб. – К., 2013.
10. Statistical Abstract of the United States: 2014. The National Data Book.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2014 р.

*

УДК 562.225.125

Г.І. ШАРИЙ, кандидат наук з державного управління,
перший заступник начальника
Обласного управління Держземагентства Полтавської області

Сучасні земельні відносини на селі

Постановка проблеми. Соціально-економічний стан розвитку сучасного села в Україні не однозначний, але характеризується в багатьох районах прогресуючими кризовими явищами.

Декларативна ідея щодо формування власника землі, який здебільшого не має ні фізичних, ні матеріальних можливостей займатися сільгоспвиробництвом та відпускання на самоплив формування товарного високопродуктивного виробника сільгосппродукції, помилка. Земля повинна не тільки належати тому, хто її обробляє, а й бути в руках того, хто її використовує найпродуктивніше для суспільства як засіб виробництва. Курс на власника, а не на виробника

структуру – це перший прорахунок реформаторів аграрного сектору України.

Майже 70% земельних паїв, половина земель фермерів, більшість земель особистих селянських господарств (ОСГ) обробляють інші виробники, а вказані фермери і селяни не використовують одержані ділянки самостійно, одержуючи безпідставно земельну ренту у вигляді платежів за землю [2]. Це другий прорахунок реформи.

Новітні реформатори зуміли розробити єдині універсальні правові норми щодо регулювання земельних відносин на селі для Слобожанщини, Київщини, Волині й Поділля, Криму і Галичини, Львівщини та Херсонських степів. Ігнорування регіональних особливостей і традицій – третій прорахунок реформи.

© Г.І. Шарий, 2014

На пострадянському просторі Україна опинилася серед країн-«невдах», які досі не спромоглися відновити макроекономічний рівень 1990 року. Тому в Україні не відновлений також рівень продовольчого споживання: у 2012 році він менше середньодушових показників 1990 року за калорійністю на 18%, за зіставною вартістю – на 19%.

Водночас, інформація таблиці 7 показує, що на зламі століть Україна пройшла «дно» руйнівної рецесії, забезпечивши відбудовну тенденцію. При збереженні позитивної динаміки душевого ВВП для продовольчої безпеки країни вирішальну роль відіграватиме розвиток агропродовольчого виробництва і внутрішнього продовольчого ринку.

Список використаних джерел

1. Власов В.І. Глобальна продовольча проблема / В.І. Власов. – К.: Інститут аграрної економіки, 2001. – 506 с.
2. Гойчук О.І. Продовольча безпека / О.І. Гойчук. – Житомир: «Полісся», 2004. – 348 с.
3. Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки. Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379.
4. Саблук П.Т. та ін. Національна доктрина продовольчої безпеки / П.Т. Саблук та ін. // Економіка АПК. – 2011. – № 8. – С. 3-11.
5. Ушацев І.Г. Обеспечение продовольственной безопасности в контексте глобального партнерства / И.Г. Ушацев // Економіка АПК. – 2012. – № 2. – С. 107-112.
6. Панченко П.П. Аграрна історія України / П.П. Панченко, Ю.Ф. Мельник, В.А. Вергунов. – К.: Просвіта, 2007. – 532 с.
7. Народне господарство Української РСР у 1990 році. – Стат. щорічник. – К., 1991.
8. Статистичний щорічник України за 2012 р. / Держслужба статистики України. – К., 2013.
9. Індекси споживчих цін. – Стат. зб. – К., 2013.
10. Statistical Abstract of the United States: 2014. The National Data Book.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2014 р.

*

УДК 562.225.125

Г.І. ШАРИЙ, кандидат наук з державного управління,
перший заступник начальника
Обласного управління Держземагентства Полтавської області

Сучасні земельні відносини на селі

Постановка проблеми. Соціально-економічний стан розвитку сучасного села в Україні не однозначний, але характеризується в багатьох районах прогресуючими кризовими явищами.

Декларативна ідея щодо формування власника землі, який здебільшого не має ні фізичних, ні матеріальних можливостей займатися сільгоспвиробництвом та відпускання на самоплив формування товарного високопродуктивного виробника сільгосппродукції, помилка. Земля повинна не тільки належати тому, хто її обробляє, а й бути в руках того, хто її використовує найпродуктивніше для суспільства як засіб виробництва. Курс на власника, а не на виробника

структуру – це перший прорахунок реформаторів аграрного сектору України.

Майже 70% земельних паїв, половина земель фермерів, більшість земель особистих селянських господарств (ОСГ) обробляють інші виробники, а вказані фермери і селяни не використовують одержані ділянки самостійно, одержуючи безпідставно земельну ренту у вигляді платежів за землю [2]. Це другий прорахунок реформи.

Новітні реформатори зуміли розробити єдині універсальні правові норми щодо регулювання земельних відносин на селі для Слобожанщини, Київщини, Волині й Поділля, Криму і Галичини, Львівщини та Херсонських степів. Ігнорування регіональних особливостей і традицій – третій прорахунок реформи.

© Г.І. Шарий, 2014

На Полтавщині із 1846 сіл у 980 відсутня виробнича аграрна структура, у 96 сільських рада, або в 350 селах, селяни так і не створили жодного фермерського господарства. правонаступників КСП в області залишилося 173 із 720, що існували на початок активних трансформацій в 1996 році. У підсумку робочих місць в АПК області збережено лише 10-ту частину проти 1990 року. Орендна плата за 1 га паїв становить 500-1600 грн, що в п'ять разів нижче за середню орендну плату в Європі, заробітна плата в аграрному секторі становить лише 8% у витратах агровиробників. Бюджетні земельні платежі за землі сільськогосподарського призначення дорівнюють 0,1% від нормативної грошової оцінки земель, або 20 грн за 1 га на рік. І це незважаючи на те, що виробничі успіхи підприємців АПК, особливо в рільництві, очевидні й перевищили рівні 1990 року, а продуктивність худоби зросла проти 1990 року майже вдвічі. А якщо врахувати, що внесення органічних і мінеральних добрив менше на третину компенсують винос поживних речовин у рослинництві, то висновок академіка НААН Панасюка Б.Я., що нині земля в Україні – предмет наживи, – правильний та об'єктивний [5].

На селі з 2000 року процеси розвитку аграрного сектору, соціального розвитку й розвитку земельних відносин існують без будь-якого суттєвого регуляторного впливу держави. Як наслідок ми маємо масове безробіття та самозайнятість сільського населення, латифундизм і поглинання аграрних товарних виробників різними способами, при цьому економічний базис у вигляді виробничої структури в половині існуючих сільських поселень втрачено.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом тема завершення земельної реформи, вдосконалення організаційно-правових механізмів та шлях подальшого розвитку аграрного сектору економіки, соціально-економічного розвитку села, висвітлювали вчені П.С. Березівський [1], О.С. Добряк [2], М.Й. Малік [3], П.М. Матвеев [4], Б.Я. Панасюк [5], А.М. Третьак [6], О.В. Ульяновченко [7], А.Д. Юрченко. Але не зважаючи на велику кількість досліджень і публікацій, існує необхідність чіткого визначення перспектив формування сучасної

аграрної політики та напрямів розвитку та завершення аграрної й земельної реформи в Україні.

Мета статті – з урахуванням реальних економіко-правових і соціально-економічних аспектів визначити окремі шляхи розвитку аграрного сектору економіки України на найближчу перспективу та сформулювати напрями нової аграрної політики.

Виклад основних результатів дослідження. Враховуючи реалії, потрібно йти не тільки до завершення земельної реформи, а й змінювати напрями розвитку аграрних і земельних відносин у країні, для чого необхідно провести ряд заходів:

1) Розробити й прийняти новий Земельний кодекс. Численні зміни в існуючій Земельний кодекс, який лише узаконив «Указні» правові норми щодо паювання та приватизації земель, не дають позитивного результату. За 12 років Верховна Рада України змінила 90 із 212 статей кодексу, прийнявши більше 50 законів, а потребують негайних змін більшість нині діючих норм. На даному етапі суспільні події в земельних відносинах на базовому рівні чинним законодавством у багатьох випадках не врегульовані, а тіньовий оборот земель охоплює половину земельних відносин і заводить у тінь більшу частину земельних платежів.

Ігнорування колективної співвласності селян (землі колишніх КСП, які не підлягали паюванню) на рівні Конституції, Земельного кодексу й інших законів, не призупинило існування цієї власності «де факто», а лише загнало в тінь земельні відносини на землях колишніх КСП. Держава, передавши землі селянам у спільно-часткову власність і посвідчивши це право державними актами, потім адміністративно реорганізувала КСП, при цьому нерозпайовані землі цих КСП згідно зі статистичною звітністю віднесені до земель державного запасу. Необхідно поновити правові інституції, що регулюють відносини на колективних землях та відновити колективні, соціальні, кооперативні й громадські органи співвласників земельних паїв, земель колишніх КСП, визначивши законодавчо форми самоорганізації, управління та особливу правосуб'єктність.

У цьому полягає першочергова правова, суспільна, соціальна й політична справедливість по відношенню до селян.

Новий Земельний кодекс повинен кодифікувати всі напрацьовані земельні правові інституції та забезпечити реорганізацію земельних відносин, направивши їх у цивілізоване суспільно важливе русло щодо необхідності формування і створення стійких високопродуктивних виробничих аграрних структур, головним чином кооперативного типу.

2) Економічні відносини та правові інституції мають враховувати зональні й регіональні особливості розвитку аграрного сектору, традиційні інститути земельних відносин і соціально-економічний стан села. Неприйнятний підхід щодо необхідності суцільної деколективізації, бо пропоновані колективні аграрні підприємства (КАПи) актуальні лише для частини регіонів. Зважаючи на соціально-економічну та зональну специфіку, необхідно розробити регіональні державні програми, які б враховували особливості регіонів. Історичні уроки дають приклади розробки особливих «уложень», для окремих груп губерній Російської імперії і для земель Козачих військ у ході реформацій 1861-1865 років. В Україні паювання, роздержавлення й наступні трансформації земельних відносин проведені одномоментно, указаним порядком, для Закарпаття, для Полісся і півдня України, тому й користь від реформи одержали лише близько 20% селян і сільських територій, всі інші – тільки потерпають від проведеної реформи. І добре, що вона не завершилась, а є можливість зробити кілька кроків назад. Але ж знову не загальною і не сліпо, а через сучасні механізми державного регулювання, використовуючи адмінресурс держави, економічні стимули та санкції.

Селянам центральних областей, півдня України економічні й правові норми повинні дати змогу за рахунок кооперації відновлювати втрачену виробничу аграрну структуру та "спастися" село і себе, тут повинна запрацювати пропонована академіком НААН Б.Я. Панасюком схема.

Але західні області повинні напрацювати механізм щодо викупу земель та формування стійких сімейних одноосібних господарств з їхньою наступною кооперацією в

сфері збуту, переробки, матеріального постачання і обслуговування.

Вбачається обов'язковість існування великих сімейних ферм і фермерських господарств на Поліссі, потужних спеціалізованих кооперативів по виробництву технічних культур, сучасних тваринницьких комплексів у північних областях України.

Не можна ігнорувати й економічний обіг земель за рахунок оренди, особливо в центральних і південних областях України, де рівень виробництва за рахунок орендних відносин у ряді районів та в десятках сільгосппідприємств перевищив рівень 90-х років у 2-3 рази. "Агроекологія" (керівник Антонець С.С., Герой соціалістичної праці, Герой України) Шишацького району Полтавської області – орендне приватне підприємство, унікальне і знане у світі, працює ефективно, забезпечуючи соціально-економічний розвиток села, раціональне використання землі й рушити його в угоду «суцільної кооперації» недопустимо.

Критикуючи негативи латифундизму і великих виробничих форм на селі, не можна ігнорувати економічні та конкурентні переваги концентрації й спеціалізації виробництва. Висока продуктивність праці в ряді великих сільгосппідприємств, що створені завдяки економічному руху земель за рахунок оренди, поєдналася з високими якісними показниками соціально-економічного розвитку села, сталому розвитку сільських територій.

ТОВ «Агрофірма ім. Довженка», орендуючи землі в чотирьох районах Полтавщини в межах 14 сільських рад, уклавши угоди соціального партнерства із сільськими громадами, забезпечила достатньо високі показники соціально-економічного розвитку села.

Орендна плата як за землі пайового фонду, так і за державні землі становить 1238 грн за 1 га (5% від НГО).

Сформувавши просторовий виробничий базис на площі 40 тис. га, агрофірма освоїла й підтримує науково обґрунтовану еколого-економічну структуру посівних площ, в якій соняшник займає лише 1,2 тис. га, а кормові культури – майже 13 тис. га.

Валової продукції на одного працюючого вироблено на рівні 213 тис. грн. Середньорічна чисельність працюючих сягає 3 тис. осіб. Середньомісячна зарплата працюючих

у рільництві становить 4,5 тис. грн, у тваринництві – 3,8 тис. грн.

Агрофірма, зберігаючи виробничу інфраструктуру в розрізі кожного села, а отже, й робочі місця, збільшила в підприємствах поголів'я великої рогатої худоби порівняно з 1990 роком і утримує 12,9 тис. ВРХ, у т. ч. 6,7 тис. корів.

Середній удій на корову в підприємствах агрофірми – від 6 до 8 тис. кг. Урожайність у 2013 році озимої пшениці становила 58 ц/га, цукрових буряків – 478, сої – 25, сояшнику – 36,3 ц/га.

Крім визначених чинним законодавством та орендних платежів, соціальний розвиток сіл підтримується прямим фінансуванням соціальної сфери. Шкільні, дошкільні, культурні заклади, спортивна сфера й соціальна інфраструктура на селі одержують понад 2 млн грн щорічно [7].

За відсутності єдиних правил гри та чіткої регуляторної політики є різні приклади господарювання на селі. Недобросовісний капіталізований латифундизм стоїть в одному ряду з дрібними, середніми, фермерськими й приватними селянськими господарствами, що утримують у тіні земельні відносини, обробляючи великі масиви пайових земель і земель ОСГ без державної реєстрації земельних відносин, без проектів еколого-економічного обґрунтування сівозмін, тінізуючи заробітну плату, взагалі не займаючись тваринництвом. Натомість, працюючи прозоро, більшість великих сільгосппідприємств, підпадаючи під критичне означення латифундизм, несуть весь тягар бюджетних платежів та соціальних партнерських відносин із сільськими громадами.

3) Аналізуючи тенденції розвитку земельних відносин і вважаючи останні базисними та враховуючи негативний досвід, також необхідно:

припинити безоплатну приватизацію земель за межами населених пунктів;

проінвентаризувати й передати частину земель державної власності сільгосппризначення Державному земельному банку (на баланс);

виділити та передати сільським і селищним радам громадські сінокоси, пасовища й городи в комунальну власність;

накреслити шляхи та відрегулювати державну позицію щодо домінування державної власності на землю.

4) Мораторій на обіг земель сільськогосподарського призначення необхідно зняти, але обіг земель повинен бути охоплений державним регулюванням.

Економічний обіг земель сільгосппризначення необхідно підкорити суспільним інтересам у частині консолідації земель, обов'язкового збереження родючості, цільового, продуктивного й раціонального використання, ввівши санкції, аж до вилучення земель.

Санкції мають бути економічно виважені, адже, наприклад, втрати сільськогосподарського виробництва при вилученні ріллі обчислюються по Полтавській області в межах 96 тис. грн за 1 га платежів до бюджетів різних рівнів. В Україні показники втрат лісгосподарського та сільськогосподарського виробництва визначені станом на 1996 рік і з того часу не змінювалися й не індексувалися.

Якщо скуповування земель іноземцями і юридичними особами унеможливлено, то масова спекуляція та обезземелення селян потребують сучасних нормативно-правових і адміністративних рішень.

При цьому знову ж такі санкції за спекуляцію землею повинні перейти в площину Податкового кодексу, яким потрібно передбачити митні збори на порядок вищі, ніж сучасна нормативна грошова оцінка земель, і пропонувані в проектах законів санкції.

Дійсно, при вартості 1 м² у приміській зоні м. Києва у межах 10-100 дол. США, а сотки – від 1 до 10 тис. дол. США, санкція за перепродаж 1 га в розмірі 21 тис. грн при вартості 1 га до 1 млн дол. США, аж ніяк не вплине позитивно на ситуацію. Землі в Київській області перепродаватимуть по 3-5 разів за рік із сплатою мізерних штрафів та санкціонованих платежів такого рівня.

За перший рік Столипінської реформи 40% селянства продали землю, стали сільським пролетаріатом і в цьому була найбільша трагедія Росії з відомими наслідками. Нині на селі проживає 30% населення країни, працездатних ще менше, але ємність аграрного сектору забезпечує роботою лише 5% населення країн світу. Позиція попередніх урядів щодо підтримки мораторію на продаж – це хибна позиція. Необхідно шляхом

підтримки кооперації створювати робочі місця на селі не тільки у сфері аграрного виробництва, а й у сфері переробки сировини, розміщуючи на селі підприємства інших галузей економіки.

Не можна допускати концентрації землі в руках обмеженого кола осіб і головна протидія тут – це дозвіл скуповування землі сільгоспкооперативами та підтримка банківською системою дрібних і середніх господарств на селі.

На заваді концентрації земель повинен стати Податковий кодекс із прогресивною системою оподаткування.

Особливе місце сільськогосподарських кооперативів та фермерських господарств у формуванні економічного обігу сільгоспземель й їхня особлива першосуб'єктність повинні бути інституційно сформовані в нових законодавчих актах «Про сільськогосподарські товариства та підприємства», «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про фермерське господарство» й ін. Кооперативний рух має пронизати аграрне виробництво та село, як по горизонталі, так і по вертикалі, а виробнича кооперація як явище повинна вийти за рамки фізичної участі лише фізичних осіб у кооперативах.

Максимально можливі розміри землеволодінь на одну фізичну особу, або на фермерське господарство чи кооператив мають бути конкретизовані для кожної окремої зони, області (регіону) чи провінції (району) з урахуванням конкретних умов. Для Закарпаття, Карпат, інших гірських територій скуповування орних земель на одну фізичну особу, можливо, не повинна перевищувати 10 га, а максимальна кількість орних земель у сільгоспкооперативі має відповідати найраціональнішому землекористуванню в масштабах товарних сівозмін Лісостепу і Степу в межах 1000–3000 га орних земель.

Розпорядження землями сільгосппризначення, незалежно від форм власності, в межах базових рад повинно здійснюватися за дозволеної компетенції рад базового рівня згідно з розробленими планами розвитку територій та проектів земельно-господарського устрою.

Механізми протидії зміні цільового призначення сільськогосподарських земель, особливо цінних, повинні бути закладені в указаних проектах.

5) Необхідно повернутися від спільно-часткової до спільно-сумісної форми власності на земельні частки (паї) без права виділення паю в натурі в цілісному масиві. Консолідоване спільно-сумісне використання в межах масиву повинно бути обов'язковою умовою й головним обтяжливим елементом власності. Тим більше, що введення поземельних книг і витягів взаємних державних актів зберігає актуальність і можливість реалізації права в частині продажу, обліку та внеску в кооператив.

Створення кооперативів повинно ініціюватися власниками паїв, особистого селянського господарства, орендарями, Державним Земельним банком, органами місцевого самоврядування, великими сільгосппідприємствами й підтримуватися державними економічними стимулами.

Станом на 2012 рік в Україні нараховувалося близько 800 виробничих сільськогосподарських кооперативів із площею 832 тис. га (2,2% земель), 851 обслуговуючий кооператив, а на державному рівні для підтримки молочно-м'ясних кооперативів передбачалося 5 млн грн державної підтримки. Цифри говорять за себе й коментарі щодо їх впливу на суспільні відносини зайві.

Виробнича кооперація має бути багатогранною – від дрібних виробничих і заготівельних до створення великих виробничих кооперативів, від будівництва окремих міні-ферм із кооперованими приміщеннями, аж до будівництва кооперативних молочно-консервних, м'ясо-, й цукрокомбінатів, овочево-тепличних комбінатів, овочевих переробних заводів та оптово-роздрібних кооперативних міських, приміських ринків, постійно діючих ярмарків.

Лише при цьому техногенне й екологічне навантаження на території буде виправдане, адже вказані виробництва працюватимуть на бюджет села і громади, а не забезпечуватимуть надприбутки агрохолдингів та зарубіжних інвесторів із концентрацією коштів і реалізацією на папері в офшорні зони та одноденним посередникам в Європу за безцінь.

Збутові зернові кооперативи переламають ситуацію, коли кінцева ціна реалізації більше ніж у два рази перевищує закупівельну у селянина, тобто він одержує лише 15-45% ціни, що сплачує кінцевий споживач продукту.

Державна підтримка й стимулювання значених організаційно-структурних змін у бік кооперації повинна мати економічний та фінансово-нормативний характер у частині податкової політики щодо пільг для кооперативних форм виробничої аграрної структури, аж до введення єдиного земельного податку.

Просторова кооперація поновить консолідоване, раціональне використання земель, введе покинуті, самозаконсервовані землі в сільськогосподарський оборот.

Висновки. Курс державної політики на кооперацію має бути прогресивною лінією розвитку АПК на найближчі п'ять років. Слід сформувати організаційно-умовні інституції, підкріпити нормами чинного законодавства й адміністративним ресурсом.

Повертаючись до державного курсу на кооперацію як по горизонталі (просторова), так і по вертикалі (агровиробнича інтеграція), підтримуючи основні стратегічні аспекти й пропозиції щодо кооперації академіка НААН Б.Я. Панасюка, необхідно врахувати реальний стан справ щодо існуючої поселенської мережі та виробничої аграрної структури в кожному конкретному випадку, враховуючи регіональні й зональні особливості [5].

Розбудова виробничої інфраструктури в рамках існуючої поселенської мережі на рівні не тільки селищ чи центральних садиб і приміських поселень, а й у найменшому селі, збереже існуючу систему розселення.

Державна політика відновлення структурної інтеграції щодо переробки, збереження та реалізації сільгосппродукції на рівні сільських кооперативів забезпечить повернення прибутків від переробки і збуту на село. Кооперація керується аксіомою: «Кращий інвентар – власний народ» [8].

Державний Земельний банк, сформувавши кредитні ресурси та одержавши в актив державні землі, повинен бути дієвим механізмом щодо консолідації земель, їх раціонального використання й розвитку кооперативів і села. Необхідно розробити новий Земельний кодекс, припинити безоплатну приватизацію земель за межами населених пунктів, повернутися від спільно-часткового до спільно-сумісного використання сільськогосподарських земель у цілісних масивах, сформувати систему земельних відносин з урахуванням регіональних особливостей, традиційного укладу та нового земельного ладу.

Недопущення тіньового обороту земель й обігу земельних ділянок забезпечить збільшення надходжень від земельних платежів, у цілому по країні на 30-50 млрд грн. В усі часи розвиток сіл і становище селян не було однозначним. Нині є безліч позитивних прикладів розвитку аграрного сектору, земельних відносин, соціально-економічного розвитку села та сталого розвитку сільських територій.

Список використаних джерел

1. *Березівський П.С.* Потенційні можливості Львівщини у формуванні кооперативів / П.С. Березівський // *Економіка АПК*. – 2013. – №4. – 70 с.
2. *Добряк Д.С.* Теоретичні засади сталого розвитку землекористування у сільському господарстві / Д.С. Добряк, А.Г. Тихонов, Н.В. Гребенюк. – К.: Урожай, 2010. – 136 с.
3. *Малік М.Й.* Інститути й інституції в розвитку інтеграційних процесів в аграрній сфері / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк, О.Ю. Лузан // *Економіка АПК*. – 2013. – №4. – С.86-87.
4. *Матвеев Д.М.* Современное состояние и перспективное направление развития сельского хозяйства при вступлении в ВТО / Д.М. Матвеев, Ю.Ю. Макаров // *Молодой ученый*. – 2013. – №7. – С. 210-214.
5. *Панасюк Б.Я.* «Спасемо село, спасемо Україну» / Б.Я. Панасюк // «Вечірня Полтава». – 2013. – 28 серп.
6. *Третяк А.М.* Про наукове забезпечення реформи / А.М. Третяк // *Земельне право України*. – 2013. – №8. – С.8-18.
7. *Ульянченко О.В.* Ресурсний потенціал аграрного сектору економіки України: управлінський аспект: моногр. / О.В. Ульянченко. – Суми: Довкілля, 2009. – 384 с.
8. *James, R.* A land use and land cover classification system for use with remote sensor data / R. James, R. Anderson, E. Hardy, J. Roach, and E. Richard // *Witmer*. – 2001. – 325 p.
9. *Forman, R.* Land Mosaics: The Ecology of Landscapes and Regions / R. Forman // Cambridge: Cambridge University Press. – 2010. – 56 p.
10. *Lermon Z.* Land Policy and Evolving Farm Structures in Transition Countries / Z. Lermon, C. Csaki, G. Feder // *Policy Research Working Paper 2794* The World Bank Development Research Group, Rural Development. February 2002. – P. 55.
11. *Van der Molen P.* Cadastral template – 2003 / Van der Molen P // the Nether lands situation – PCQIAP – FIQ // матеріали обучения по проекту ларис в Нидерландах. – 2003. – P.15.

Стаття надійшла до редакції 24.12.2013 р.

*

Формування стратегій розвитку аграрного сектору економіки в умовах глобалізації

Постановка проблеми. Стратегія розвитку підприємств значною мірою залежить від зовнішнього середовища. Це може проявлятися у двох формах: або пасивної адаптації до змін у зовнішньому середовищі, або в активному управлінні цим середовищем і створенні для себе в цьому середовищі найпривабливіших умов, що визначає різні типи стратегічної поведінки. Підприємства демонструють велику різноманітність стилів поведінки, які є, в кінцевому рахунку, похідними від двох типових стилів стратегічної поведінки – прирощення й підприємництва. Сучасне тлумачення прирощуваній стиль поведінки визначає як консервативний, а підприємницький – як агресивний, орієнтований на зростання. Аналіз тенденцій розвитку аграрного сектору України в цілому є попереднім етапом оцінки стратегій розвитку аграрних підприємств.

На наш погляд, аграрний сектор потребує особливої уваги з погляду оцінки його довгострокової ефективності, оскільки є соціально значущою галуззю, що виробляє продовольчі ресурси. Досягнутий рівень конкурентоспроможності аграрного сектору, а також перспективи його розвитку в умовах глобальної конкуренції безпосередньо впливають на рівень життя населення, вартість споживчого кошика, умови та якість відтворення робочої сили в національній економіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стратегічні напрями розвитку сільськогосподарства досліджували такі вчені, як М.В. Зубець, П.Т. Саблук [10], Ю.О. Лупенко [1], В.Г. Ткаченко [11] й ін.

Проблеми глобалізації та продовольства вивчають такі вчені, як О.Г. Білорус, В.І. Власов, П.Т. Саблук [8] й іноземні авто-

ри [12-15]. Водночас не всі аспекти проблеми вивчені в повному обсязі, ряд питань не знаходять однозначного рішення та потребують поглибленого дослідження. У зв'язку з цим необхідно розглянути сучасні тенденції розвитку аграрного сектору України.

Мета статті – проаналізувати тенденції розвитку аграрного сектору України в умовах глобалізації з метою розробки ефективної стратегії розвитку аграрних підприємств.

Виклад основних результатів дослідження. Становлення ринкових стосунків для підприємств аграрного сектору було складним і важким через ряд прорахунків у фінансовій, кредитній та зовнішньоекономічній політиці держави, відсутність державної підтримки на початку здійснення реформ і обмаль досвіду роботи в ринкових умовах у підприємств галузі. Перехідний період для аграрного сектору характеризувався кардинальними змінами в господарському механізмі, взаєминах із споживачами, постачальниками ресурсів та державою, а також виникненням і поглибленням ряду негативних тенденцій.

Як наслідок, в аграрному секторі відбулося безпрецедентне зниження обсягів виробництва практично всіх видів продукції, значне скорочення виробництва асортименту продукції, що випускається, старіння основних фондів. На це вплинули як причини загальнооекономічного характеру – погіршення фінансової ситуації в країні, підвищення цін на енергоресурси й транспортні послуги, диспаритет цін, так і падіння платоспроможного попиту населення. Крім того, спад виробництва можна частково пояснити безперешкодним наповненням продовольчого ринку аналогічною імпортною продукцією в результаті лібералізації зовнішньоекономічної діяльності.

На нинішній час сільське господарство України є однією з найважливіших галузей економіки. Воно забезпечує 9,6% у валовій доданій вартості, тут зайнято близько 3,4 млн населення, використовується майже 41,5 млн га сільськогосподарських угідь, функціонують близько 56,1 тис. господарюючих суб'єктів, 4,3 млн особистих сільськогосподарських підприємств [1, с.4]. У

2012 році в структурі експорту частка галузі становила майже 26%, при цьому сальдо зовнішньої торгівлі позитивне – 10,4 млрд дол. Це при тому, що сальдо зовнішньої торгівлі товарами України негативне – 15,8 млрд дол. (табл. 1). Переважною формою власності є приватна – 99,8% підприємств галузі, що виробляють 97,3% усієї продукції.

1. Динаміка зовнішньої торгівлі товарами України в 2001-2012 роках, млн дол. США

Рік	Експорт		Імпорт		Сальдо (+/-)	
	Усього	Продукція АПК	Усього	Продукція АПК	Усього	Продукція АПК
2001	16264,73	1823,81	15775,09	1125,56	489,64	698,25
2002	17957,10	2388,93	16976,83	1113,76	980,27	1275,17
2003	23080,19	2732,29	23020,77	2173,70	59,42	558,59
2004	32672,32	3472,77	28996,03	1908,31	3676,29	1564,46
2005	34286,75	4307,01	36141,10	2684,08	-1854,35	1622,93
2006	38367,70	4713,36	45034,49	3166,46	-6666,79	1546,9
2007	49248,06	6247,72	60669,92	4111,01	-11421,86	2136,71
2008	66954,43	10824,70	85535,36	6456,55	-18580,93	4368,15
2009	39702,88	9514,93	45435,56	4936,06	-5732,68	4578,87
2010	51430,52	9936,1	60739,97	5761,88	-9309,45	4174,22
2011	68394,20	12804,11	82608,24	6346,71	-14214,04	6457,4
2012	68809,81	17880,60	84658,06	7519,66	-15848,25	10360,94

Джерело: За даними Державної служби статистики України [2].

Останніми роками сільське господарство є однією з найпривабливіших галузей реального сектора для іноземних інвестицій, що зумовлено розвитком процесів глобалізації й прагненням іноземних виробників розширити свою присутність на привабливому українському продовольчому ринку. Так, за шість років американський фонд прямих інвестицій New Century Holdings (NCH) Джорджа Рора став одним із найбільших аграрних інвесторів України. За ці роки компанія зібрала близько 820 000 га в Україні, Росії, Молдові, Болгарії, Казахстані та Румунії, сформувала один із найбільших у Східній Європі мереж елеваторів. Здавалося б, в Україні, де сільськогосподарські угіддя не можна купувати, холдингу працювати складніше, ніж в інших країнах. Проте понад половина земельного банку NCH знаходиться саме тут. Холдинг контролює 450 000 га чорнозему в 16 областях України [3]. Більше – тільки у власника аграрної компанії

Ukrlandfarming Олега Бахматюка, який зібрав 532 000 га (табл. 2) [4].

Також цікавий той факт, що другим за поголів'ям і обсягом виробництва свинини в Україні є українська «донька» датської компанії Axzon – «Даноша». Лідирує за обома показниками холдинг «АПК-Інвест», створений колишнім віце-прем'єром Борисом Колесніковим. Але за прибутковістю «Даноша» немає рівних у країні. Згідно з річним звітом Axzon, у 2012-му маржинальність її українського бізнесу по EBITDA становила 46%. За добру рентабельність на вітчизняному ринку вважається рівень 30–35%, повідомляє почесний президент «АПК-Інвест» Денис Омелянович. На цей показник його компанія поки не вийшла. «Прибутковість свинарського бізнесу в Україні коливається від –30 до 15–20%», – стверджує Юрій Акневський, генеральний директор «Бахмутського аграрного союзу», п'ятого за величиною свинарського підприємства в країні [3].

2. 10 найбільших латифундистів у 2012 році

Холдинг	Земельний банк, га
UkrLandFarming	532 000
NCH	450 000
«Кернел Груп»	330 000
«Мрія Агрохолдинг»	298 000
«Миронівський Хлібопродукт»	280 000
«Українські аграрні інвестиції»	260 000
«Астарта-Київ»	245 000
HarvEast	220 000
«Агротон»	171 000*
Sintal Agriculture	146 000**
Всього по 10 компаніях	2 932 000

*Земельний банк був збільшений до 209 000 га восени 2012 р. (Агротон придбав ЧП «Алінко» і ТОВ «Лугастан»).

**У грудні 2012 р. почалася реструктуризація земельного банку компанії в Херсонській області.

«Даноша», що в 2012 році мала виручку в розмірі 553 млн грн, випереджає за рентабельністю не тільки місцевих конкурентів, а й свою материнську компанію, а також її польську «доньку» Poldanor. Маржинальність по EBITDA Axzon та її польського бізнесу в минулому році лише трохи перевищила 30%. У 2012-му «Даноша», за словами засновника Axzon Тома Аксельгаарда, генерувала приблизно третину всієї виручки компанії й половину EBITDA.

У данців є доступ до технологій і грошей, у наших же бізнесменів часто немає ні того, ні іншого. Одна з головних переваг «Даноші» перед конкурентами – доступність дешевих кредитів, які можна залучати через материнську структуру.

Весною 2013 року Міжнародна фінансова корпорація (IFC) погодилася профінансувати Axzon на 54 млн євро, 18 млн з цієї суми компанія вже одержала у вигляді внеску в свій капітал. Максимальна ставка, під яку Аксельгаард готовий залучати кредити в євро, – 4% річних.

Середня кредитна ставка навіть для великого аграрного бізнесу з українським капіталом набагато вища. Так, у «Бахмутського аграрного союзу» ідеальна кредитна історія, але вартість кредиту для них – під 20% у гривні.

Гроші IFC данець збирається витратити на розширення бізнесу в Східній Європі. В Україні Axzon збирається за три роки потроїти поголів'я свиней (нині на її фермах вирощують 126 000 гол.). Реалізувати ці плани компанія має намір шляхом купівлі інших гравців [5].

Ці приклади доводять про те, що підприємства, які функціонують на основі інозем-

ного капіталу, володіють відносно великим виробничим потенціалом і мають високу ефективність виробництва.

Усвідомлений інтерес до аграрного бізнесу в Україні зародився наприкінці 90-х років. Перша хвиля вивела на ринок нинішніх старожилів – «Миронівський хлібопродукт», «Мрію», «Астарту». Наступне покоління великих агрохолдингів, таких як Ukrlandfarming, гармонійно вписалося в перші ряди за рахунок енергії й амбітності. Нині в Україні починає формуватися ще один ешелон.

Національні інвестори дедалі частіше при пошуку способів диверсифікації бізнесу віддають перевагу аграрному сектору. Майже хрестоматійний приклад – холдинг HarvEast, створений у 2011 році, утилізував таким чином збиткові аграрні активи ММК імені Ілліча і, створивши на їх базі один із найбільших у країні земельних банків, SCM органічно та вчасно змістив акцент на сільське господарство.

Така тенденція не просто зрозуміла, вона логічна. На сучасному етапі агросектор – один із найпривабливіших напрямів для вкладень. На відміну від ринку металів, який раніше забезпечував значні доходи, а нині знаходиться в глибокій рецесії, агробізнес гарантує успіх у майбутньому й швидке повернення вкладень.

Ще один фактор, який змушує позитивно відповісти на питання, чи інвестувати в сільське господарство, це практично безмежний попит на агропродукцію.

Загальносвітовий ринок сільськогосподарських товарів зростає в геометричній прогресії. Є оцінки, що чисельність людей

на планеті щодня збільшується на 250 000. Практично весь приріст припадає на країни, що розвиваються, та які потребують все більше їжі, причому, зважаючи на зростання добробуту населення цих країн, – високоякісну і різноманітну їжу.

Збільшується споживання м'яса, а отже, й попит на кукурудзу як сировину для тваринництва. Раціон жителів країн Азії вже не обмежений рисом, на їхніх столах з'являється хліб – не виключено, що випечений із української пшениці.

Не менш перспективно виглядає також вирощування технічних культур – як чинник

зростання цін на продовольчі зернові та олійні. Вирощування останніх скорочується за рахунок розширення посівних площ ріпаку, що є сировиною для біодизеля, Україна – один із ключових постачальників ріпаку в Польщу, Францію й Китай [6].

За 2007-2012 роки кількість підприємств сільського господарства зменшилася на 2,5 тис., що пов'язано з їхнім укрупненням на тлі поліпшення основних галузевих показників. У галузі спостерігається зростання обсягів виробництва продукції – середньорічний темп приросту за 6 років – 3,8% (табл. 3).

3. Основні показники функціонування сільського господарства України в 2007-2012 рр.

Показник	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Кількість суб'єктів господарювання	58387	59059	57152	56493	56094	55866
Індекс обсягу виробництва, % до попереднього року	93,5	117,1	98,2	98,5	119,9	95,5
у рослинництві	90,9	128,6	95,3	95,9	130,4	91,9
у тваринництві	98,0	98,7	104,2	103,4	101,3	103,9
Інвестиції в основний капітал, % до попереднього року	118,4	142,3	49,8	116,5	132,0	112,8
Середньорічна чисельність працівників, тис. осіб	1240	1184	1171	1394	1604	1617
Індекс продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах, % до попереднього року	105,6	143,8	103,1	101,0	124,5	96,6
у рослинництві	96,8	150,2	97,4	96,3	128,1	90,9
у тваринництві	129,8	122,1	122,9	114,5	114,1	115,4
Середньомісячна заробітна плата, грн	876,0	1147,0	1285,0	1540,0	1960,0	2104,0
Співвідношення середньомісячної заробітної плати й прожиткового мінімуму, %	154,23	171,45	172,72	167,03	195,22	185,54
Чистий прибуток, млн грн	6854,1	5789,2	7584,8	17170,5	25341,3	27001,3
Підприємства, які одержали прибуток, % до загальної кількості	72,0	71,4	69,5	69,2	82,9	78,1
Підприємства, які мали збиток, % до загальної кількості	28,0	28,6	30,5	30,8	17,1	21,9
Рентабельність сільськогосподарського виробництва, %	15,6	13,4	13,8	21,1	27,0	20,5
у рослинництві	32,7	19,6	16,9	26,7	32,3	22,3
у тваринництві	- 13,4	0,1	5,5	7,8	13,0	14,3

Джерело: Державна служба статистики України [2].

Як показують дані, аграрний сектор України є надзвичайно привабливий для інвесторів, більшість з яких очікують значного зростання обсягу продажів і прибутковості в швидкозростаючих сегментах продовольчого ринку.

Для підприємств інвестиції є основним чинником, що створює умови для розширеного відтворення й зростання потенціалу конкурентоспроможності. Динаміка інвестицій в основний капітал сільськогосподарських підприємств не має чіткої тенденції: у досліджуваній період індекс інвестицій варіювався від 49,8% у 2009 році (що поза сумнівом пов'язано зі світовою фінансовою кризою) до 142,3% у 2008-му (середньорічний темп приросту – близько 12%). Проте в цілому темпи залучення інвестицій в основ-

ний капітал підприємств сільського господарства вищі, ніж у промисловості, та показують інвестиційну привабливість галузі, що створює добру перспективу її майбутнього розвитку.

Доказом даного висновку є генеральний договір між Державною продовольчо-зерновою корпорацією України (ДПЗКУ) і Китайською національною корпорацією машинної промисловості (СЕСС).

У цьому документі прописані умови постачання українських зернових до Китаю та китайської продукції сільгосппризначення до України, зокрема – деталі надання Експортно-імпортним банком Китаю кредиту на 1,5 млрд дол.

Основні тези документа:

1. Предмет договору – торгівля українськими й китайськими товарами. Постачання починаються з 2012-го або 2013 року і продовжуються протягом наступних 15 років – до 2027-го або 2028 року.

2. Щорічно в період із 31 січня до 31 травня ДПЗКУ надає китайській стороні перелік зернових, які планується експортувати. З цього переліку ССЕС визначає продукцію, в постачанні якої заінтересована протягом року, та повідомляє ДПЗКУ якісні параметри партій.

3. Країною походження продукції може бути тільки Україна. Зернові повинні відповідати стандартам якості GAFTA і не містити ГМО.

4. Обсяг постачань: 4-6 млн т кукурудзи й інших зернових на рік упродовж 15 років. Очікуваний загальний обсяг – 80 млн т (перший рік постачань – 4 млн т, другий рік – 4,5 млн т, із третього року по 15-й – мінімум 5,17 млн т). Щорічна сума закупівель: від 1,2 до 1,8 млрд дол.

5. Загальна сума договору становить 24,2-28,05 млрд дол. (на 22,7-26,55 млрд дол. – закупівля Китаєм української продукції, на 1,5 млрд дол., плюс-мінус 5% – придбання Україною китайських товарів і послуг).

6. Загальна вартість товарів із Китаю, які зобов'язана купити Україна, – 1,5 млрд дол. +/- 5%. Мінімальний обсяг щорічних закупівель: 300 млн дол. за умови, що ціни на такі товари конкурентоспроможні на українському ринку. Якщо сума закупівлі нижче 300 млн дол., різниця переноситься на наступний рік. ДПЗКУ купує у ССЕС товари та послуги (табл. 4).

7. Умови оплати українських товарів визначаються майбутніми угодами між сторонами, а також кредитним договором, підписаним ДПЗКУ і Ексімбанком. Сума кредиту – 1,5 млрд дол. (по 300 млн дол. щорічно) впродовж 5 років. Засоби можуть бути витрачені виключно на купівлю товарів, що поставляються, ССЕС (табл. 4).

4. Довідковий перелік проектів*, які будуть реалізовані в рамках кредитного договору Ексімбанку (позичальник – ДПЗКУ, гарант – Мінфін України)

Проект	Розміщення засобів на рік, млн дол.				
	2013	2014	2015	2016	2017
Закупівля: китайських засобів захисту рослин	30	30	60	75	80
китайських мінеральних добрив	50	50	65	70	70
китайської сільгосптехніки	-	5	15	20	15
китайського насіння	50	50	75	85	90
Будівництво: заводу по виробництву органічно-мінеральних добрив	35	35	-	-	-
заводу по виробництву засобів захисту рослин	30	40	-	-	-
центру сільськогосподарських ринків	30	25	45	50	45
Сільгоспвідходи в альтернативних джерелах енергії (пелети)	10	5	-	-	-
Будівництво портового елеватора	65	60	40	-	-
Усього	300	300	300	300	300
Загальна сума фінансування	1500				

*Можуть бути змінені відповідно до політики ціноутворення і ринкових умов.

Джерело: Додаткова угода до генерального договору про співпрацю у сфері сільського господарства між Китайською національною корпорацією машинної промисловості та генеральних підприємств і Державною продовольчо-зерною корпорацією України [7].

За час реформування в сільському господарстві України відбулося різке зниження продуктивності праці порівняно з дореформеним періодом. Функція продуктивності праці має властивість автокореляції – її попередні значення впливають на подальші (наприклад, може діяти такий логічний ланцюжок: зниження продуктивності праці – підвищення питомих витрат – зниження маси прибутку – скорочення витрат на розви-

ток виробництва). Спад у сільському господарстві був досить глибоким, проте починаючи з 2004 року продуктивність праці зростала і досягла рівня 1990 року.

Середньомісячна нарахована заробітна плата в сільському господарстві в 2007-2012 роках зросла в 2,4 раза, в 2012 році вона становила 185,54% прожиткового мінімуму.

Загальноновизнаним показником поточної ефективності виробництва в сільському гос-

подарстві є рентабельність продукції, яка характеризує вартісний аспект економічної ефективності. Низький рівень рентабельності, обмежена маса прибутку, що залишається у розпорядженні підприємств, диспаритет цін, інфляційне знецінення амортизаційних коштів негативно позначилися на відтворювальному процесі підприємств сільського господарства в 90-х роках. З одного боку, підприємства прагнули не допускати зростання цін на свою продукцію, а з іншого – відшкодувати витрати на виробництво й забезпечити своєму підприємству відтворення не тільки засобів виробництва, а також робочої сили.

Висновки. У досліджуваний період слід зазначити зростання рівня рентабельності виробництв, орієнтованих переважно на внутрішній ринок, причому як у галузі рослинництва, так і тваринництва. Хоча рівень 1990 року (42,6%) ще не досягнутий, але в цілому спостерігається позитивна тенденція. Причому галузь тваринництва була збитковою з 1995 по 2007 рік. У 2007-2012 роках збільшилася частка прибуткових підприємств сільського господарства, зріс позитивний сальдований фінансовий результат їхньої діяльності, причому не тільки підпри-

ємств за участю іноземного капіталу, але й українських. Це доводить про зміцнення їхніх позицій на внутрішньому ринку.

У цілому темпи залучення інвестицій в основний капітал підприємств сільського господарства вищі, ніж у промисловості, що підтверджує інвестиційну привабливість галузі, це створює добру перспективу її майбутнього розвитку.

Звичайно, не все так безхмарно. Аграрний бізнес має свої особливості, які можуть викликати чимале занепокоєння. Основний блок проблем пов'язаний із держрегулюванням галузі та її не тільки економічним, але й соціальним значенням.

Крім того, аграрний ринок застиг в очікуванні земельної реформи. Це одне з ключових питань для бізнесу, рішення якого знову було відстрочено – цього разу до 2016 року. Введення в Україні ринку землі може допомогти холдингам кращим чином оформити права на свої ключові активи та збільшити капіталізацію компаній. А з іншого боку – несе в собі низку ризиків, пов'язаних з укладеними в земельні закони обмеженнями. Чим все це обернеться для аграріїв і ринку в цілому – чи не найважливіше питання наступних кількох років.

Список використаних джерел

1. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / [за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка]. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. – 218 с.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Холдинг, который построил Рор [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/magazine/forbes/1337395-holding-kotoryj-postroil-ror>.
4. Сколько крупнейшие агрохолдинги Украины заплатили за аренду земли [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/business/1347422-skolko-krupnejshie-agroholdingi-ukrainy-zaplatili-za-arendu-zemli>.
5. Как датскому свиноводу удалось обойти украинских конкурентов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/magazine/forbes/1355754-kak-datskomu-svinovodu-udalos-oboiti-ukrainskih-konkurentov/>.
6. Почему олигархи ищут пристанище в сельском хозяйстве [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/opinions/1342665-pochemu-oligarhi-ishchut-pristanishche-v-selskom-hozyajstve>.
7. Контракт на \$28 млрд: на каких условиях Китай будет покупать украинскую сельхозпродукцию [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/business/1351061-kontrakt-na-28-mlrd-na-kakih-usloviyah-kitaj-budet-pokupat-ukrainskuyu-selhozprodukciju>.
8. Саблук П.Т. Глобалізація і продовольство: моногр. / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 632 с.
10. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [Присяжнюк М.В., Зубець М.В., Саблук П.Т. та ін.]; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 1008 с.
11. Ткаченко В.Г. Аграрная реформа в Украине: результаты, проблемы, перспективы завершения : моногр. ; под общей ред. В.Г. Ткаченко и проф. В.И. Богачева. – Луганск: «Книжковий світ», 2006. – 228 с.
12. Handerson D.R.. Globalization of the Food Industry / D.R. Handerson, C.R. Handy // Food and Agricultural Marketing Issues for 21st Century: Texas A&M University, 1993. – P.23-42.
13. Hardt M., Nergi A.. Empire. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2000. – 478 p.
14. Josling T. Implication of regional arrangement for agricultural trade / T. Josling. – Rome: FAO, 1997. – 167 p.
15. Commodity Yearbook, 2003. – New York Geneva: UN, 2003. V.1. – 302 p.

Стаття надійшла до редакції 24.02.2014 р.

* * *

УДК 330.13:637.12.05

*С.І. КАНЦЕВИЧ, кандидат економічних наук
Н.П. РУСЬКО, молодший науковий співробітник
Інститут тваринництва Національної академії аграрних наук України
М.М. БАКШЕЄВ, директор
Сільськогосподарського товариства з обмеженою відповідальністю «Ржавчик»
(Харківська область, Первомайський район)*

Оцінка економічної ефективності виробництва молока залежно від його якості

Постановка проблеми. Однією з головних задач молочної галузі на сучасному етапі є інтенсифікація молочного скотарства, що передбачає значне підвищення молочної продуктивності корів та поліпшення якості молочної сировини. Відповідно до чинного законодавства передбачено доплату у відсотках до закупівельної ціни на молоко гатунку «екстра» й «вищого» у розмірі 25 і 20% відповідно. Таким чином, маючи кількісну оцінку залежності показників економічної ефективності від якості молока, можна розробити відповідну експрес-модель для планування ефективної виробничо-господарської діяльності. При оцінці якості молока, крім вмісту жиру та білка, визначається кількість соматичних клітин у молоці. Кожен із цих показників має різний ступінь зумовленості генетичними й негенетичними факторами. Вивчення впливу генетичних і паратипових факторів на якісні показники молока є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу якісних показників молока на економічну ефективність його виробництва відображено у працях О.С. Короткова [3], Є.В. Руденко [4], А.Е. Шокурова, Л.Д. Сафонові, І.Ф. Юсупова [6], Б.В. Ямпольского, А.Н. Тогушова [7] та ін.

Однак питання кількісного опису взаємозв'язків між показниками якості молока та

економічною ефективністю його виробництва потребують подальших наукових досліджень.

Мета статті – встановлення залежності надою від кількості соматичних клітин для створення економічної моделі оцінки ефективності виробництва молока залежно від показників його якості.

Виклад основних результатів дослідження. У ДСТУ 3662-2007 «Молоко-сировина коров'яче. Технічні вимоги» [1] вказано, що в молоці гатунку «екстра» повинно бути не більше, ніж 400 тис. соматичних клітин в 1 см³. Такий показник одержати досить складно. Високий вміст соматичних клітин у молоці не тільки негативно впливає на його якість, але й доводить про наявність у стаді проблем зі здоров'ям корів, що проявляється у високій частоті реєстрації маститів, метритів, інших захворювань.

Відомо, що вміст соматичних клітин в 1 см³ молока не більше, ніж 200 тис. характеризує не тільки його високу якість, але й є показником здоров'я корів. Відповідно підтримання рівня соматичних клітин у молоці на оптимальному рівні дає змогу господарствам продавати молоко переробним підприємствам за вищими цінами, а також контролювати стан здоров'я корів, збільшувати термін їхнього продуктивного життя при менших витратах на ветеринарні заходи [5, 8, 9].

Вимоги до якості молока в Україні не повною мірою відповідають вимогам, що існують у розвинутих країнах. За показниками

поживної цінності (жир, білок та ін.) молоко в Україні поступається вимогам ЄС. Так, в Україні базова норма білка встановлена на рівні 3,0%, жиру – 3,4%, тоді як у країнах Єв-

ропи ці показники становлять відповідно 3,3 і 4,0%. Така сама ситуація й з іншими показниками якості – загальне бактеріальне обсіменіння, кількість соматичних клітин (табл. 1).

1. Вимоги до показників молочної сировини у деяких країнах світу

Країна	Норма	
	Бактеріальне обсіменіння, тис./см ³	Соматичні клітини, тис./см ³
Норвегія, Англія	20	150
Данія	30	200
США	10	225
Більшість Європейських країн	50-100	400

Джерело: [4].

Однією з основних проблем зниження молочної продуктивності корів є субклінічний мастит. У разі перевищення кількості соматичних клітин значення 200 тис./см³, спостерігають захворювання корів маститом, і як наслідок – зниження якості молочної продукції та, відповідно, економічних показників господарства. У разі, якщо субклінічний мастит переходить у клінічний

(кількість соматичних клітин перевищує 800 тис./см³), молоко стає непридатним до використання або реалізації [7, 10, 11].

Математичний аналіз даних залежності відсотків втрати надою й заражених чвертей вимені від кількості соматичних клітин у молоці уможливив кількісно оцінити ступінь впливу якісних показників молока на продуктивність корів (табл. 2).

2. Залежність відсотка втрати надою і заражених чвертей вимені від кількості соматичних клітин у молоці

Соматичні клітини, тис./см ³	Заражені чверті вимені, %	Втрата надою, %
200	6	0
500	16	6
1000	32	18
1500	48	29

Джерело: [2].

Залежність відсотка втрати надою від кількості соматичних клітин у молоці найточніше описує лінійне рівняння:

$$y = 0,000023x - 4,790816, \quad (1)$$

де y – недоодержаний надій, %;

x – кількість соматичних клітин, тис./см³.

Використання даної математичної моделі дає змогу розрахувати відсоток недоодержаного надою при заданому рівні соматичних клітин, а високий коефіцієнт детермінації ($R^2 = 0,999$) показує високу точність опису.

Залежність відсотка заражених чвертей вимені від кількості соматичних клітин також найточніше описує лінійне рівняння:

$$y = 0,000032x - 0,295918, \quad (2)$$

де y – заражені чверті вимені, %;

x – кількість соматичних клітин, тис./см³.

Коефіцієнт детермінації даної математичної моделі, який дорівнює 0,999, показує високу точність опису залежності, що досліджується.

Варто відзначити, що дослідження у діапазоні чотирьох точок не уможливлюють зробити сталі висновки стосовно залежності, що розглядається, тому був проведений аналіз залежності недоодержаного надою й прибутку від кількості соматичних клітин у молоці за 305 днів лактації в діапазоні 8 точок (табл. 3).

3. Залежність недоодержаного надою і прибутку від кількості соматичних клітин у молоці

Соматичні клітини (x100)	Недоодержаний надій (кг/305 днів)	Недоодержаний прибуток на 1 корову (\$/305 днів)
25	0	0
50	0	0
100	230	56,58
200	460	112,55

400	700	168,51
800	925	225,09
1600	1145	281,67
3200	1370	337,65

Джерело: [2].

Математичний аналіз показує, що залежність недоодержаного надою від кількості соматичних клітин точніше описує логарифмічне рівняння:

$$y = 575,71 - 1,16 \cdot x^{0,5} \cdot \ln x, \quad (3)$$

де y – недоодержаний надій, кг/305 днів;
 x – кількість соматичних клітин, тис./см³;
 a, b – коефіцієнти регресії.

Основні статистичні параметри даної математичної моделі наведено в таблиці 4.

4. Статистичні характеристики параметрів регресійної моделі

Параметр	Значення	Стандартне відхилення	t-критерій	99% довірчі інтервали	
				нижні	верхні
a	-1106,459	91,901	-12,039	-1447,202	-765,717
b	302,965	15,672	19,331	244,859	361,072
Загальні статистичні характеристики регресійного рівняння					
Назва показника					Значення
Коефіцієнт детермінації (квадрат множинного коефіцієнта кореляції)					0,984
Приведений коефіцієнт детермінації (з урахуванням кількості ступенів свободи)					0,977
Стандартна похибка регресії					70,400
F-відношення (Фішера)					373,709

Джерело: Власні дослідження.

Високе значення приведенного коефіцієнта детермінації (0,977) дає змогу зробити висновок про високу точність опису, а критерій Фішера (373,709) – про високу достовірність даної моделі.

Залежність недоодержаного прибутку від кількості соматичних клітин також є нелінійною:

$$y = 74,426 \cdot \ln(x) - 272,37, \quad (4)$$

де y – недоодержаний прибуток на 1 корову, кг/305 днів;

x – кількість соматичних клітин, тис./см³.

Величини приведенного коефіцієнта детермінації й критерію Фішера для даної моделі становлять відповідно 0,975 і 262,375.

Таким чином, дослідження залежності продуктивних та економічних показників від якісних параметрів молока дають змогу зробити висновок про її нелінійність. Існування даної залежності зумовлює необхідність введення в сільськогосподарських підприємствах системи моніторингу якості молока.

Аналіз кількості соматичних клітин в СТОВ «Ржавчик» Первомайського району Харківської області протягом 2008-2012 років показує ефективність запровадження системи моніторингу якості молока. Так, починаючи з 2011 року, коли була задіяна в

підприємстві дана система, кількість соматичних клітин у молоці дорівнювала в середньому 470,48 тис./см³ в 2011 році й 411,09 тис./см³ у 2012-му, що відповідає вимогам діючого ДСТУ, тоді як упродовж 2008-2010 років даний показник становив у середньому 824,6 тис./см³ у 2008 році, 1092,9 тис./см³ – у 2009-му та 993,0 тис./см³ у 2010 році.

Математична модель залежності надою від кількості соматичних клітин дає змогу оперативно оцінювати прибуток і рентабельність при зміні кількості соматичних клітин.

Аналіз показав, що залежність надою від кількості соматичних клітин у СТОВ «Ржавчик» найточніше описує таке рівняння з коефіцієнтом детермінації 0,712:

$$y = a + bx^{0,5} \ln x, \quad (5)$$

де y – надій на 1 корову, кг;

x – кількість соматичних клітин, тис./см³.

Виходячи з даної математичної моделі, надій знижується нелінійно при збільшенні кількості соматичних клітин, що підтверджує наші попередні розрахунки.

Висновки. Залежність надою від кількості соматичних клітин у молоці є нелінійною й описується логарифмічним рівнянням. Використання системи моніторингу якості молока уможливорює знизити кількість сома-

тичних клітин у молоці та як результат – підвищується економічна ефективність його виробництва. Математична модель залежності надою від кількості соматичних клітин

може бути використана в подальшому для створення економічної моделі оцінки ефективності виробництва молока залежно від показників його якості.

Список використаних джерел

1. ДСТУ 3662:2007 “Молоко-сировина коров’яче. Технічні вимоги” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.timm.kiev.ua/Ru/files/stdrt/DCTU.3662-200x.20.redaction.pdf.
2. Коренник І. Соматические клетки в молоке [Електронний ресурс] / І. Коренник. – Режим доступу: http://vetkuban.com/num5_20108.html.
3. Коротков А.С. Влияние различных факторов на содержание соматических клеток в молоке коров : дис. ... канд. с.-х. наук : 06.02.04 / А.С. Коротков. – М., 2006. – 106 с.
4. Науково-методичні основи моніторингу якості молока ; під ред. Є.В. Руденко / Х. : ІТ НААНУ, 2010. – 120 с.
5. Серянкин А. Правильное кормление – гарантия высокого качества молока / А. Серянкин, Ю. Фуников // Животноводство России. – 2010. – № 2. – С. 43–44.
6. Шокуров А.Е. Роль генотипа и некоторых факторов в заболеваемости коров маститом / А.Е. Шокуров, Л.Д. Сафонова, И.Ф. Юсупова // Животноводство. – 1984. – № 6. – С. 44–45.
7. Ямпольский Б.В. Влияние генетических и паратипических факторов на возникновение субклинических форм мастита / Б.В. Ямпольский, А.Н. Тогушов // Адаптационные технологии и продуктивность сельскохозяйственных животных. – Кишиневский с.-х. ин-т. – Кишинев, 1991. – С. 77–79, 88.
8. Mc Dermott M.P.; Erb H.N.; Natzke R.P. Predictability by somatic cell counts related to prevalence of intrammary infection within herds // J. Dairy Sc, 1982; T. 65. № 8. – P. 1535–1539.
9. Mijic P.; Knezevic I.; Grguric D.; Gutmirtl H.; Rimac D.; Baban M. The evolution of Holstein breed cows’ health udder of different provenance according to somatic cell count in milk // Agriculturae conspectus scientificus. – Zagreb, 2003; Vol. 68, № 3. – P. 227–231.
10. Miller R.H.; Paape M.J.; Acton J.C. Comparison of milk somatic cell counts by Coulter and fossomatic counters // Dairy Sc, 1986; T. 69. № 7. – P. 1942–1946.
11. Noordhuizen J.P.T.M.; Wooldrik H.; Vos M.L. The potential use of cell count linear scores in veterinary herd health and production control on dairy farms. – Veter. Q, 1987; T. 9. № 1. – P. 60–66.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2013 р.

* * *

Новини АПК

Мінагрополітики та зернотрейдери продовжують дію Меморандуму

Під головуванням Міністра аграрної політики та продовольства України Ігоря Швайки відбулося засідання Міжвідомчої робочої групи з питань функціонування ринку зерна, на якому було домовлено про продовження співпраці між міністерством та зернотрейдерами.

У нараді взяли участь представники Мінагрополітики, інших органів виконавчої влади, які здійснюють наглядові функції у зерновій галузі, а також потужних зерноторгових компаній.

Учасники засідання відмітили, що взаємодія між Міністерством аграрної політики та продовольства України, учасниками експортного зернового ринку України довела свою ефективність у довгостроковій перспективі. Це дає змогу врегулювання ринку зернових із позицій продовольчої безпеки держави та відповідно до вимог Світової організації торгівлі – з одного боку, а з іншого – забезпечує прогнозованість експортних операцій без втручання держави в роботу зернового ринку для його учасників. Учасники домовилися продовжити подальшу роботу з питань максимального спрощення ведення бізнесу в Україні.

«Сьогодні як ніколи важливо продовжувати взаємодію аграрного бізнесу та влади в напрямі прозорості, прогнозованості та відповідальності спільних рішень щодо зернового ринку. Особливо це важливо зараз. Тільки позиція надійного, прогнозованого, сильного трейдера відкриє перед Україною нові ринки і можливість вийти в беззаперечні лідери», – відмітив Міністр Ігор Швайка.

Прес-служба Мінагрополітики України

*М.І. ПУГАЧОВ, доктор економічних наук, професор,
заступник директора*

*А.О. МЕЛЬНИК, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Інтеграційні альтернативи для АПК України в умовах світової економічної кризи

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку світової економіки відбувається під впливом світової фінансово-економічної кризи. Країни шукають нові можливості подолання кризових явищ і подальшого економічного розвитку. Такі можливості надає інтеграція, яка сприяє розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, зростанню товарообороту та підвищує рівень міжнародної співпраці. Виходячи з цього, роль і вага країн у сучасному світі визначається державною політикою інтеграції. При цьому важливим є усвідомлення можливостей та небезпек, що чекають на шляху її реалізації.

Показовим є приклад ЄС, який на даному етапі є економічним союзом незалежних країн Європи і найвищою формою інтеграції у світі. З початком світової фінансово-економічної кризи інтереси цієї потужної організації були спрямовані на підтримання стабільності економік країн-членів, а інтеграційні перспективи були відкладені на невизначений термін. Стабілізація економічного стану дала змогу ЄС продовжити пошук інтеграційних партнерів, співпраця з якими сприяла б економічному розвитку. ЄС активно й ініціативно пропонує інтеграційні можливості своїм найближчим сусідам, аби призупинення інтеграції в умовах світової економічної кризи не призвело до стагнації та регресу.

На нинішній час в інтеграційному полі зору України є дві ключові альтернативи – набуття асоціації з ЄС і розвиток економічних відносин із Митним союзом Російської Фе-

дерації, Республіки Білорусь і Казахстану. Перед Україною постало нелегке завдання – одержати найбільші перспективи й вигоди від двох однаково важливих напрямів інтеграції. Для розв'язання даної проблеми необхідно проводити дослідження щодо визначення здобутків та втрат від інтеграції у розрізі окремих галузей економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання зовнішньоекономічної інтеграції України розглядаються у працях провідних вітчизняних учених: З. Варналія [4], А. Гальчинського [2], В. Гейця [7], Д. Лук'яненка, А. Поручника [5], А. Філіпенка й інших. Роботи названих авторів внесли значний вклад у дослідження проблем і роз'яснення особливостей економічної бази та політичної складової євроінтеграції. Особливу увагу вони приділяють принципу залежності усього інтеграційного процесу від структурно-функціональних змін у світовій економіці, викликаних процесами глобалізації. В роботах О. Білоруса [1, 6], В. Власова [6, 10], П. Саблука [6] та інших науковців розглядаються проблеми розвитку аграрного сектору економіки України в умовах глобалізації. Водночас питання інтеграційного впливу на економічний розвиток окремих галузей економіки України в умовах світової економічної кризи висвітлено недостатньо.

Мета статті – пошук можливих переваг і ризиків розвитку АПК України в межах інтеграційних альтернатив Європейського й Митного союзів.

Виклад основних результатів дослідження. Вибір інтеграційного спрямування визначає рівень подальшого економічного

розвитку та місце країни у світовому економічному просторі. Аграрний сектор є стратегічно важливою складовою національної економіки, тому стає необхідним визначити можливі переваги і ризики альтернативної інтеграції України.

Переваги й ризики інтеграції визначаються кількісними та якісними характеристиками. При кількісній оцінці враховуються обсяги зовнішньоекономічних операцій, тенденції їх розвитку, ставки мита, ціни тощо. При якісній оцінці визначаються зміни умов функціонування економіки. Аналіз обсягів експорту

й імпорту дає можливість визначити пріоритетні напрями співпраці та можливі втрати.

Порівняльний аналіз показує, що експорт українських товарів по всіх товарних позиціях у країни Митного союзу перевищує експорт у країни ЄС на 2,4-5,6 млрд дол. США. Проте по групі агропродовольчих товарів ситуація є протилежною: експорт української продукції АПК у країни ЄС перевищує експорт у країни Митного союзу на 1,9-2,1 млрд дол. США. При цьому частка продукції АПК у структурі загального експорту в країни ЄС і Митного союзу має стійку тенденцію до збільшення (табл. 1).

1. Експорт-імпорт продукції АПК України з країнами ЄС та Митного союзу

Продукція АПК	Експорт			Імпорт		
	Роки			Роки		
	2011 р.	2012 р.	2013 р.*	2011 р.	2012 р.	2013 р.*
Країни-члени ЄС – усього, млн дол. США	17970,8	17081,2	15320	25752,8	26156,4	25861
продукція АПК, млн дол. США	3197,2	4923,7	4755,9	2448,9	2967,6	3321,4
% від загального обсягу експорту (імпорту)	17,8	28,8	31,0	9,5	11,3	12,8
Країни Митного союзу – усього, млн дол. США	23599,4	22342,1	17764	35019,9	33981,8	25650
продукція АПК, млн дол. США	2781,6	2783,3	2827,3	854,5	999,1	981,4
% продукції АПК від загального обсягу експорту (імпорту)	11,8	12,4	15,9	2,4	2,9	3,8

* Попередні дані.

Джерело: Розраховано авторами за даними [8].

За 2011-2013 роки частка продукції АПК у загальному експорті збільшилась із 17,8 до 31,0%. При створенні з ЄС зони вільної торгівлі обсяги експорту в країни ЄС можуть збільшитися за умов доведення вітчизняної продукції до міжнародних стандартів, а обсяги експорту в країни Митного союзу можуть зменшитись. Крім того, доведення вітчизняної продукції АПК до міжнародних стандартів сприятиме розширенню ринків збуту, в тому числі серед країн Митного союзу. В умовах лише тісної інтеграції України з Митним союзом значних коливань обсягів експорту не відбудеться.

Аналіз обсягів імпорту продукції АПК показує, що частка останньої в загальному імпорті з країнами Митного союзу є на порядок меншою (в межах 2-3%) порівняно з країнами ЄС, де вона становить від 9,5 до 12,8%. Виходячи з цього, при підписанні асоціації з ЄС значних втрат від скорочення імпорту продукції АПК із країнами Митного союзу Україна не зазнає. Країни Митного

союзу, насамперед, є цікавими для України як ринки збуту власної продукції.

До товарів, що походять з України, митний тариф ЄС передбачає застосування конвенціональних мит відповідно до положень Генеральної угоди з тарифів і торгівлі та двосторонніх угод, які уклала Україна з окремими членами ЄС. За ними українським товарам надається режим найбільшого сприяння (далі – РНС). Пільгові ставки мита для харчових продуктів і сільськогосподарської продукції знижено на 10-30%, їх середньоарифметичний рівень дорівнює 12,4%. Для решти товарів мита РНС становлять від 25 до 70% від автономних ставок митного тарифу ЄС, а їх середній рівень – 6,4% [9]. У рамках зони вільної торгівлі режим митного регулювання між Україною та ЄС буде поліпшений і сприятиме зростанню обсягів експорту продукції АПК.

Підсумовуючи вищезазначене, впливає висновок, що ринок країн ЄС для України є

перспективнішим саме для підприємств АПК та їх подальшого розвитку.

При якісній оцінці інтеграційних векторів України визначені переваги й недоліки розвитку АПК у розрізі сфер та його структурних складових (табл. 2).

Серед узагальнених переваг і недоліків для розвитку АПК від поглиблення інтеграції України з Митним союзом можна визначити такі:

переваги:

зменшення політичного й економічного тиску на експортерів продукції АПК на ринок країн Митного союзу;

недоліки:

зростання залежності економічної політики України від країн Митного союзу, оскільки дана форма інтеграції передбачає формування єдиної митної політики відносно третіх країн із розподілом митних доходів.

2. Якісні характеристики розвитку АПК України в умовах альтернативної інтеграції

Сфери та структурні складові АПК	Митний союз		Зона вільної торгівлі з ЄС	
	Переваги	Ризики	Переваги	Ризики
Сфери				
Політична	Не визначено	Підвищиться рівень залежності від країн МС	Запровадження Європейських стандартів демократії та державного регулювання	Реформування та адаптація вітчизняної системи державного регулювання до Європейської єдиної політики. Врегулювання законодавчих і нормативних питань
Демографічна	Суттєвих змін не відбудеться		Нові робочі місця, поліпшення умов праці	Відплив робочої сили
Технологічна	Те саме		Освоєння сучасних технологій вирощування, обробки, збирання, зберігання сировинної та готової продукції АПК	Зростання витрат на підвищення стандартів виробництва продукції АПК до Європейських
Економічна	Зменшення економічного тиску на існуючих експортерів продукції	Формування спільної митної політики відносно інших країн	Участь у планах ЄС щодо виробництва та реалізації продукції. Збільшення обсягів інвестицій. Підвищення цін на експортну продукцію	Збільшення економічного тиску на існуючих вітчизняних виробників-експортерів продукції АПК з боку країн МС
Структурні складові АПК				
Виробництво засобів виробництва для сільського господарства та переробної галузі	Суттєвих змін не відбудеться		Підвищиться рівень технологічного забезпечення і стандарти виробництва. Розширюється форми взаємодії (лізинг, інжиніринг)	Високовартісне технологічне переоснащення підприємств харчової та переробної промисловості
Харчова й переробна промисловість	Зростання обсягів експорту	Витрати на приведення стандартів у відповідність до норм МС	Відкриється доступ до Європейських ринків	Зросте рівень конкуренції на внутрішньому ринку сільськогосподарської продукції
Сільськогосподарське виробництво (рослинництво, тваринництво)	Суттєвих змін не відбудеться		Застосування досвіду щодо вдосконалення процесу виробництва і розвитку сільськогосподарського виробництва	-
Нетоварне сільськогосподарське виробництво	Те саме		Зростання доходів від зеленого туризму	Витрати на розвиток інфраструктури
Інфраструктурне забезпечення виробників	- „ -		Розвиток інституціонального, ринкового забезпечення підприємств АПК	Те саме

Джерело: Складено авторами.

До узагальнених переваг і недоліків створення зони вільної торгівлі з ЄС для розвитку АПК України можна віднести:

переваги:

запровадження Європейських стандартів демократії та державного регулювання;

прискорення процесу впровадження сучасних технологій вирощування, обробки, збирання, зберігання сировини й готової продукції АПК;

підвищення рівня технологічного забезпечення підприємств АПК;

прискорення розвитку інституціонального, ринкового забезпечення підприємств АПК;

поліпшення стандартів виробництва готової продукції відповідно до вимог ЄС;

застосування досвіду європейських виробників щодо вдосконалення процесу виробництва шляхом підвищення рівня дохідності сільськогосподарського виробництва.

Варто зазначити, що прямих ризиків і недоліків немає, вони мають опосередкований характер у зв'язку з необхідністю додаткових витрат на проведення ряду заходів. Так, до них відносимо:

реформування та адаптацію вітчизняної системи державного регулювання сільського господарства до Єдиної аграрної політики ЄС;

поліпшення умов праці й підвищення заробітної плати з метою попередження відпливу робочої сили;

зростання витрат на підвищення стандартів виробництва продукції АПК і технічне переоснащення виробництва;

підвищення економічного тиску на вітчизняних експортерів продукції АПК із боку країн Митного союзу;

низький рівень конкурентоспроможності вітчизняної продукції на європейському ринку.

Вказані недоліки повністю збігаються з існуючими проблемними зонами АПК, які, безумовно, потрібно розв'язувати. Тому інтеграція з ЄС лише прискорить реалізацію необхідних заходів щодо реформування АПК України. Значна кількість якісних переваг створення зони вільної торгівлі з ЄС вказує на Європейський вектор інтеграції України, а

якісні переваги завжди з часом приводять до одержання кількісних результатів.

Висновки. Інтеграція економіки України у світовий економічний простір зумовлюється об'єктивною необхідністю й можливостями. Необхідність визначається потребою використання в національній системі відтворення міжнародного поділу праці, який прискорить процес формування ринкової економіки та нарощення національного багатства. Можливості визначаються економічним потенціалом країни й сформованим механізмом зовнішньоекономічних зв'язків на макро-, мікро-, і глобальному рівнях.

На нинішньому етапі економічного розвитку Україна має необхідність розширення меж інтеграції з країнами Європейського Союзу та збереження існуючих зв'язків із країнами Митного союзу. Інтеграція з країнами ЄС вимагає проведення додаткових реформ і застосування ряду заходів щодо приведення у відповідність інституційного й інфраструктурного, технологічного забезпечення для повної адаптації економіки у європейський економічний простір.

Проведені дослідження можуть бути доповнені аналізом втрат і здобутків від інтеграції України для кожного сегмента АПК (машинобудування, рослинництва, тваринництва, кооперації та ін.). Визначати стратегічний напрям інтеграції України в умовах світової економічної кризи необхідно враховуючи результати досліджень сукупних втрат і здобутків у всіх сферах економіки.

Список використаних джерел

1. Білорус О.Г. Глобальні стратегії Євросоюзу : моногр. / О.Г. Білорус, Ю.М. Мацейко, І.І. Вітер; за наук. ред. О.Г. Білоруса. – К. : КНЕУ, 2009. – 258 с.
2. Гальчинський А. Економічна теорія : підруч. / А. Гальчинський, П. Єщенко. – К. : Вища шк., 2007. – 504 с.
3. Грановський В. Нова зовнішня політика: «Україна має план» / В. Грановський, В. Нанівська // Міжнародний центр перспективних досліджень. – 2011. – №1-2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://icps.com.ua/areas_and_research/priorities/eu_ua_aa.html.
4. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: моногр. ; за ред. З.С. Варналія. – К.: НІСД, 2007. – 768 с.
5. Поручник А.М. Національний інтерес України: економічна самодостатність у глобальному вимірі : моногр. / А.М. Поручник. – К. : КНЕУ, 2005. – 352 с.
6. Саблук П.Т. Глобалізація і продовольство : моногр. / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов. – К. : ННЦ ІАЕ, 2008. – 630 с.
7. Соціоекономічна модернізація аграрного сектору України (концептуальні положення) / В. Геєць, В. Юрчишин, О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. – 2011. – №12. – С. 4-14.
8. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
9. Сайт Європейської комісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/>
10. Шляхи подолання глобальної продовольчої кризи / В.І. Власов, М.А. Лисак // Економіка АПК. – 2010. – №4. – С. 138-141.

11. Amnesty International, Ukraine: Government Must Act to Stop Racial Discrimination, London, 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR50/005/2008/en/836170ae-4392-11dd-a1d1-2fa8cc41ebbd/eur500052008eng.pdf>>.

12. Andrysek, Oldrich, and Tarja Rantala The Local Integration of Refugees in the Republic of Belarus, the Republic of Moldova and Ukraine: “A Strategy for Action”, Kyiv Soderkoping Cross Border-Cooperation Process, 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://soderkoping.org.ua/files/integration/LocalIntegration_FINAL_eng.zip

13. Pidlaska I. UKRAINE-EU RELATIONS: ENLARGEMENT AND INTEGRATION [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.policy.hu/pidlaska/EU-Ukraine.html>

14. Holt-Jimenez E. The World Food Crisis // Policy Brief. October, 2008/ - №16. – P.4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.foodfirst.org>

15. Schnytzer A. Company performance in Ukraine: is this a market economy? / A. Schnytzer, T. Andreyeva // Economic Systems. – 2002. – Vol. 26. – № 2. – P. 83-98.

16. Trade and Development Report 1999. – New York and Geneva : UNCTAD, 1999. – 165 p.

17. Ukraine: Selected issues. IMF Country Report. – Washington D.C. : IMF, 2005. – № 05/416. – P. 32-34.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2014 р.

*

УДК 339.172:664.1

С.А. СТАСІНЕВИЧ, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Управління ціновими ризиками на біржовому ринку цукру

Постановка проблеми. Ціновий ризик є основним серед наявних у ринковому середовищі. Існування такої об'єктивної причини, як сезонність виробництва та споживання зумовлює гостру необхідність управління ціновими ризиками на ринку агропродукції. Високий рівень цінової волатильності спостерігається на біржовому ринку цукру. Так,

на Аграрній біржі України в 2012 році ціни на цукор поступово підвищувалися в міру спливу 2011/2013 маркетингового року в зв'язку зі зменшенням обсягу пропозиції й сезонним зростанням попиту на продукт із подальшим зниженням у середині нового сезону цукроваріння (рис.1).

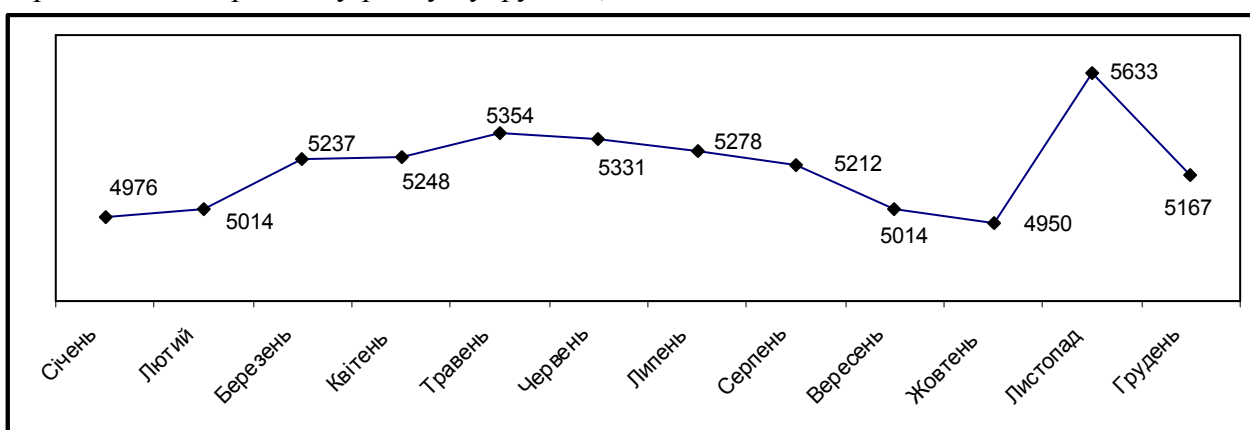

Рис. 1. Динаміка середніх цін на цукор на Аграрній біржі України в 2012 р., грн/т

Джерело: Аграрна біржа України.

© С.А. Стасіневич, 2014

11. Amnesty International, Ukraine: Government Must Act to Stop Racial Discrimination, London, 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR50/005/2008/en/836170ae-4392-11dd-a1d1-2fa8cc41ebbd/eur500052008eng.pdf>>.

12. Andrysek, Oldrich, and Tarja Rantala The Local Integration of Refugees in the Republic of Belarus, the Republic of Moldova and Ukraine: “A Strategy for Action”, Kyiv Soderkoping Cross Border-Cooperation Process, 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://soderkoping.org.ua/files/integration/LocalIntegration_FINAL_eng.zip

13. Pidlуска I. UKRAINE-EU RELATIONS: ENLARGEMENT AND INTEGRATION [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.policy.hu/pidluska/EU-Ukraine.html>

14. Holt-Jimenez E. The World Food Crisis // Policy Brief. October, 2008/ - №16. – Р.4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.foodfirst.org>

15. Schnytzer A. Company performance in Ukraine: is this a market economy? / A. Schnytzer, T. Andreyeva // Economic Systems. – 2002. – Vol. 26. – № 2. – Р. 83-98.

16. Trade and Development Report 1999. – New York and Geneva : UNCTAD, 1999. – 165 p.

17. Ukraine: Selected issues. IMF Country Report. – Washington D.C. : IMF, 2005. – № 05/416. – Р. 32-34.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2014 р.

*

УДК 339.172:664.1

С.А. СТАСІНЕВИЧ, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Управління ціновими ризиками на біржовому ринку цукру

Постановка проблеми. Ціновий ризик є основним серед наявних у ринковому середовищі. Існування такої об'єктивної причини, як сезонність виробництва та споживання зумовлює гостру необхідність управління ціновими ризиками на ринку агропродукції. Високий рівень цінової волатильності спостерігається на біржовому ринку цукру. Так,

на Аграрній біржі України в 2012 році ціни на цукор поступово підвищувалися в міру спливу 2011/2013 маркетингового року в зв'язку зі зменшенням обсягу пропозиції й сезонним зростанням попиту на продукт із подальшим зниженням у середині нового сезону цукроваріння (рис.1).

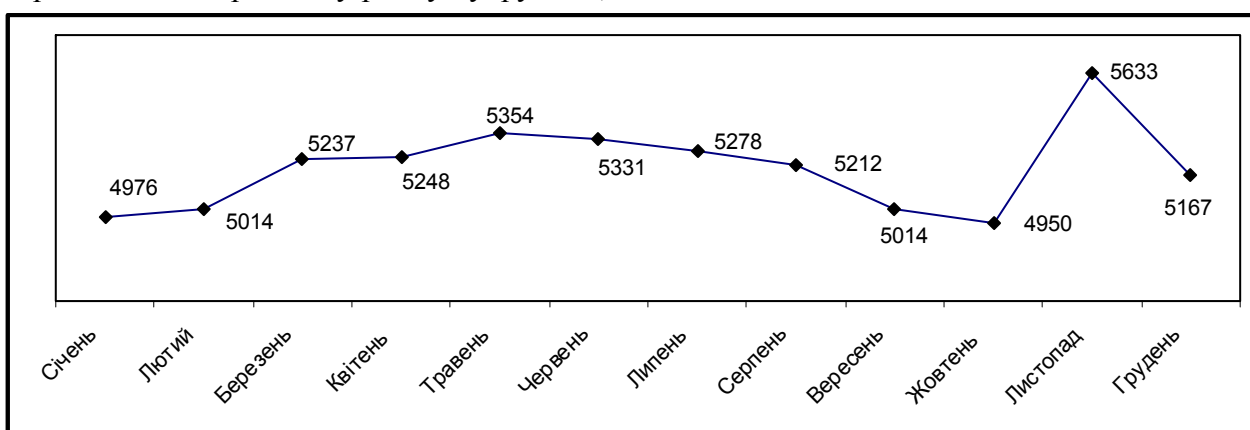

Рис. 1. Динаміка середніх цін на цукор на Аграрній біржі України в 2012 р., грн/т

Джерело: Аграрна біржа України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням біржових ринків та розробкою управління їх ризиками займаються багато зарубіжних фахівців і українських учених, зокрема Д. Дарел [11], В. Р. Колб [5], Т. Лофтон [2], Р. Дж. Родригес [5], М.А. Тромблі [13], Е. Уоррен [1], Дж. Халл [12], О. Дегтярьова, О. Мозговий [3], М. Солодкий [6,7], О. Сохацька [8], П. Саблук, О. Шпичак, Г. Шевченко [9] й ін.

Проте у сучасних реаліях становлення та розвитку вітчизняного біржового аграрного ринку є багато питань щодо його організації, зокрема інструментарію для управління цінними ризиками на ринку цукру, які залишаються недостатньо висвітленими та потребують подальшого дослідження.

Мета статті – охарактеризувати особливості ф'ючерсних контрактів на цукор, навести основні результати аналізу стану біржової торгівлі цукром у світі й Україні та окреслити головні сучасні проблеми функціонування ринку цукру.

Виклад основних результатів дослідження. Одним із традиційних у світі біржових товарів є цукор. На світових біржах його реалізують за контрактами, які на біржовому ринку агропродовольчої продукції позиціонуються як одні з найбільш ліквідних – останніми роками в рейтингу ф'ючерсів займають провідні місця. Так, у 2011 році ф'ючерс на білий цукор, ZCE зайняв першу позицію (кількість угод перевищила 305 млн контрактів), ф'ючерс на цукор №11, ICE Futures U.S. – 11-те місце (близько 30 млн контрактів) [4].

Ф'ючерс – це угода між двома сторонами на біржі про майбутню поставку певної кількості базового активу за визначеною в контракті ціною. Виходячи з цього, за ф'ючерсом на цукор продавець зобов'язується поставити покупцеві певну кількість цукру у встановлені контрактом терміни за заздалегідь обумовленою ціною. Одним із рушійних мотивів учасників ф'ючерсної угоди є прагнення зменшити втрати у разі різких коливань цін.

Особливістю ф'ючерсного контракту є його уніфікованість. Він стандартизований за всіма своїми реквізитами: за вартістю фінансового активу, що лежить в його основі, за кількістю поставок цього активу, за терміном і місцем поставки та ін.

На світових біржових майданчиках торгуються чотири основних види ф'ючерсних контрактів на цукор: два – "Sugar № 11 Futures", "Sugar № 16 Futures" – на Міжконтинентальній Товарній Біржі в США (Intercontinental Commodity Exchange - ICE); один – "White Sugar Futures (№ 407)" – на Лондонській Міжконтинентальній Біржі ф'ючерсів і опціонів (London intercontinental financial futures and options exchange - Liffe); один – "Sugar White" – на Женжоуській Товарній Біржі в Китаї (Zhengzhou Commodity Exchange - ZCE).

Найбільшим попитом користується контракт "Sugar № 11 Futures", він і є орієнтиром ціни на цукор у світі, в тому числі на позабіржових майданчиках (табл.) [16].

Опис ф'ючерсного контракту на цукор "Sugar № 11 Futures"

Параметри	Терміновий контракт "Sugar № 11" є головним орієнтиром для всієї світової торгівлі цукром-сирцем із тростини. Він встановлює ціну на фізичну поставку нерафінованого тростинного цукру
Позначення контракту	SB
Обсяг поставки за контрактом	112 000 фунтів або 50,8 т
Масштаб ціни	Ціна встановлюється в центах і сотих цента за фунт
Мінімальний крок ціни	± 0,01 цента за фунт, що дорівнює \$ 11,20 за контракт
Місяці поставки за контрактом	Березень, травень, липень, жовтень
Закінчення контракту	По факту фізичної поставки, "франко - борт"
Стандарт цукру	Нерафінований центрофугований тростинний цукор, що пройшов 96-градусну поляризацію
Денний ліміт ціни контракту	Немає
Країни-виробники цукру (виращування тростини)	Аргентина, Австралія, Барбадос, Беліз, Бразилія, Колумбія, Коста Ріка, Домініканська Республіка, Сальвадор, Еквадор, О-ви Фіджі, Антильські о-ви, Гватемала, Гондурас, Індія, Ямайка, Малаві, Маврикій, Мексика, Мозамбік, Нікарагуа, Перу, Філіппіни, ПАР, Свазіленд, Тайвань, Таїланд, Тринідад, США, Зімбабве

Строки повідомлення про намір здійснити поставку за контрактом	Перший робочий день після завершення останнього дня торгівлі даним ф'ючерсним контрактом
Останній день торгівлі ф'ючерсним контрактом	Останній робочий день місяця, що передує місяцю поставки
Час торгів	Місцевий час: 03.30 - 14.00

Джерело: [16].

Таким чином, згідно з ф'ючерсним контрактом "Sugar № 11 Futures" торгують цукром-сирцем тростинного походження, відповідними є й країни-виробники.

Терміновий контракт "Sugar № 16" (позначення контракту SF) встановлює ціну на фізичну поставку виробленого в США (або іншій країні при оплаті мита постачальником) нерафінованого тростинного цукру в один із цукрорафінадних заводів США, зазначеного одержувачем товару.

Ф'ючерсний контракт на цукор "White Sugar Futures (№ 407)" призначений для задоволення страхових потреб виробників, покупців і цукрових трейдерів щодо купівлі-продажу білого цукру (бурякового або тростинного рафінованого цукру поточного врожаю із вмістом цукрози 99,8 %, вологістю не більше 0,06 %) обсягом поставки 50 т за походженням із країн: Алжир, Аргентина, Австралія, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Канада, Чилі, Китай, Колумбія, Хорватія, Єгипет, Сальвадор, Франція, Німеччина, Гватемала, Індія, Італія, Корея, Малайзія, Маврикій, Мексика, Марокко, Мозамбик, Нідерланди, Пакистан, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Саудівська Аравія, Сінгапур, ПАР, Іспанія, Судан, Таїланд, Туреччина, ОАЕ, Україна, Великобританія, США.

Ф'ючерсний контракт "Sugar White", яким торгують на Женгжоуській Товарній Біржі в Китаї, теж стосується білого цукру, але з обсягом поставки 10 т.

Слід згадати, що й фондова біржа Російська Торгова Система (з 2012 р. у складі ВАТ Московська біржа) проводила організовані торги ф'ючерсами на цукор (код у торговельній системі "SA") обсягом поставки 1 довга тонна (1016 кг) за одним контрактом. Однак даний контракт є без поставки (гравець виграє або програє за рахунок нарахування варіаційної маржі) і його ціна знаходиться в цілковитій залежності від вже

згаданого вище "Sugar № 11" (використовується спеціальна формула для розрахунку ціни, що ґрунтується на ціні ф'ючерсного контракту SB з місяцем виконання, який відповідає місяцю виконання контракту, та є встановленою в останній день торгів ф'ючерсним контрактом «Sugar № 11 Futures» на біржі ICE, врахуванням коефіцієнта переводу фунтів у кілограми (2,2046) й курсу долара США до російського рубля в 16:30:00 за московським часом у день виконання контракту відповідно до Методики розрахунку індикативного курсу долара США до російського рубля, затвердженої Біржею [15].

У Російській Федерації в перспективі планується укладення ф'ючерсних контрактів на внутрішньому цукровому ринку та проведення аукціонів на біржі. Але поширенню біржової торгівлі заважають не тільки технічні проблеми, а й відсутність достатньої кваліфікації товаровиробників, що характерно також українському аграрному ринку.

Відзначимо, що термінові контракти на цукор ф'ючерсами не обмежуються. Міжконтинентальною Товарною Біржею в США і Лондонською міжконтинентальною біржею ф'ючерсів та опціонів проводяться торги таким новим інструментом, як «опціон на ф'ючерс». Даний контракт передбачає первинну поставку цінних паперів у вигляді ф'ючерсів на цукор, а вже потім за цими ф'ючерсами поставку самого цукру. Призначення даного інструменту, як і ф'ючерса – страхування покупця або продавця від підвищення або падіння ціни на цукор, але, крім того, покупець (продавець) страхує себе й від можливої зміни ціни на ф'ючерс [14].

У порядку гармонізації стандартів як етапу вступу України до Світової організації торгівлі з 1 січня 2008 року згідно з Наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики № 176 від 2 серпня 2007 року вступив у дію ДСТУ 4623:2006 «Цукор білий. Технічні

умови». Цей стандарт поширюється на білий цукор – харчовий продукт, який являє собою очищену і кристалізовану сахарозу у вигляді окремих кристалів або окремих кусків. Із 1 січня 2010 року даний Стандарт набув статусу міжнародного.

Проте в Україні впродовж 2002-2011 років цукром взагалі не торгували на біржах. У 2000 році за даними Союзу бірж України обсяг реалізованого цукру через біржі країни становив лише 25,1 тис.т (спот – 25 тис. т, форвард – 0,1 тис.т) при тому, що цукровою промисловістю держави було вироблено 1780 тис.т солодкої продукції (1550 тис. т із вітчизняної сировини – цукрових буряків та 230 тис. т з імпортованого цукру-сирцю тростинного), а кількість бірж нараховувала 339 од. У період з 2001 до 2010 року включно за фактом торгових операцій цукор практично «не значився» серед біржових

товарів на українських біржах через мізерні обсяги продажу. Лише в 2011 році на біржовому ринку України поживавилася торгівля цим товаром.

Слід зазначити, що з липня 2000 року згідно з Указом Президента України “Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна” (від 29 червня 2000 р.) біржі набули право укладення та реєстрації торгових угод на сільськогосподарську продукцію, спрямовану на експорт. У 2010 році обсяги реалізованої на біржах України аграрної продукції, що в подальшому направлялася на експорт, за рядом видів становили майже 100% усієї біржової торгівлі товару, за винятком цукру, попри наявність в окремі роки надлишків щодо внутрішнього споживання (рис.2). Однією з причин слід вважати його цінову неконкурентоспроможність.

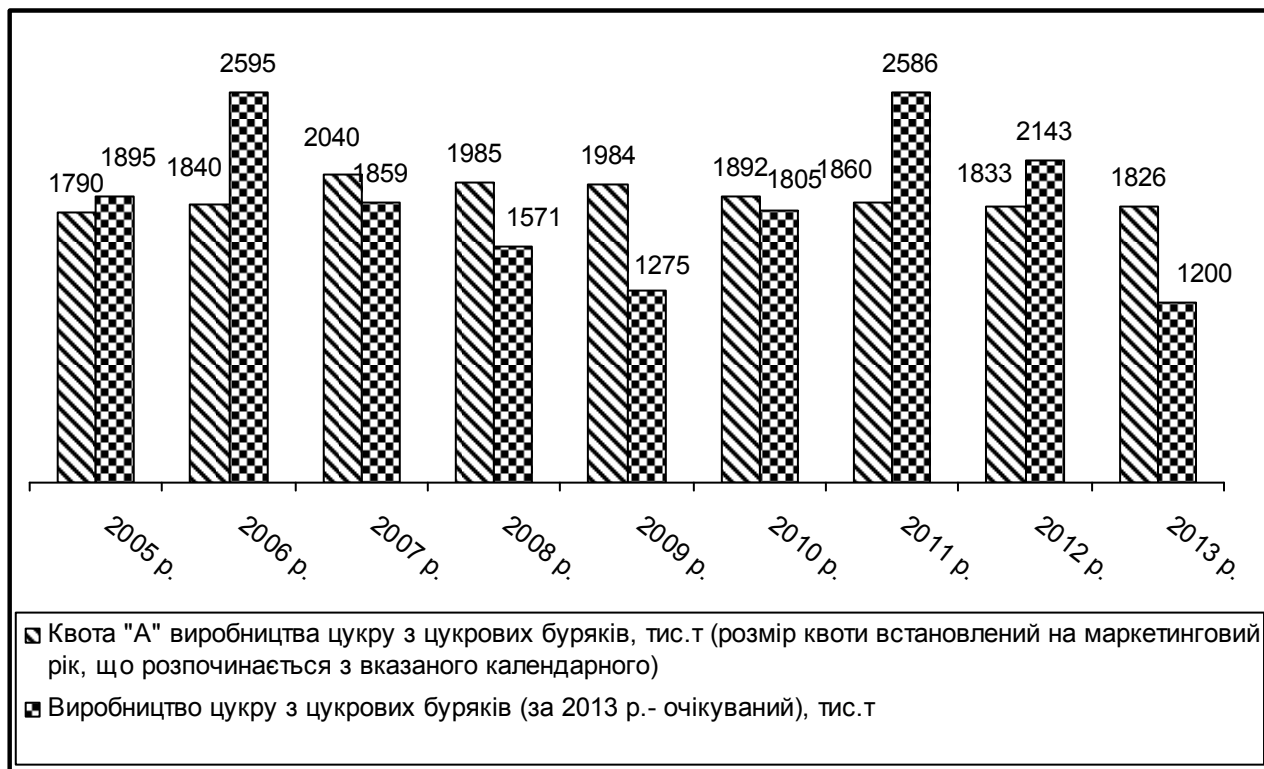

Рис. 2. Забезпечення потреби внутрішнього ринку України цукром вітчизняного виробництва (квота «А»)

Джерело: Національна асоціація цукровиків України.

Проте ситуація щодо законодавчого регулювання послуг із укладення та реєстрації зовнішньоекономічних контрактів щодо експорту сільськогосподарських товарів змінилась у зв'язку з постановою Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2010 року № 1254, яка надала право здійснювати Аграрній біржі

вказані послуги по відношенню до продукції, зазначеної у підпункті 3.3.1. ст. 3 Закону України «Про державну підтримку сільськогосподарства України» (серед яких у тому числі й цукор-пісок буряковий). Тому вся біржова зовнішньоекономічного спрямування діяльність у 2012 році з лютого до жовтня

включно провадилася тільки через Аграрну біржу, до втрати чинності згаданої постанови на підставі постанови Уряду від 31 жовтня 2012 року № 1079.

У 2011 році на Аграрній біржі було продано на умовах СПОТ понад 101,2 тис. т цукру (близько 4 % до загального виробництва в Україні), у 2012-му – 230,5 тис. т (дещо більше 10 % до виробництва) (рис.3).

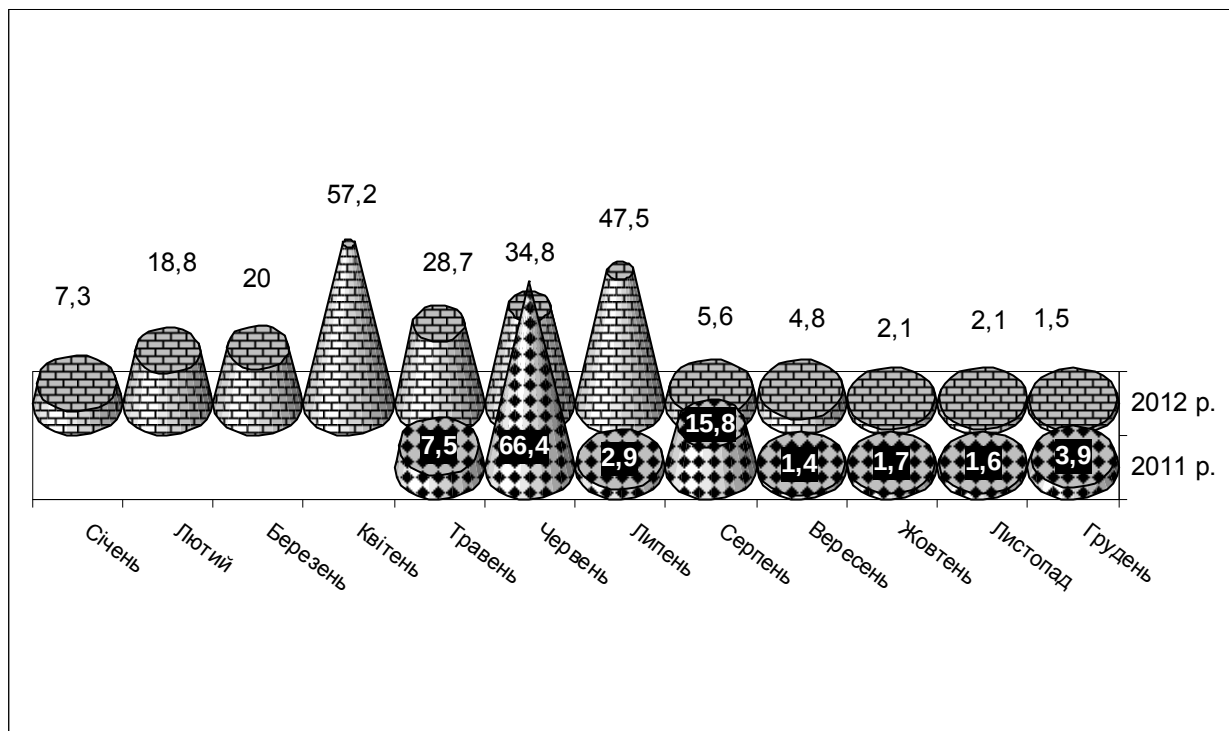

Рис. 3. Обсяги продажу цукру на Аграрній біржі (Україна), тис. т

Джерело: Аграрна біржа України.

У 2011 році на Аграрній біржі було укладено контрактів на внутрішньому ринку на поставку 92,3 тис. т цукру та щодо експортних поставок 8,9 тис. т цукру (за даними Державної митної служби України в 2011 р. де-факто експорт цукру становив 6,2 тис. т). У 2013 році на Аграрній біржі знову припинилася торгівля цукром попри те, що експорт його з України станом на початок 2013/2014 маркетингового року становив понад 76 тис. т.

Основною проблемою функціонування вітчизняних бірж є відсутність у біржовому обігу класичних строкових інструментів регулювання ризику – ф'ючерсних контрактів та опціонів.

Висновки. Сезонність виробництва й споживання вимагає і забезпечує в світі пріоритетне місце сегмента ф'ючерсної торгівлі на ринку цукру.

Зважаючи на обсяги біржової торгівлі цукром в Україні слід констатувати, що українські біржі не є індикаторами цін на ринку

даного виду продовольчого товару. Застосування на українських біржах сучасних інструментів продажу цукру, зокрема ф'ючерсів, відсутнє.

Розширення сфери біржової діяльності, застосування розвинених її видів і форм із використанням зарубіжного досвіду слід розглядати як один з пріоритетних напрямів розвитку біржового цукрового ринку країни.

Розвиток біржових відносин сприятиме ефективному розвитку цукрового виробництва України через запровадження прогресивних форм збуту продукції – біржової торговельної діяльності з використанням захисних інструментів від ризиків, зокрема цінових, у вигляді ф'ючерсних контрактів. Запровадження ф'ючерсних контрактів дасть змогу українським цукроварам хеджувати цінові ризики та планувати свою діяльність на середньо- й довгострокову перспективу.

Список використаних джерел

1. *Едвардес Уоррен*. Ключові фінансові інструменти; пер. з англ. / У. Едвардес. – К.: Всеуито; Наукова думка, 2003. – 256 с.
2. *Лофтон Т.* Биржевые секреты. Фьючерсы / Т. Лофтон. – Смоленск: Русич, 2008. – 368 с.
3. *Мозговий О.М.* Фондовый рынок: навч. посіб. / О.М. Мозговий. – К.: КНЕУ, 1999. – 316 с.
4. Офіційний сайт Всесвітньої федерації бірж [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.world-exchanges.org.
5. *Роберт В. Колб*. Финансовые институты и рынки / В. Колб Роберт, Дж. Родригес Рикардо. – М.: Дело и Сервис, 2003. – 688 с.
6. *Солодкий М.О.* Роль аграрної біржі у функціонуванні організованого аграрного ринку / М.О. Солодкий // Наук. вісн. НУБіП України. Серія "Економіка, аграрний менеджмент, бізнес". – 2012. – Вип. 177, ч. 1. – С. 356-361.
7. *Солодкий М.О.* Основи біржової діяльності: посіб. / М.О. Солодкий, С.А. Стасіневич, Т.Ю. Андросович. – К.: Видавничий центр НУБіП України, 2013. – 154 с.
8. *Сохацька О.М.* Біржова справа: [підруч.] / О.М. Сохацька. – Т.: Карт-бланш, 2008. – 628 с.
9. Товарні біржі в Україні: аналіз діяльності, законодавче поле, перспективи розвитку / [П.Т. Саблук., О.М. Шпичак., Г.О. Шевченко та ін.]. – К.: ІАЕ, 1997. – 428 с.
10. Рынок ценных бумаг и биржевое дело: учеб. для вузов /под ред. проф. О.И. Дегтяревой, проф. Н.М. Коршунова, проф. Е.Ф. Жукова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 502 с.
11. *Darrell Daffie*. "Capital Mobility and Asset Pricing" (with Bruno Strulovici), *Econometrica*. 2012, Volume 80:2469-2509. <http://www.econometricsociety.org>.
12. *Hull John C.* Options, Futures, and Other Derivatives and DerivaGem CD Package [8th Edition]. 2011. 276 p. http://www.amazon.com/Student-Solutions-Options-Futures-Derivatives/dp/0132164965/ref=pd_sim_b_1.
13. *Trombley Mark A.* Accounting for Derivatives and Hedging. – McGraw: Hill, 2003. – 221 p.
14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rg.ru.
15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rts.ru.
16. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.saharonline.ru.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2013 р.

* * *

Новини АПК

Переорієнтація на виробництво біопалива зменшить залежність держави від імпорту енергоносіїв

В умовах зростання цін на пальне актуальним стає питання скорочення споживання нафтопродуктів за рахунок впровадження ресурсо- та енергоощадних технологій. Україна має значний потенціал олійних культур як сировини для виробництва біодизеля. Розвиток виробництва біопалива у перспективі дасть змогу одночасно забезпечити сільгоспвиробників паливом за рахунок власних джерел, зменшити залежність держави від імпорту енергоносіїв, створити нові робочі місця, забезпечити розвиток інфраструктури у сільській місцевості та сформувати гарантований ринок збуту сільськогосподарської сировини. Про це повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Ігор Швайка.

Очілюник наголосив, що у 2014 році внаслідок підвищення цін на пальне частка нафтопродуктів у витратах на виробництво продукції рослинництва може зрости до 16%, а у витратах на виробництво всієї сільськогосподарської продукції – до 13%.

За словами Міністра, згідно з моніторингом ринку нафтопродуктів станом на 20 березня 2014 року середні оптові ціни на дизпаливо зросли на 25%, а саме від 10425 до 13061 грн/тонну, та на бензин А92 на 24% – від 12448 до 15378 грн/т. «В Україні є непогані перспективи виробництва біопалива. У якості сировини можна використати потенціал олійних культур. Так, наприклад, протягом 2010-2013 років валовий збір ріпаку збільшився з 1204 тис. т до 2 315 тис. т. Застосування передових технологій дозволяє заощаджувати при виконанні технологічних операцій підготовки ґрунту, посіву та догляду за посівами до 30-40% пального», – додав Ігор Швайка.

Довідково: у 2014 році технологічна потреба сільгоспвиробників у пальному становить близько 1444 тис. т дизпалива та 344 тис. т бензину, в тому числі на весняно-польові роботи – 424,7 тис. т дизпалива та 103,7 тис. т бензину.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 351.72:336.2

*П.Т. САБЛУК, доктор економічних наук, професор, академік НААН
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"
І.М. ТОФАН, кандидат економічних наук, доцент
Львівський національний аграрний університет*

Оцінка модернізації фундаментальних засад діяльності податкової служби

Постановка проблеми. Одним із основних факторів, що негативно впливають на організацію фінансових взаємовідносин із платниками податків та на євроінтеграційні наміри України, є низькі темпи модернізації податкової служби, під якою розуміть перехід від традиційного до більш сучасного управління податковою системою з використанням ринкових методів проведенням адміністративних реформ у даній сфері. У традиційне управління податкова служба включає щорічне затвердження, а потім і виконання планів формування доходів бюджетів, тобто директивно-плановий підхід до збирання податків, незважаючи на реальні загальноекономічні тенденції в країні. Варто зазначити що практика планового керівництва надходжень податкових платежів спостерігається протягом усіх років незалежності, незважаючи на зміни Президентів чи Урядів. Таким чином, основною турботою влади, здається, є лише збирання достатньої кількості обов'язкових платежів, незважаючи на те, яку ціну заплатить за це суспільство в майбутньому. Цим і пояснюється необхідність у проведенні модернізації державної податкової служби в Україні. До стратегічних напрямів модернізації або фундаментальних засад функціонування податкової служби віднесемо: зміну вектора управління доходами бюджету, запровадження інформаційних систем у менеджменті податків, підвищення рівня податкової культури працівників ДПС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реформування податкової системи завжди жваво обговорюється спеціалістами, науковцями. Даній проблематиці присвятили свої наукові праці вітчизняні фахівці та вчені у сфері оподаткування, а саме – В. Андрущенко [4], А. Крисоватий [6], А. Соколовська [5] та багато інших. Із зарубіжних учених варто відзначити С. Джонс [10] та Д. Капура [11]. Державна податкова служба є ключовим структурним елементом управління податковою системою, яка потребує постійного вдосконалення, а також цілеспрямованої модернізації з урахуванням реалій сьогодення. Усі вищезазначені дослідження стосуються реформування податкової системи й податкової служби, зокрема. Проте оцінка процесу оновлення фундаментальних засад діяльності податкової служби у попередніх працях розглядалася недостатньо, що й спонукало до проведення даного дослідження.

Мета статті – здійснення оцінки модернізації базисних складових функціонування податкової служби в Україні з метою поліпшення організації взаємовідносин із платниками податків.

Виклад основних результатів дослідження. Формування податкової служби України розпочалося ще у 1990 році, що було спричинено переходом від системи платежів у бюджет до системи оподаткування. У складі Міністерства фінансів та його підрозділів в областях, районах, містах організовували управління, відділи й інспекції державних доходів. Таким чином, період

1991–1995 років можна назвати періодом перших кроків на шляху становлення і розвитку державної податкової служби.

У грудні 1996 року в країні фактично був завершений перший етап реформи становлення органів управління податковою службою. На підставі Указу № 760/96 від 22.08.1996 р. “Про утворення Державної податкової адміністрації України та місцевих державних податкових адміністрацій” визначено, що ДПС України є центральним органом виконавчої влади, а податкові адміністрації в областях, районах, містах і районах у містах – самостійними одиницями, які не входять до складу місцевих державних адміністрацій.

Після створення базисної управлінської складової податкової служби виникла необхідність у її подальшому розвитку та вдосконаленні. У 1997 році податкова служба займається пошуком найефективніших шляхів і чинників, які уможливають поліпшення процесу вдосконалення роботи органів державної податкової служби. Саме тоді й виникла необхідність у проведенні первинної модернізації органів державної податкової

служби – починається розробка Концепції та Стратегії напряму розвитку Державної податкової служби України. У 1999 році розпочався експеримент зі створення й розробки нових підходів до питання примусового стягнення податкової заборгованості та визначено головні стратегічні напрями розвитку державної податкової служби України. З цією метою у жовтні цього ж року в Державній податковій адміністрації України було створено Управління розвитку та модернізації ДПС. Вже у 2001 році Головою ДПА України було затверджено “Стратегічний план розвитку державної податкової служби України до 2013 року”, в якому визначено основні напрями модернізації: організаційна структура, основна операційна діяльність, виконавче управління, управління людськими ресурсами, інформаційно-аналітична система, взаємодія з іншими державними установами, взаємини із суспільством [8]. Відповідно до Стратегічного плану були затверджені значення індикаторів досягнення прогресу у взаємовідносинах між платниками й податковою службою (табл.).

Динаміка індикаторів досягнення прогресу в оподаткуванні, %

№ п/п	Найменування індикаторів	Значення індикаторів					
		2001		2008		2012	
		план	факт	план	факт	план	факт
1	Показник добровільності виконання платниками податкових зобов'язань	54,5	62,3	65,0	88,9	80,0	96,0
2	Показник витрат по виконанню вимог податкового законодавства платниками податків	56,11	56,0	65,0	51,2	75,0	55,1
3	Ймовірність виявлення випадків ухилення та несплатежів	51,7	54,0	60,0	58,0	75,0	62,3
4	Індикатор якості функціонування ДПС при адмініструванні податків та наданні послуг платникам	33,5	34,0	55,0	51,2	80,0	65,1

Джерело: Розраховано авторами на основі даних [7].

Позитивна динаміка добровільності сплати податкових платежів наочно доводить про те, що постійно підвищується рівень податкової дисципліни платників та ефективність роз'яснювально-масової роботи працівників ДПС. Так, у розвинутих державах Євросоюзу цей середній показник становить 97% (Нідерланди, Німеччина). Методика, за якою здійснювалися розрахунки, застосовується Міжнародним банком реконструкції і розвитку шляхом проведеного анонімного анкетування. Значення індикатора обчислювалось як середнє арифметичне зважених відсотків

платників податків, що дали позитивні відповіді на поставлені питання. Діапазон значень індикатора - від 0 до 1. Прогресивним вважається наближення значення індикатора до 1 (або у відсотках - 100 %).

У 2003 році було започатковано проект “Модернізація державної податкової служби України-1” [7] – загальнодержавний інституційний проект, що фінансувався за кошти позики Світового банку відповідно до Угоди про позику між Україною й Міжнародним банком реконструкції та розвитку, ратифікованої Законом України від 30 листопада

2003 року № 1317-IV. Основними завданнями модернізації податкової служби є пошук пропозицій і рекомендацій щодо виведення економіки з тіні, створення сприятливого клімату для інвестицій, впровадження нових інформаційних технологій та інтеграції податкової служби до світових економічних структур.

У подальшому було сформовано законодавчу базу щодо поліпшення взаємовідносин із платниками податків. Зокрема було прийнято низку законів: Закон України від 12 січня 2005 року №2322-IV „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення правового захисту громадян та запровадження механізмів реалізації конституційних прав громадян на підприємницьку діяльність, особисту недоторканність, безпеку, повагу до гідності особи, правову допомогу, захист)”; Постанову Кабінету Міністрів України від 12 березня 2005 року №179 „Про упорядкування структури апарату центральних органів виконавчої влади, їх територіальних підрозділів та місцевих державних адміністрацій” [2]. З 2007 по 2010 рік ведеться копітка робота по формуванню і прийняттю Податкового кодексу України, розробці шаблонів визначення ризиковості підприємців, запровадження концепції масового створення та діяльності центрів обслуговування платників податків. Еволюція Податкової служби протягом двадцятирічного періоду дає змогу охарактеризувати сам процес її модернізації.

Надзвичайно важливою проблемою й одночасно однією із базисних управлінських складових при модернізації податкової служби є формування дохідної частини бюджетів на основі планів, які вона ж сама і складає. Таким чином, податкова служба сама приймає планові показники надходжень обов’язкових платежів, сама ж виконує це завдання із використанням адміністративного ресурсу. Тим самим створюється підґрунтя для корупції та упередженого ставлення до фактично власних роботодавців (підприємців), які, сплачуючи податки й збори, фінансують утримання державного апарату, тобто і податківців у тому числі. З метою виправлення даної ситуації доцільно було б звернутися до досвіду економічно розвину-

тих держав – Німеччини, Швеції, Швейцарії, Канади тощо [9, 12]. Таким чином можливо замінити практику щорічних планів за доходами щорічними розрахунками за даними незалежної від податкової служби статистичних показників. В основу таких розрахунків включалися б нагальні потреби суспільства з урахуванням розвитку економіки (обсяг ВВП), індексу інфляції, інтеграційних процесів тощо. Тобто формування дохідної частини повинно бути першочерговим і фундаментальним для прийняття в подальшому державного чи місцевого бюджетів, а не навпаки, коли майбутні доходи формуються вже після складання видаткової частини бюджету без урахування реальних надходжень.

З іншого боку, внаслідок таких надзвичайних повноважень значно підвищується інтенсивність праці, яка є предметом невдоволення самих податківців. Працівники податкової служби відверто скаржаться на такий ритм праці. Відповідно до проведеного внутрішнього моніторингу в податковій службі України у 2012 році найбільше нарікань пов’язано саме з інтенсивністю праці – 95% та відповідно оплата праці – 78% опитаних респондентів. В опитуванні брало участь 29535 осіб, що становить 57% від загальної чисельності працівників податкової служби України [3].

Уже впродовж семи років здійснюється внутрішній моніторинг у податковій службі, а результати незмінні. Це ще раз підтверджує про необхідність системних змін в управлінні податками з боку керівництва службою – відмова від повноважень, які не притаманні фіскальним органам, та реагування на критику власних працівників. Виникає досить дивна ситуація – податкова служба сама вносить пропозиції щодо норм податкового законодавства, сама бере участь у взаємовідносинах із платником, а потім ще й здійснює перевірки і застосовує штрафні санкції. Отже, податкова служба не повинна впливати, а тим більше брати участь у формуванні правил гри у сфері оподаткування, а зосередити свою діяльність на дотриманні норм податкового законодавства платниками податків та роз’ясню-

вально-масовій роботі в межах передбачених повноважень.

Другою базисною складовою процесу модернізації податкової служби є застосування інформаційних систем і технологій при управлінні податками. Розвиток суспільства, поява нових інформаційних технологій стосується податкової служби. Важко собі уявити, як можна забезпечувати менеджмент податків не використовуючи сучасні засоби обробки інформації і зв'язку. Проведення селекторних нарад із застосуванням мультимедійної техніки, обмін інформацією із застосуванням електронних скриньок, застосування електронних ключів при електронній подачі звітності – усе це невід'ємна складова сучасного менеджменту податків. Стрімкий розвиток інформаційних систем і технологій вимагає від фахівців податкової служби постійно підвищувати власний фаховий рівень та використовувати новітні діючі технології для спрощення процесу адміністрування податків як для себе, так і для суб'єктів підприємницької діяльності.

За даними Департаменту прогнозування, аналізу, обліку та звітності ДПС України спеціалісти обласного рівня проходили дистанційний фаховий курс навчання у два етапи протягом 2012 року. Свій кваліфікаційний рівень підвищили 52 фахівці з різних регіонів України. З метою своєчасного й повного інформування платників про нововведення в оподаткуванні чи тлумаченні окремих дискусійних питань податкового законодавства слід постійно розвивати перелік інформаційних послуг, які може надавати податкова служба. Перші кроки в цьому напрямі вже зроблені – створені Центри обслуговування платників податків (ЦОПП). За даними ДПС [4] на 1.01.2014 року в Україні діє 476 ЦОППів. Саме їхнє створення значною мірою допоможе модернізувати податкову службу в напрямі розвитку партнерських взаємовідносин із платниками із застосуванням новітніх інформаційних технологій і ресурсів та методів спілкування. Необхідно вжити більше заходів для збільшення кількості та якості роз'яснень, які б відображали позицію податкової служби. Задля формування передбачуваності такі роз'яснення повинні бути обов'язковими

для дотримання у податковій службі. Необхідно також створити вичерпну базу даних з усіма поясненнями та роз'ясненнями з податкових питань, доступну для платників податків.

Третьою базисною складовою процесу модернізації податкової служби мало б бути, на нашу думку, підвищення рівня податкової культури працівників ДПС. Це є одним із найпроблемніших напрямів модернізації. Створення чесної й неупередженої податкової культури працівників ДПС є індикатором довіри усіх платників податків до держави в цілому. Вважається, що податки – це плата за послуги, які держава нам надає. Саме тому, сплачуючи державі обов'язкові платежі, платники податків мають право вимагати від податківців як представників держави надання якісних і своєчасних послуг. З цією метою у 2006 році були прийняті Кодекс професійної етики працівника Державної податкової служби України, Концепція управління персоналом Державної податкової служби України, Кодекс честі працівника Державної податкової служби України, Концепція вдосконалення організаційної структури органів державної податкової служби.

До основних проблемних аспектів, які є складовими податкової культури працівників ДПС, належать: прохання, а подекуди і вимагання передоплати платежів за майбутні звітні періоди, однобічне трактування податкового законодавства, системні перевірки платників при відшкодуванні ПДВ, обтяжлива податкова звітність (податок на прибуток, окремі групи платників єдиного податку). В свою чергу й платники податку також не завжди чесно та коректно виконують свій обов'язок. Хоча, на нашу думку, все ж першочерговим завданням є подолання спокуси структурної й одноосібної корупції шляхом унеможливлення або зведення до мінімуму безпосереднього спілкування працівників ДПС із платниками податків. І саме дотримання норм Кодексу професійної етики, Кодексу честі працівників ДПС та застосування інноваційних технологій у менеджменті податків (електронна звітність, зменшення кількості довідок, дозво-

лів тощо) дасть змогу мінімізувати дану проблему.

Висновки. Оцінюючи процес модернізації податкової служби в Україні, загалом слід визнати його задовільним. Адже протягом двадцятилітнього еволюційного періоду відбулося чимало конструктивних і важливих змін у частині формування базисних складових організації діяльності податкової служби. Прийнята ціла низка нормативних документів для виведення податкової служби на якісно новий рівень обслуговування податкових платіжників. Створені центри обслуговування платників податків (ЦОПП), які намагаються максимально утвердити партнерські відносини з платниками податків, тощо. Та все ж у даній сфері необхідно приділити більше уваги й максимально активізувати роботу щодо:

відмови від повноважень, які не притаманні фіскальним органам управління, ви-

користовуючи досвід економічно розвинутих країн;

мінімізації затрат часу платників податків на податкову роботу ліквідацією обтяжливих та дублюючої податкової звітності;

дотримання норм Кодексу професійної етики й Кодексу честі працівників ДПС;

створення вичерпної бази даних з усіма поясненнями та роз'ясненнями норм Податкового кодексу в доступний спосіб для платників податків;

створення умов для максимального залучення у процес податкових взаємовідносин інноваційних систем і технологій.

Хоча б часткове вирішення вищенаведених питань, на нашу думку, дасть змогу констатувати можливість встановлення партнерських взаємовідносин із платниками податків та наблизити статус податкової служби до загальноєвропейських стандартів.

Список використаних джерел

1. Буряк С.В. Стратегічні орієнтири податкової політики України в межах економічної кризи/ С.В. Буряк // Наук. вісн. Нац. ун-ту ДПС України. – 2008. – №1. – С. 3-8.
2. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://sts.gov.ua/modernizatsiya-dps-ukraini/stanovlennya-ta-modernizatsi/>.
3. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.sts.gov.ua/modernizatsiya-dps-ukraini/vnutrishnii-monitoring/58945.html>.
4. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://sts.gov.ua/media-tsentr/novini/85389.html>.
5. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://sts.gov.ua/modernizatsiya-dps-ukraini/naglyadova-rada-z-pitan-rea/zvitu-np/60351.html>.
6. Крисоватий А.І. Стратегічні орієнтири формування і реалізації фіскальної політики України [Текст]: моногр. / А.І.Крисоватий, О.М.Десятнюк, А.Я.Кізима, М.П.Чорний; за ред. А.І.Крисоватого; Терноп. нац. екон. ун-т. – Тернопіль: Вектор, 2012. – 356 с.
7. Проект «Модернізація державної податкової служби України – 1». Режим доступу <http://sts.gov.ua/modernizatsiya-dps-ukraini/arkhiv/proekt--modernizatsiya-derj>.
8. Про затвердження Стратегічного плану розвитку державної податкової служби України на період до 2013 року. Наказ ДПАУ від 07.04.2003 N 160. Режим доступу <http://uazakon.com/document/fpart96/idx96152.htm>
9. *German Stability Programme*. Published by Federal Ministry of Finance.– Public Relations Division.– Berlin, Germany– 2013.– 56p.
10. Sally M.Jones. Principles of Taxation for business and investment planning./ M.J. Sally/ – New York – 2004.– 532p.
11. Jack R. Kapoor. Personal finance/ Kapoor J.R, Dlabay L.R, Hughes R.J/ – 7th ed. – New York – 2004.– 691p.
12. Swedish Fiscal Policy. Fiscal Policy Council Report 2013. – SE-103. – Stockholm. – 2013. – 174 p.

Стаття надійшла до редакції 13.02.2014 року

* * *

*В.П. РЯБОКОНЬ, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
Д.В. КОЛЕСНИКОВ, аспірант*
Луганський національний аграрний університет*

Оптимізація ризикованості виробничого плану сільськогосподарського підприємства

Постановка проблеми. У ринковій економіці сільськогосподарські ризики безпосередньо впливають на виробників сільськогосподарської продукції. Наслідки такого впливу можуть бути досить важкими, аж до повного банкрутства виробника.

Специфіка ризикової ситуації в сільському господарстві полягає в тому, що в цій галузі процес виробництва нерозривно пов'язаний із природними процесами розвитку живих організмів – рослин і тварин, життєдіяльність яких багато в чому залежить від природних явищ. Цим зумовлені негативні, а часом катастрофічні для сільськогосподарського виробництва наслідки несприятливих природних явищ (сильні морози, град, посуха, повінь тощо) через непередбачуваність місця й часу їх настання. Додають ризикованості також чинники ринкового середовища, серед яких певною мірою виділяється ціновий фактор. Значне коливання цінних позицій та малопередбачувана реакція на сприятливість умов діяльності сільськогосподарських підприємств робить сільськогосподарське виробництво найризикованішим видом діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій та практичній літературі ризикованість сільськогосподарського виробництва як неодмінне явище даного виду діяльності описується досить рідко. Це, перед-

усім, пов'язано з тим, що джерелом ризикованості є слабо структуровані й неструктуровані проблеми. До останніх належать метеорологічні умови господарювання підприємства та реакція на них виробничої системи. Відсутність у даному випадку моделей прогнозування ризику унеможливорює чітку постановку системи запобігання ризику підприємства й призводить до обмеження превентивними заходами. З іншого боку, наявність слабоструктурованих проблем, які проявляються у ймовірнісному виникненні спекулятивних явищ на ринку сільськогосподарської продукції, формує малопрогнозований ризик, умови розвитку якого часто суперечать економічним законам розвитку ринку. Основною причиною таких ситуацій є безсистемність розвитку ринку, для компенсації якої потрібно втручання державної влади.

Слід зазначити, що дану проблему досліджували такі вітчизняні вчені як В.Г. Андрійчук, А.В. Козаченко, С.І. Кудин, С.Л. Меламедов, В.П. Пономарьов [1-6] і зарубіжні вчені – Д. Хардакер, Д. Інфангер, А. Джейкман, Д. Торкамані, В. Вінстон [7-11] та інші.

У напрямі розвитку теорії й методології вивчення ризиків у сільськогосподарському виробництві основні зусилля спеціалістів сконцентровані на визначенні характерних типів ризику та джерел (причини) виникнення, форми прояву, що зміцнюють і ослаблюють фактори, а також способів прогнозування їхніх можливих наслідків. Володію-

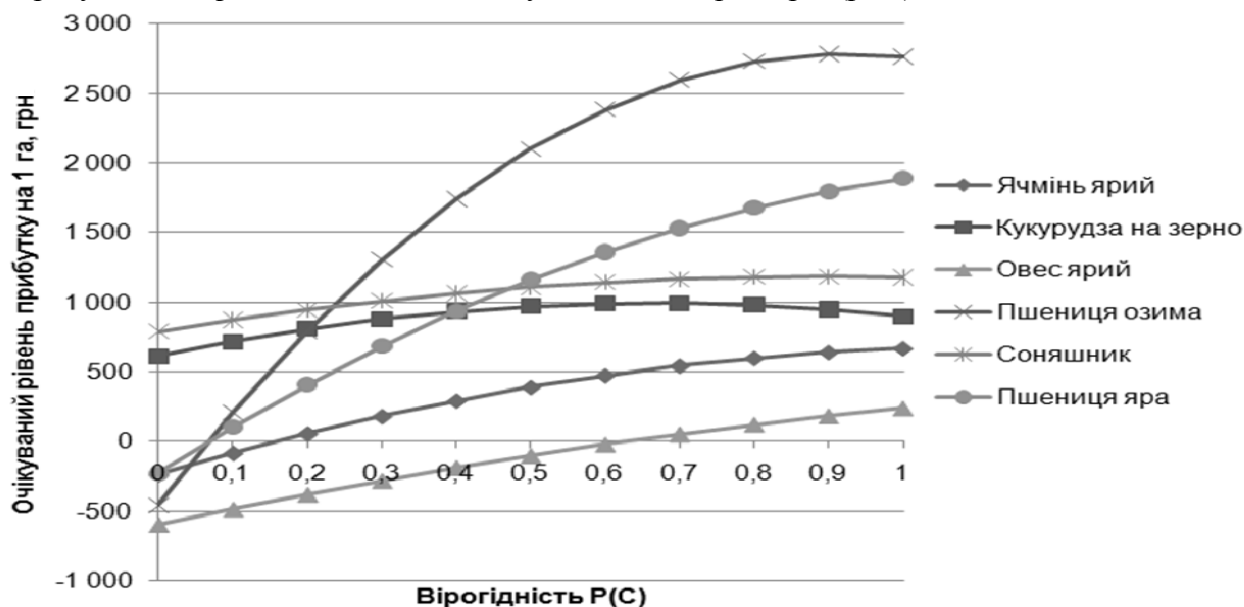
* Науковий керівник – В.М. Гончаров, доктор економічних наук, професор.
© В.П. Рябоконт, Д.В. Колесніков, 2014

чи такою методологією, можна уникнути великих економічних втрат та соціальних потрясінь при проведенні державної аграрної політики. Це ж стосується й сфери прийняття конкретних виробничих рішень у будь-якому сільськогосподарському та переробному підприємстві.

Мета статті – формування методики оптимізації ризикованості виробничого плану сільськогосподарського підприємства через урахування фактора мінливості окремих виробничих показників. Завданням є побудова моделі оптимізації ризикованості виробничого плану, яка дає змогу визначити ймовірні умови господарювання підприємства, виходячи з рівня коливання виробничих показників упродовж діяльності підприємства та врахувати їх при зміні базового плану для

зменшення ризику недоодержання продукції.

Виклад основних результатів дослідження. За результатами попередніх досліджень зроблені висновки, що неодмінним елементом системи забезпечення економічної безпеки діяльності сільськогосподарського підприємства є наявність блоку, що реалізує методологію аналізу чутливості виробничої моделі підприємства до змін сприятливості умов господарювання. Аналіз чутливості економічної моделі сільськогосподарського підприємства до змін умов господарювання уможливило визначити характер зміни фінансово-економічного результату в перерахунку на 1 га посівних площ залежно від конкретного стану комбінації протидіючих факторів (рис.).

Графік функції очікуваного рівня прибутку на 1 га сільськогосподарських культур

Джерело: Розраховано авторами.

За наведеним на рисунку графіком можна зробити такі висновки: одержані функції очікуваного рівня прибутку на 1 га сільськогосподарських культур мають нелінійний характер, а це доводить про те, що за певних умов існують оптимальні точки, які можуть не збігатися із критичними значеннями вірогідності $P(C)$. Уповільнення зростання функції очікуваного рівня прибутку на 1 га сільськогосподарських культур показує несприятливість ринкових умов за деякими культурами, тобто широта коливання цінового діапазону зменшує ймовірність одержання планованого рівня прибутку через

нестабільність ціни попиту. Найбільш показовою є ситуація із виробництвом кукурудзи на зерно, за якої чітко видно оптимальне значення виробничих параметрів на рівні $P(C)=0,6$, що відповідає врожайності в 2,846 т/га та ціни реалізації 900 грн/т.

Таким чином визначено, що при збільшенні результативності технологічної системи сільськогосподарського підприємства в умовах критичного значення відбувається сповільнення росту фінансово-економічних результатів. Тобто, в цій ситуації формуються умови виникнення точок оптимуму. В даному випадку необхідно визначити, за

яких параметрів діяльності забезпечується одержання найбільших рівнів результативності виробничої системи й здійснити відповідну корективу вихідного плану.

Головним планованим елементом розвитку сільськогосподарського підприємства є структура посівних площ, яка визначає обсяг товарної продукції та масштаб розвитку залежних від рослинництва галузей сільсь-

когосподарського виробництва. Тому передусім необхідно визначити базову структуру посівних площ (табл. 1).

Наведена їхня структура відповідає нормативам щодо раціонального землекористування, що закріплені в законодавчих актах, в умовах рослинницької спеціалізації підприємств.

1. Базова структура посівних площ сільськогосподарських культур типового сільськогосподарського підприємства Луганської області

Сільськогосподарська культура	Частка в посівних площах, %
Ячмінь ярий	12
Кукурудза на зерно	19
Овес ярий	5
Пшениця озима	37
Соняшник	15
Пшениця яра	12
Разом	100

Джерело: Складено авторами.

Слід відзначити, що на етапі планування потрібно враховувати ймовірні коливання основних параметрів діяльності підприємства, що формують умови ризикованості та загрожують економічній безпеці виробничої

моделі сільськогосподарського підприємства. Основні параметри факторів, що формують умови ризикованості, представлені в таблиці 2.

2. Параметри основних факторів, що формують умови ризикованості

Сільськогосподарська культура	Виробничий фактор			Ринковий фактор		
	урожайність сільськогосподарських культур, т/га		відхилення, т/га	ціна попиту на сільськогосподарську продукцію, грн/т		відхилення, грн/т
	мінімальна	максимальна		мінімальна	максимальна	
Ячмінь ярий	0,97	2,36	1,39	1 000	1 500	500
Кукурудза на зерно	1,82	3,53	1,71	700	1 200	500
Овес ярий	0,74	1,8	1,06	1 000	1 300	300
Пшениця озима	0,89	3,81	2,92	1 500	2 800	1 300
Соняшник	0,85	1,4	0,55	2 100	3 000	900
Пшениця яра	0,89	3,1	2,21	1 200	1 800	600

Джерело: Складено авторами.

За даними таблиці 2 можна зробити висновки, що у виробничому плані найбільш ризикованим фактором щодо найвищої мінливості результативності є пшениця, рівень коливання врожайності якої може здійснюватися для озимої пшениці – в межах 2,92 т/га, для ярої – 2,21 т/га. Найменші коливання має соняшник – 0,55 т/га, проте він має найнижчий рівень урожайності. Щодо ринкового фактора, то найгірші показники має озима пшениця (1 300 грн/т) й соняшник (900 т/га). При тому, що продукція даних культур є найбільш затребуваною на ринку, рівень коливання ціни попиту на них найвищий.

Урахування зазначених показників і результатів дослідження чутливості виробничої моделі підприємства дає змогу за допомогою інструментарію оптимізаційного моделювання визначити параметри корекції вихідного плану. Для аналізованого типового сільськогосподарського підприємства Луганської області модель матиме вигляд:

$$Z_{profit} = E_{Y(JA)} * E_{U(JA)} * P_{JA} + E_{Y(K3)} * E_{U(K3)} * P_{K3} + E_{Y(OA)} * E_{U(OA)} * P_{OA} + E_{Y(PO)} * E_{U(PO)} * P_{PO} + E_{Y(C)} * E_{U(C)} * P_C - (Z_{1ga JA} * P_{JA} + Z_{1ga K3} * P_{K3} + Z_{1ga OA} * P_{OA} + Z_{1ga PO} * P_{PO} + Z_{1ga C} * P_C) \rightarrow \max$$

$$E_{Y(JA)} = 0,97 + 1,39 * P(C)$$

$$E_{Y(K3)} = 1,82 + 1,71 * P(C)$$

$$\begin{aligned}
ER_y(\text{ОЯ}) &= 0,74 + 1,06 * P(C) \\
ER_y(\text{ПО}) &= 0,89 + 2,92 * P(C) \\
ER_y(C) &= 0,85 + 0,55 * P(C) \\
ER_y(\text{ПЯ}) &= 0,89 + 2,21 * P(C) \\
ER_{\text{ц}}(\text{ЯЯ}) &= 1500 - 500 * P(C) \\
ER_{\text{ц}}(\text{КЗ}) &= 1200 - 500 * P(C) \\
ER_{\text{ц}}(\text{ОЯ}) &= 1300 - 300 * P(C) \\
ER_{\text{ц}}(\text{ПО}) &= 2800 - 1300 * P(C) \\
ER_{\text{ц}}(C) &= 3000 - 900 * P(C) \\
ER_{\text{ц}}(\text{ПЯ}) &= 1800 - 600 * P(C), \quad (1)
\end{aligned}$$

де індексами позначені: ЯЯ – ячмінь ярий; КЗ – кукурудза на зерно; ОЯ – овес ярий; ПО – пшениця озима; С – соняшник; ПЯ – пшениця яра;

$ER_y(\text{індекс})$ – очікуваний результат за рівнем урожайності для відповідної культури, що позначена індексом;

$ER_{\text{ц}}(\text{індекс})$ – очікуваний результат за рівнем ціни для відповідної культури, що позначена індексом;

$P_{\text{індекс}}$ – базова площа посіву відповідної культури, що позначена індексом;

$Z_{1\text{га індекс}}$ – витрати на 1 га площі посіву відповідної культури, що позначена індексом;

Таким чином, завдання оптимізації ризикованості виробничого плану сільськогосподарського підприємства з використанням пропонованої моделі зводиться до визначення найкращого рівня сприятливості умов, що визначає максимальну результативність виробничої системи в одержанні максимального прибутку.

Вирішення пропонованої моделі (1) наведено в таблиці 3.

3. Визначення параметрів оптимізації ризикованості виробничого плану сільськогосподарського підприємства

Сільськогосподарська культура	Ймовірність сприятливої ситуації	Площа посіву, га	Очікувана ціна, грн/т	Очікувана урожайність, т/га	Загальний прибуток, грн
Ячмінь ярий	1	12	1 000	2,36	8 040
Кукурудза на зерно	0,668	19	866	2,96	18 911
Овес ярий	1	5	1 000	1,80	1 200
Пшениця озима	0,925	37	1 598	3,59	103 105
Соняшник	0,894	15	2 195	1,34	17 784
Пшениця яра	1	12	1 200	3,10	22 680
Разом	–	100	–	–	171 720

Джерело: Складено авторами.

Одержані результати можна трактувати таким чином: за деякими культурами в умовах значного коливання сприятливості погодних умов і цінових позицій підприємству варто сконцентрувати зусилля за напрямками, значення ймовірності яких менше 1. Проте ці висновки не повинні орієнтувати підприємство на деструктивні дії, що можуть проявлятися у зниженні врожайності інших культур через зменшення ресурсозабезпечення виробництва. Ці результати є

орієнтирами в зміні структури посівних площ. За умови сталості валового виробництва можна визначити нову структуру посівних площ за пропонованою формулою:

$$VB_1 = Y_1 * P_1 \text{ та } VB_2 = Y_2 * P_2$$

$$\text{при } VB_1 = VB_2$$

$$Y_1 * P_1 = Y_2 * P_2 \Rightarrow P_2 = (Y_1 * P_1) / Y_2. \quad (2)$$

За результатами перерахунків одержимо скориговану посівну площу сільськогосподарських культур (табл. 4).

4. Скоригований виробничий план (посівні площі) сільськогосподарського підприємства

Сільськогосподарська культура	Планований рівень урожайності, т/га	Плановані посівні площі, га	Очікувана урожайність, т/га	Скориговані посівні площі, га	Відхилення від базового плану, га
Ячмінь ярий	2,30	12	2,36	11,7	-0,3
Кукурудза на зерно	4,00	19	2,96	25,7	6,7
Овес ярий	2,00	5	1,80	5,6	0,6
Пшениця озима	3,00	37	3,59	30,9	-6,1
Соняшник	1,70	15	1,34	19,0	4,0
Пшениця яра	2,00	12	3,10	7,7	-4,3
Разом	–	100	–	100,6	0,6

Джерело: Складено авторами.

За результатами розрахунків скоригованого виробничого плану сільськогосподарського підприємства можна зробити висновки, що для збалансування ризику діяльності в умовах господарювання Луганської області підприємству варто за деякими культурами збільшити посівні площі для збереження сталості планованого валового доходу, а саме: площі ярого вівса – на 0,6 га на 100 га планованих посівних площ, соняшнику – на 4 га на 100 га; кукурудзи на зерно – на 6,7 га на 100 га планованих посівних площ. За деякими культурами прогнозується сприятливіші умови від прогнозованих, тому посівні площі можна без втрати результативності скоротити, а саме: ярого ячменю – на 0,3 га, озимої пшениці – на 6,1, пшениці ярої – на 4,3 га. Загалом площу землекористування варто збільшити на 0,6 га на 100 га планованих посівних площ.

Висновки. Пропонований механізм оптимізації ризикованості виробничого плану

сільськогосподарського підприємства уможливило визначити ймовірні умови господарювання підприємства, виходячи з рівня коливання виробничих показників упродовж діяльності підприємства та врахувати їх при зміні базового плану для зменшення ризику недоодержання продукції. Завдання оптимізації ризикованості виробничого плану сільськогосподарського підприємства з використанням пропонованої моделі зводиться до визначення найкращого рівня сприятливості умов, що визначає максимальну результативність виробничої системи в одержанні максимального прибутку. Перспективним є формування методичного інструментарію оцінки сталості базової та скоригованої моделі в умовах зміни зовнішнього й внутрішнього середовища. Сільськогосподарським підприємствам буде доречним застосовувати дану методику для збільшення власного рівня прибутковості та розвитку економіки АПК у цілому.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підруч. / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
2. Козаченко А.В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения / А.В. Козаченко, В.П. Пономарев, А.Н. Ляшенко. – К.: Либра, 2003. – 280 с.
3. Кудин С.І. Економічна безпека та її структура. Удосконалення системи / С.І. Кудин, Ю.В. Вашай // Наук. вісн. Львівського ДУВС : зб. наук. праць. – Сер.: Економічна. – Львів : Вид-во Львівського ДУВС, 2010. – Вип. 1. – С. 23-25.
4. Меламедов С.Л. Формирование стратегии экономической безопасности предпринимательских структур: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / С.Л. Меламедов. – СПб. – 2002. – 146 с.
5. Основи створення комплексної системи економічної безпеки підприємства: теоретичний аспект [Електронний ресурс] / Коваленко К.В. – Режим доступу до статті: <http://www.nbuv.gov.ua>.
6. Пономарьов В.П. Формування механізму забезпечення економічної безпеки підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.06.01 / В.П. Пономарьов. – Східноукр. держ. ун-т. – Луганськ, 2000. – 27 с.
7. Hardaker J.B. – Huirne R.B.M. – Anderson J.R. (1997): Coping with Risk in Agriculture. CAB International, Wallingford p. xi + 274.
8. Infanger G, Morton D P. 1996. Cut sharing for multistage stochastic linear programs with interstage dependency. Mathematical Programming, 75, 241-256.
9. Jakeman A J, Letcher R A, Norton J P. 2006. Ten iterative steps in development and evaluation of environmental models. Environmental Modelling and Software, 21, 602-614.
10. Torkamani J. 2005. Using a whole-farm modelling approach to assess prospective technologies under uncertainty. Agricultural Systems, 85, 138-154.
11. Winston W.L. (1997): Operations Research Applications and Algorithms, Wadsworth Publishing Company. – P. 863-870.

Стаття надійшла до редакції 24.02.2014 р.

* * *

УДК 631.1:338.516.4

*Н.М. БУНЯК, кандидат економічних наук,
директор Носівської селекційно-дослідної станції
Інституту сільськогосподарської мікробіології
та агропромислового виробництва НААН*

Життєвий цикл товару «сорт»

Постановка проблеми. Насіннева галузь є складним господарським комплексом з надзвичайно високим потенціалом, який можна реалізувати лише завдяки науковому підходу, раціональному використанню природних і матеріальних ресурсів, спеціалізації у виробництві насіння. Сучасні кліматичні умови та нестабільність ринку сільськогосподарської продукції вимагають від науковців нових підходів до добору культур, сортів і організації насінництва. Тривалість перебування насіння певного сорту на ринку прив'язана до терміну його наведення в Реєстрі сортів рослин, придатних для поширення в Україні. За цей період сорти мають різні площі посіву, швидкість та географію поширення. Установи-оригінатори одночасно презентують на ринку різну кількість сортів і дотримуються певних принципів формування товарного портфеля.

Одним із факторів валового виробництва зерна є забезпечення товаровиробників адаптованими до умов регіонів сортами й високоякісним насінням. Адже відомо, що підвищення врожайності сільськогосподарських культур на 25-30% залежить від використання якісного насіння та високопродуктивних сортів [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні положення ринку насіння сортів висвітлено в працях вітчизняних науковців М.М. Макрушина, Ю.О. Лавриненка [4], О.В. Захарчука [3] й зарубіжних учених [9-11].

Питання життєвого циклу товарів розглядається вченими з огляду на вивчення маркетингових можливостей товарів стосовно сортів [7].

Мета статті – визначити поняття «життєвий цикл товару «сорт», встановити фактори, закономірності, що впливають на швидкість поширення сорту, величину площ посіву, динаміку їх наростання. Визначити оптимальні терміни перебування сортів у Реєстрі.

Виклад основних результатів дослідження. У сучасних ринкових умовах ведення бізнесу, зі значною часткою ймовірності, можна прогнозувати майбутнє кожного сорту на основі розробленого плану маркетингу. Від маркетингових дій власників певною мірою залежать обсяги поширення сорту та його здатність приносити економічні вигоди.

Сорт, як і будь-який товар, проходить усі описані науковцями стадії життєвого циклу, але вони мають свої специфічні властивості, зумовлені специфікою товару «сорт».

Етап розробки товару – це селекційний процес створення сорту. Він є довгочасним, адже фактично для створення сорту селекціонер витрачає близько 10 років. У даний період закладаються всі параметри майбутнього сорту, врожайні та адаптивні можливості, якісні характеристики, специфічні ботанічні ознаки, що в подальшому забезпечить можливість позиціонувати сорт на ринку для певних виробничих і споживчих потреб. Етап розробки потребує залучення висококваліфікованих спеціалістів, науковців, спеціальної селекційної техніки, лабораторного обладнання й є надзвичайно витратним з погляду фінансування та матеріального забезпечення. За розрахунками О.В. Захарчука [3], обсяг коштів на один сорт зернових рослин може становити від 12 до 24 млн грн. Сума понесених витрат може лежати в основі визначення величини вартості сорту.

© Н.М. Буняк, 2014

Свідченням закінчення етапу розробки є процес передачі сорту для державної реєстрації. Проте не кожен сорт, що створений селекціонером, стає товаром. В Україні нині практично відсутня приватна селекція через значну дороговизну й тривалий період створення та реєстрації сорту.

У процесі аналізу життєвого циклу товару «сорт» виникає певна колізія, яка відсутня при входженні інших товарів на ринок. Після передачі сорту для державної реєстрації до часу його внесення до Реєстру, що дає право на поширення сорту, проходить три роки. Відбувається розрив у часі, протягом якого майбутній власник майнових прав не володіє інформацією про майбутню долю сорту, оскільки проходить державна експертиза на придатність його для поширення. В цей час селекціонер вже не працює над удосконаленням сорту і разом із тим не має права офіційно займатися його розмноженням. Майбутні власники майнового права не мають офіційних підстав для проведення активної інформаційної політики щодо даного сорту, проте продовжують здійснювати фінансові видатки на проходження державної експертизи на придатність поширення сорту та державної реєстрації прав на сорт.

Другий етап життєвого циклу товару – впровадження, право на поширення сорту, яке розпочинається з дати прийняття рішення про державну реєстрацію майнового права інтелектуальної власності на поширення сорту (ст. 38 ЗУ «Про охорону прав на сорти рослин»). Фактично дане рішення уповноваженим органом приймається наприкінці календарного року, коли озимі зернові вже посіяні під урожай наступного року. Тобто власники сортів не мають можливості виводити на ринок їх насіння впродовж чотирьох років із моменту завершення селекційної роботи над сортом. Впровадження розпочинається з незначних обсягів посіву в установі-оригінаторі. Загальні правила маркетингової політики передбачають, на даному етапі здійснення заходів, спрямованих на інформування потенційних споживачів про появу нового сорту, рекламування його переваг. Цієї мети власники досягають за рахунок висіву сортів на демонстраційних полігонах. Тому практично всі селекційні

установи організовують власні демонстраційні поля та пропонують насіння для закладення показових ділянок науковим установам, що знаходяться в інших областях, але не ведуть селекцію по даних культурах.

На цьому етапі важливим маркетинговим заходом установи-оригінатора є пошук підприємств, що пройшли атестацію на виробництво насіння й згодні укласти ліцензійні угоди на виробництво насіння нового сорту. Доцільно такі підприємства мати у значній кількості областей. Бажаними партнерами є наукові установи системи НААН та їхні дослідні господарства, що здатні забезпечити значні обсяги виробництва й реалізації насіння, що гарантує поширення сорту, проте вони практично постійно мають проблеми з оплатою вартості насіння та сплатою роялті. На даному етапі укладаються угоди на виробництво базового насіння. Видатки на підтримання сорту є мінімальними й пов'язані лише з підтриманням чинності охоронних документів, а видатки на ведення первинного насінництва відшкодовуються за рахунок ціни реалізації. Установа починає одержувати перші прибутки від впровадження нового сорту.

У сучасних умовах ведення аграрного бізнесу, коли близько 20% сільськогосподарських угідь контролюють агрохолдинги, впровадження сортів буде практично неможливим без налагодження тісної співпраці в галузі насінництва з останніми, що організовують виробництво насіння у власних підприємствах. У цьому плані особливої уваги заслуговує можливість створення кластерів у такій життєважливій підгалузі, як насінництво зернових, що дасть можливість (без залучення посередників) розвивати прямі довгочасні зв'язки між власниками сортових ресурсів і споживачами на основі взаємовигідної спільної діяльності [8].

Наступний *етап життєвого циклу товару «сорт» – зростання*. Він характеризується збільшенням обсягів реалізації оригінального насіння, загальної кількості ліцензійних угод на його виробництво, в тому числі за рахунок обсягів на виробництво й реалізацію сертифікованого насіння. На даному етапі установа-оригінатор починає одержувати доходи у вигляді роялті, проте

повинна продовжувати вести активну рекламну кампанію, в яку бажано залучати конкретні господарюючі суб'єкти, що досягли значних показників урожайності в певних регіонах, та з числа тих, що уклали ліцензійні угоди. Це дає змогу підтримувати виробників насіння за рахунок реалізації задекларованих обсягів його виробництва.

На нашу думку, перехід сорту на *стадію життєвого циклу* – *зрілість* можна констатувати з моменту стабілізації обсягів реалізації оригінального насіння, кількості ліцензійних угод та обсягу задекларованого до виробництва насіння. Маркетингова діяльність власників практично не впливає на подальшу долю сорту, який продовжує тримати набрані площі посіву за рахунок використання значної частини насіння, що його виробляють товарні підприємства для власного використання.

Стадія життєвого циклу товару «сорт» – *спад* настає внаслідок тривалого перебування на ринку, появи нових сортів, що мають поліпшені характеристики. Певна частина передових виробників починає пошук нових сортів, здатних за аналогічних виробничих витрат створювати більше доданої продукції за рахунок підвищення врожайності або поліпшення її якості. Вони «втомилися» від давно знайомих сортів і займаються пошуком нових. Даний етап у часовому відрізку може тривати досить довго

завдяки лояльним до сорту споживачам. Власникам сорту на цьому етапі, якщо вони впродовж використання даного сорту вивели на ринок нові сорти, достатньо забезпечувати необхідну кількість насіння високих репродукцій та займатися просуванням на ринок нових сортів.

Тривалість життєвого циклу товару – це час перебування сорту в Реєстрі сортів, придатних для поширення в Україні [6]. Для всіх сортів він різний і залежить насамперед від продуктивних можливостей, пластичності, стану ведення первинного насінництва, товарної лінійки установи-оригінатора, конкуренції на ринку сортів. Так, для озимого жита станом на початок 2013 року найдовший час перебування на ринку мали сорти Боротьба, Харківське 98, Інтенсивне 95. Цей факт можна пояснити їхніми високими продуктивними властивостями та значною пластичністю. Проте існують випадки, коли сорт продовжують висівати господарюючі суб'єкти після виключення з Реєстру. Найчастіше це відбувається із сортами зарубіжної селекції, коли в Україні відсутні установи-підтримувачі сортів.

Конкретний аналіз життєвого циклу сортів розглянемо на прикладі озимого жита, взявши за основу аналіз динаміки його посівних площ, які в 2010-2012 роках переважали 1 тис. га (табл. 1).

1. Динаміка площ посіву основних сортів жита озимого у 2010-2012 рр.

Сорт	Рік внесення до Реєстру	2012		2011		2010	
		Площа, тис га	Тривалість перебування в Реєстрі, років	Площа, тис. га	Тривалість перебування в Реєстрі, років	Площа, тис. га	Тривалість перебування в Реєстрі, років
Синтетик 38	2006	45,4	7	44,2	6	14,9	5
Харківське 98	1999	24,5	14	36,4	13	37,0	12
Боротьба	1993	20,7	20	26,4	19	33,9	18
Хамарка	2007	16,5	6	11,9	5	1,7	4
Сіверське	2007	16,2	6	13,2	5	4,9	4
Пікассо	2009	15,5	4	6,3	3	0,6	2
Інтенсивне 99	2002	14,4	11	13,9	10	16,5	9
Клич	2003	14,0	10	18,4	9	18,7	8
Інтенсивне 95	1999	13,7	14	26,5	13	43,4	12
Хлібне	2007	8,5	6	8,5	5	4,5	4
Богуславка	1995	4,8	18	0,3	17	0,6	16
Дозор	2005	4,0	8	3,0	7	3,8	6
Забава	2010	2,9	3	1,9	2	0	1
Хасто	2002	2,3	11	4,2	10	4,7	9
Юр'ївець	2007	1,6	6	1,7	5	0,8	4
Полікросне	2009	1,4	4	0,5	3	0	2

Джерело: Власні розрахунки на основі Державного реєстру сортів рослин і даних Державної сільськогосподарської інспекції.

Шістнадцять аналізованих нами щодо тривалості життєвого циклу сортів були розбиті на загальноприйняті групи залежно від терміну перебування на ринку, динаміки й величини займаних площ упродовж трьох років.

Етап входження на ринок проходять сорти Пікассо, Забава та Полікросне з терміном перебування в Реєстрі до чотирьох років включно. Фактично на ринку ці сорти перебувають два роки. Німецький сорт Пікасо на ринку України представляє компанія КВС Лохов. Даний сорт найбільш динамічно набирає обсяги площ посіву і представлений у 15 областях. Маркетингову політику виробництва насіння підтримувачі сорту сконцентрували у двох господарюючих суб'єктах. Дана компанія в Реєстрі сортів має лише один сорт жита. Етап входження на ринок мають проходити ще п'ять сортів, що були внесені до Реєстру після 2009 року – Аскарі, Пам'ять Худоєрка, Агроном, Фугато, проте вони практично не представлені на полях України.

Сорти Синтетик 38, Сіверське, Хамарка перебуваючи в Реєстрі шість-сім років знаходяться на етапі зростання життєвого циклу. Синтетик 38 займає найбільші площі посіву, приріст площі за два роки становив більше 30 тис. га. У подальшому підстав для нарощування його площ, на нашу думку, немає, оскільки площі жита в Україні постійно зменшуються, а власник сорту Носівська селекційно-дослідна станція вивела на ринок три нових сорти – Хлібне, Забава, Жатва. Крім того, сорт Кобза внесений до Реєстру на 2013 рік, сорти Налите й Лірика знаходяться в державному сортовипробуванні. Сорти Сіверське (ННЦ «Інститут землеробства» НААН) та Хамарка (Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва НААН) мають усі підстави для подальшого завоювання ринку, оскільки виведені на ринок на заміну сортам, що втрачають свої позиції – Харківське 98, Інтенсивне 95.

Низка сортів – Інтенсивне 99, Юр'івець, Хлібне, Дозор протягом двох років практично не змінюють площ посіву, яких досягли за час перебування на ринку. Він різний для кожного з них, проте всі мають однакові тенденції щодо поширення площ посіву. Іnten-

сивне 99 перебуває на ринку 11 років, і можна вважати, що для нього настав етап зрілості. Термін перебування на ринку решти сортів (від 6 до 8 років) дає змогу віднести їх до етапу зростання, проте вони вже не зможуть завоювати ринок більшою мірою, ніж їм це вдалося зробити. Установи-оригінатори мають на ринку нові сорти й працюватимуть над їхнім поширенням. Тому фактично дані сорти також знаходяться на етапі зрілості.

Дані таблиці 1 показують значне скорочення площ посіву сортів Харківське 98, Боротьба, Інтенсивне 95, Клич, Хасто. Термін їх перебування на ринку 10 і більше років. Найбільше абсолютне скорочення (майже 30 тис. га) стосувалося сорту Інтенсивне, що перебуває в Реєстрі 14 років. Найдовше (20 років) на ринку утримується сорт Боротьба. Лише власник сорту Клич на нинішній час не вивів на ринок нових сортів і тому повинен застосовувати маркетингові заходи для подовження життєвого циклу вказаного сорту.

Окремого аналізу заслуговує сорт Богуславка, що перебуває в Реєстрі сортів 18 років. Даний сорт фактично був створений в Інституті фізіології та генетики рослин НАН України і мав трьох заявників. Даний Інститут спеціалізується на селекції пшениці, а тому ніколи не виявляв заінтересованості в поширенні даного сорту жита, Носівська СДС є одноосібним власником шести сортів, а тому також ніколи не проводила активної маркетингової політики щодо поширення даного сорту. Протягом тривалого часу він не набув поширення і його висівали на площі менше 1000 га. У період становлення ринкових відносин, коли за використання сорту необхідно сплачувати роялті, Черкаський інститут агропромислового виробництва, як один із заявників, поновив насінництво та став займатися поширенням даного сорту. За один рік йому вдалося збільшити площі посіву більше ніж у 10 разів і довести їх майже до 5 тис. га. У даному випадку можна вважати, що сорт Богуславка демонструє вид життєвого циклу, що має назву «новий підйом». Сподіватися на довгочасне зростання обсягів не варто з огляду на термін перебування в Реєстрі, а відтак і наявність продуктивніших сортів.

2. Основні власники прав на поширення сортів жита в Україні, 2012 р.

Власник права на поширення сорту	Кількість сортів, шт.	Площі посіву, тис. га	Кількість областей, де поширені сорти
Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва НААН	7	45,5	21
ННЦ «Інститут землеробства» НААН	3	9,7	15
Носівська СДС ІСМАВ НААН	6	87,1	23
Верхняцька ДС	3	3,1	4
Поліська ДС Інституту картоплярства	1	0	0
Інститут Полісся	1	14,0	8
Волинський інститут АПВ НААН	2	1,4	4
447 Білорусь	1	1,8	5
824 КВС Лохов (Німеччина)	1	15,5	15
926 Заатен-Уніон (Німеччина)	2	0,1	1
926,1370 Стіомі-Холдінг (м. Київ, Німеччина)	2	0	0
430,355,1109 Інститут фізіології та генетики рослин НАН України, Носівська СДС ІСМАВ НААН, Черкаський інститут АПВ НААН	1	4,8	1

Джерело: Державний реєстр сортів рослин і дані Державної насінневої інспекції.

Як показують дані таблиці 2, основними власниками прав на поширення сортів жита в Україні є наукові установи Національної академії аграрних наук України. Наявність продуктового портфеля основних власників сортів озимого жита засвідчує їхню постійну результативну роботу з просування сортів. Сорти трьох установ мають майже 60% посівних площ. Практично кожні три роки Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва, Носівська селекційно-дослідна станція ІСМАВ НААН виводять на ринок нові сорти, а з огляду на завдання маркетингу постійно проводять ринкові заходи з просування нових і підтримання уже відомих сортів. Значний продуктивний портфель цих установ дає їм змогу виваженіше проводити рекламні заходи в більшості областей України.

Висновки. На основі проведених досліджень нами визначені оптимальні терміни проходження життєвих циклів для товару «сорт». Вхідження сорту на ринок відбувається протягом трьох років. За цей час власники в змозі виробити необхідну кількість насіння добазових категорій, визначитися з основними ліцензіатами на виробництво і реалізацію насіння, провести маркетингові

заходи, пов'язані з демонстраційними посівами у бажаних зонах поширення.

Настання стадії зростання починається з моменту швидкого підвищення попиту на насіння. Збільшення площ посіву по сортах жита може тривати до 8-9 років перебування на ринку. Наші дослідження показують, що етап зрілості слід очікувати з 10-го року перебування сорту в Реєстрі.

Тривалість активного перебування сорту на ринку значною мірою залежить від товарної лінійки, що її має установа-оригінація. Чим більше сортів, тим меншою є активна фаза поширення більшості сортів, і лише окремі з них досягають загальнонаціонального визнання та стають національним стандартом.

На ринку постійно з'являються нові сорти, однак лише деякі з них успішно завойовують його, приносячи прибутки своїм власникам. Значна частина сортів не проходить усіх стадій життєвого циклу товару й не одержує визнання споживача, в даному випадку сільськогосподарських товаровиробників.

Враховуючи значну кількість сортів, що одночасно знаходиться у виробництві, сподіватися на значні обсяги посівних площ окремих сортів, на нашу думку, не варто.

Список використаних джерел

1. Голік І.Л. Особливості розвитку насіннєвих кластерних формувань зернового підкомплексу / І.Л. Голік // Економіка АПК. – 2013. – № 8. – С. 89-95.
2. Державний Реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні у 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http // vet. minagro.gov.ua /node/142-Кеш](http://vet.minagro.gov.ua/node/142-Кеш).
3. Захарчук О.В. Теоретико-методологічні та практичні основи функціонування ринку сортів рослин / О.В. Захарчук. – К.: Вид-во «Алефа», 2009. – 290 с.
4. Захарчук О.В. Основні положення ринку сортів і насіння рослин в Україні/ О.В. Захарчук, Ю.О. Лавриненко, М.М. Макрушин // 36. наук. праць Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН України. – Вип. 16 ВД «Аріал», 2012. – С. 301- 307.
5. Закон України «Про насіння і садивний матеріал» // Голос України. – 2012. – № 208 (5458). – С. 14-15.
6. Закон України «Про охорону прав на сорти рослин» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http // www.ugsakon.com/documents_7-8/pg-iunwsa/pg4.htm](http://www.ugsakon.com/documents_7-8/pg-iunwsa/pg4.htm).
7. Неттевич Э.Д. Рождение и жизнь сорта / Э.Д. Неттевич. – 2 –е изд. – М.: Моск. рабочий, 1983. – 174 с.
8. Саблук П.Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П.Т. Саблук, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 1(183). – С. 3-12.
9. Rishi P. Singh. Impacts of Changing Climate and Climate Variability on Seed Production and Seed Industry / Singh R.P., Vara Prasad P.V. , Raja Reddy K. // Advances in Agronomy. – 2013. – № 118. – P. 49-110.
10. W.C. Lu. Effects of agricultural market policy on crop production in China / Lu W.C. // Food Policy . – 2002. – № 27. – P. 561-573.
11. Wu-Yueh Hu. Effect of contract farming on the U.S. crop farmers' average return / Wu-Yueh HU // Agricultural Economics. – 2013. – № 59. – P. 195-201.

Стаття надійшла до редакції 07.02.2014 р.

*

UDS 631.164.23: 330.322: 330.341.1

*I.L. FEDUN, Candidate of Economical Sciences,
Associate Professor (docent), Research fellow
Institute of Innovative Providing of NAAS*

Institute of public-private partnerships as a condition for increasing innovation and investment activity in agribusiness of Ukraine

Scientific problem. In recent decades, the radical changes have occurred in the world in the approach used by the state to meet economic challenges, one of which is the problem of increasing innovation and investment activity in agribusiness. The private sector, investors, science and government are increasingly entering into cooperation in search for effective ways to meet the challenges of innovation and investment development, and growth of agribusiness on the basis of public-private partnership, since it is just the latter that is able to promote the implementation of innovation and investment programs.

Analysis of recent researches and publications. Theoretical and applied aspects of the creation of public-private partnerships institute, and use of its technologies to enhance innovation and investment activity in agribusiness have been fragmentarily highlighted in scientific studies of V. Ambrosova, V. Heiits, O. Hudz, P. Sabluk, M. Savluk, V. Senchahov, P. Stetsiuk et al. Appreciating and duly noting the importance of existing creative works, however it should be noted the lack of scientific developments with respect to proposals concerning the well-defined construction of theoretical and methodological basis for the formation of the institute of public-private partnerships as a condition for increasing innovation and investment activity in agribusiness, as well as the

© I.L. Fedun, 2014

Список використаних джерел

1. Голік І.Л. Особливості розвитку насіннєвих кластерних формувань зернового підкомплексу / І.Л. Голік // Економіка АПК. – 2013. – № 8. – С. 89-95.
2. Державний Реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні у 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http // vet. minagro.gov.ua /node/142-Кеш](http://vet.minagro.gov.ua/node/142-Кеш).
3. Захарчук О.В. Теоретико-методологічні та практичні основи функціонування ринку сортів рослин / О.В. Захарчук. – К.: Вид-во «Алефа», 2009. – 290 с.
4. Захарчук О.В. Основні положення ринку сортів і насіння рослин в Україні/ О.В. Захарчук, Ю.О. Лавриненко, М.М. Макрушин // 36. наук. праць Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН України. – Вип. 16 ВД «Аріал», 2012. – С. 301- 307.
5. Закон України «Про насіння і садивний матеріал» // Голос України. – 2012. – № 208 (5458). – С. 14-15.
6. Закон України «Про охорону прав на сорти рослин» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http // www.ugsakon.com/documents_7-8/pg-iunwsa/pg4.htm](http://www.ugsakon.com/documents_7-8/pg-iunwsa/pg4.htm).
7. Неттевич Э.Д. Рождение и жизнь сорта / Э.Д. Неттевич. – 2 –е изд. – М.: Моск. рабочий, 1983. – 174 с.
8. Саблук П.Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П.Т. Саблук, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 1(183). – С. 3-12.
9. Rishi P. Singh. Impacts of Changing Climate and Climate Variability on Seed Production and Seed Industry / Singh R.P., Vara Prasad P.V. , Raja Reddy K. // Advances in Agronomy. – 2013. – № 118. – P. 49-110.
10. W.C. Lu. Effects of agricultural market policy on crop production in China / Lu W.C. // Food Policy . – 2002. – № 27. – P. 561-573.
11. Wu-Yueh Hu. Effect of contract farming on the U.S. crop farmers' average return / Wu-Yueh HU // Agricultural Economics. – 2013. – № 59. – P. 195-201.

Стаття надійшла до редакції 07.02.2014 р.

*

UDS 631.164.23: 330.322: 330.341.1

*I.L. FEDUN, Candidate of Economical Sciences,
Associate Professor (docent), Research fellow
Institute of Innovative Providing of NAAS*

Institute of public-private partnerships as a condition for increasing innovation and investment activity in agribusiness of Ukraine

Scientific problem. In recent decades, the radical changes have occurred in the world in the approach used by the state to meet economic challenges, one of which is the problem of increasing innovation and investment activity in agribusiness. The private sector, investors, science and government are increasingly entering into cooperation in search for effective ways to meet the challenges of innovation and investment development, and growth of agribusiness on the basis of public-private partnership, since it is just the latter that is able to promote the implementation of innovation and investment programs.

Analysis of recent researches and publications. Theoretical and applied aspects of the creation of public-private partnerships institute, and use of its technologies to enhance innovation and investment activity in agribusiness have been fragmentarily highlighted in scientific studies of V. Ambrosov, V. Heiiets, O. Hudz, P. Sabluk, M. Savluk, V. Senchahov, P. Stetsiuk et al. Appreciating and duly noting the importance of existing creative works, however it should be noted the lack of scientific developments with respect to proposals concerning the well-defined construction of theoretical and methodological basis for the formation of the institute of public-private partnerships as a condition for increasing innovation and investment activity in agribusiness, as well as the

© I.L. Fedun, 2014

possibilities for using new approaches to cooperation of private agribusiness, science and state that are adequate to challenges and threats of modern economic space, which meet the needs of the society.

The objective of the article. The objective of the paper is to identify the role of the institute of public-private partnerships in enhancing innovation and investment activity in agribusiness, and in outlining the directions of motivational enhancement component in the mechanisms formation for interaction between state, science, investors and agricultural producers.

Statement of the main results of the study.

One of the mechanisms that characterises the new economic approach is the interaction between public authorities and businesses. Private agricultural business, investors, science and the state in search for effective solutions to social problems of agrarian business based on the public-private partnerships, since it is just that partnership that is able to promote the implementation of innovation and investment programs of agribusiness modernization with the lowest public expenditures and social losses.

Public-private partnerships take various forms under established statutory, contractual and other relations between public institutions, enterprises and non-public business entities, including these in agriculture [8 p.18]. Today, innovation and investment activity in the agrarian business is underdeveloped, and therefore there is no proper interaction between business, science and state. Fundamental principle of modern approach to the formation of research and innovation systems, which make the high-tech basis of the effective development for competitive sectors of the economy, is the distinction between the functional purpose and productive capacity of scientific-technical and innovation fields [12]. "It is the model of public-private partnerships that is able to fill gaps in this area, and establish the required rules for all the participants of the innovation market" [10].

The development of public-private partnerships in innovation and investment area provides an opportunity to attract significant investment resources, which facilitate the implementation of promising innovative projects and allow to reduce the burden on the state budget. The main objective here is to create a

favorable business climate enabling the private capital to invest heavily in domestic innovations, and implement them [4].

The public-private partnerships can be considered a key mechanism of agribusiness innovation modernization. Its high efficiency as a technology of cooperation between the state, science, investors and business has been proven through practices of many countries. In particular, in 2010 over 100 projects on public-private partnership basis at total value of about 18.3 billion euros were carried out in the European Union. It should be noted that most of them have been implemented in the field of education (34%), transport (21%), health (17%). Today 50 projects amounting to 8 billion euros, and 23 in the amount of 1.5 billion euros are implemented in France. One of the features of partnerships in France is maintaining a balance between large and small public projects, which are implemented by local authorities [3].

The term of public-private partnerships is usually understood as a special form of interaction between business and state. The nature of this interaction, methods and specific forms of that cooperation significantly vary depending upon national peculiarities of market relations and legal systems.

In general, the system of partnership relations between the state, science, private agribusiness and investors are based on two postulates of the liberal conception of economic development, namely: first, the formation of private property institutes promotes activation of the processes of economic growth; the second, the economy based on private property, is more effective than the one based on state ownership and direct public management [2].

Public-private partnership is a complicated institute from organizational, economic and legal standpoint. It includes multilateral agreements, risk sharing, analyses of economic perspectives and individual financing schemes, and legal support.

Interestingly is that the public-private funding of public infrastructure projects is not an entirely new economic concept. Thus, at the turn of the 18th and 19th centuries the UK economy was restored due to the involvement

of private capital. In Ukraine, on the 1st of July 2010 also there was adopted the Law № 2404 – VI "On Public- Private Partnerships", which defined the organizational and legal framework of interaction between government and private partners on the contractual basis [5]. According to the Law the features of public- private partnerships include the following: ensuring the highest technical and economic performance indicators; long-term relationship (from 5 to 50 years); transfer some of the risks to the private partner; making investments by the private partner from legal sources into partnership facilities [5].

However, in most countries that have a positive practice in implementing projects under the public-private partnerships, one of the main features of it is considered that the mentioned mechanism is used to implement large-scale, national or international, either socially important projects. The international practice has shown that the interaction between the state and private business has the greatest effect especially in infrastructure areas where historically the preconditions are created, as well as the need and opportunity for such a cooperation in the implementation of large-scale socio-economic problems are ripe.

In addition, the key features of public-private partnerships usually include competitive method of selection and scanning partners, and the success of the project implementation based on the technology of public-private partnerships depends on the transparency of the tender, as far as only this method provides a selection of the most cost-beneficial project and a reliable partner. Unfortunately, Ukrainian legislation ignores these essential features.

The basic principles of public-private partnerships include the following:

- public and private partners' equality before the law;

- the prohibition of any discrimination of public or private partners' rights;

- reconciling the interests of public and private partners in order to get mutual benefit;

- immutability of purpose and ownership of the objects that are in the state or communal form of ownership transferred to the private partner;

- recognition by public and private partners the rights and obligations provided for by law and determined by the terms of the contract;

- equitable distribution of risks associated with the performance of contracts between public and private partners

The feasibility of the institute formation of public-private partnerships as a condition of increasing innovation and investment activity in agribusiness is due to several factors, namely;

- imbalance in the relationships that ensure the harmonization of interests and balance of participants in interaction (the state, science, private agribusiness, investors and agricultural producers) and the gaps occurring in the system of relations between "power – business – science – society";

- dramatic changes in the economic environment of the state, the dominance of private ownership in agricultural business, and investment and financial institutions, which requires effective use of partnerships between power, science, investors and agribusiness;

- restriction of government investment resources from direct involvement into the private ownership of agribusiness, and the authority's weak understanding of investors' interests, who possess powerful investment resources, modern intellectual, organizational and economic potential;

- preservation of strategic regulators in the framework of state interests, and the need to increase their effectiveness through the benefits of collaboration between science, business and investors to cover costs and increase the profitability of public investments;

- benefits derived from the partnerships between government, science, agribusiness and investors in various forms of its manifestation.

The purpose of the formation of the institute of public-private partnerships as a condition of innovation and investment activity increasing in agribusiness is the development and growth of a competitive agricultural production. The features of public-private partnerships levelled with other investment innovation mechanisms, consist in the fact that the partners pursue different goals and meet their specific challenges, thus the parties have multi-vector motives. Technically, the backward and deteriorated agribusiness infrastructure requires a sig-

nificant financial investment and use of a new technology, and that the state alone under financial and economic crisis is not able to provide. Accordingly, the main motivation of the state for projects implementation based on public-private partnerships is the limited budget resources, as well as lack of relevant practice of economic entities effective management in market conditions.

With respect to public-private partnerships the state pursues its both, internal and external purposes. The exterior result of public-private partnerships serves, in its broadest sense, the interests of the community as defined in the political and administrative areas. For this purpose, the government is trying to stabilize within the framework of a partnership structure the development and profitability of agribusiness, to restore degraded rural settlements, promote investments, improve the competitiveness of agribusiness, create jobs in rural areas, and to meet other social problems in rural areas. At the domestic level the state administrations try to benefit from the market knowledge and business competencies of private partners through performing tasks within the public-private partnerships, also they try to reduce government spending and simultaneously find interested partners. Research institution receives its share of income from the sale of innovative products under joint projects and joint activities of market actors in the form of royalties and services payment [11].

On the other hand, the objectives of private partners (investors, agribusiness) within the framework of public-private partnerships is to increase or support (at least in the long-term vision) stable profits. In addition, private partners are seeking their businesses to remain competitive and expanded; they are looking for the opportunities to share or reduce risks. Moreover, they want to increase their abilities to expand relations with public bodies, and promote rural development. This helps to improve their external image. In this case, all parties are interested in successful implementation of their priority and strategic projects in general.

Joint projects through public-private partnerships often facilitate access to global markets, stimulate the attraction of foreign invest-

ment in agribusiness to implement the innovative projects. The public-private partnerships is of particular importance for the economies of rural areas, where it is the basis for the development of rural markets of capital, goods and services. However, the interests of the state and business can not just be different, but controversial. Therefore, mutual cooperation should be preceded by the negotiation of the parties, thus harmonizing economic interests and objectives of the projects [10, pp. 17-21]. The partner cooperation of state, science, private investors and agribusiness allows to attract additional resources into agribusiness, and introduce innovations. In such a system of relations there is the union of financial resources and potentials of different economic actors, i.e. the state - in the form of its property, science - in the form of scientific potential and innovation developments, agribusiness and investors as the use of modern economic and managerial methods, as well as attraction of investments and introduction of innovations. As a result there is improved the efficiency of resource use. For businessmen the partnership with the government means reduction of long-term risks while running businesses [1, p. 9].

The structure of innovation and investment projects of public-private partnerships may differ in different sub-sectors of agribusiness. There is no such a notion as a "standard project" of public-private partnerships, since each innovative investment project and the agreement is unique, possessing its individual properties.

Within the framework of public-private partnerships there can be concluded agreements on concession, joint venture, production sharing, and other contracts. Concession is the provision by the executive authorities or local government under a concession agreement on the charged basis to the legal entity or natural person right for the creation and management of the concession object under the term of taking by the concessionaire obligations for the creation and management of concessions object, property liability and probable business risk. A distinctive feature of the concession is that the state as one of the parties has a monopoly on certain resources or taking certain economic activities. Concessions are rather a universal

way for solving economic problems in Italy [9]. Today they are the most advanced progressive form of partnerships between the state, local authorities and the private sector.

The advantages of implementing innovative-investment projects in agribusiness based on public-private partnerships are the following:

- reducing pressure on the state / local budget in the short term due to the transfer of budget expenditures for the following 15-20 years;

- improving the quality of agricultural produce, ensuring effective operation of the facility by the private partner;

- creating an object of a certain fixed value determined at the stage of the competition (operating costs are indexed specifically on inflation-based rate);

- using practice and professionalism of private agricultural business while keeping state control over assets;

- risk-sharing between the state and private business;

- promotion of a constructive dialogue between business and government.

However, the implementation of innovative investment projects in agribusiness on public-private partnership-basis has the following disadvantages:

- creation of financial obligations of the state for the long term perspective;

- potentially high risk of significant government spending in case of the agreement termination;

- lack of practice in implementing innovative investment projects in agribusiness on public-private partnership-basis, absence of high quality specialists on the side of the state partner;

- duration of the terms for innovation-investment projects implementation in agribusiness, and inability to take into consideration in the contract all probable risks, including cyclicity of generating crisis phenomena;

- high costs on the stage of an innovative investment project design (the cost of technical-economic substantiation, payment of consultants, lawyers, auditors, holding tenders and conclusion of a contract);

- time lag between the implementation of innovative and investment projects and the ability to budget its implementation;

budget does not display a specific project, there are no effective mechanisms to monitor its implementation;

potentially high corruption component.

The most important obstacles to the implementation of technologies of public-private partnership are: lack of interaction between the partners (26%), legal and regulatory issues (23%), lack of financial resources (23%), lack of businessmen's motivation (8%) [7].

According to sociological research the "UNDP Public-Private Partnerships" of the the USA Agency for International Development found that: only 52% of the respondent representatives of the authorities, 30% - of business, and 32% of non-governmental organizations understand the nature of public-private partnerships;

59% of the respondent representatives of the authorities, 78% - of business, and 71% of non-governmental organizations are unaware of the Law of Ukraine "On Public-Private Partnership";

only 4% of respondents are familiar with the details of this Law, and 24% of them happened to hear about it; 33% of the respondents named the body responsible for the implementation of public-private partnerships; 78% of the respondents know nothing about successful examples of implemented public-private partnerships [7].

Global integration processes, and rigid competition require a transition of agribusiness to the innovative way of development. The stated goal may be in the long view (even with the account of global economic crisis) achieved only through ensuring an adequate level of economic freedom, creation of equal conditions for competitiveness, strengthening of property rights, as well as effective integration of government, science, education and business [6] enabling to enhance innovative activity, to concentrate financial resources on key areas of scientific and technological progress, to create Ukrainian scientific and industrial innovation agrarian formations, able to compete successfully in the global market.

Therefore, it is necessary to create the institute for public-private partnerships as a condition of increasing innovation and investment activity in agribusiness, to build effectively operating innovative investment structures ena-

bling to rapidly transform the agribusiness on a new basis. At that, the created infrastructure subsystems should coordinate the provision of services and work as a single mechanism. The system elements that are responsible for the production of scientific and technological product and its promotion in the market, should be the engineering firms, including subsidiaries of backbone elements. Without the use of the mechanisms for public-private partnership the solution of aforementioned tasks is impossible.

The development of effective institutes for cooperation between the state and business is to become one of the important conditions for the formation of an effective agricultural policy, also for the increased innovation and investment activity in agribusiness, and the development of economic and social infrastructure in rural areas. That is, the need to develop the institute of public-private partnerships as a condition of increasing innovation and investment activity in agribusiness is enhanced by the necessity to provide interaction between the public and private capital for development of science, technology and engineering.

To enhance the motivational component in the formation of interaction mechanisms between state, science, investors, agribusiness it is appropriate to use co-financing of particularly significant innovation and investment projects in agribusiness (direct funding and issuance of guarantees), including participation in the authorized capital of the management company, to issue the public secured target bonds and loans; to prefer investors and creditors in channelling their significant financial resources, granting them the right to lease land; to reduce risks of private investors and banks for effective commercial agricultural projects by guaranteeing debt service or interest rate subsidies; to invest the resources of the pension accumulation system into innovative investment projects related to the development of agricultural infrastructure; to provide the extra-budgetary guarantee, i.e. the right to increase tariffs or extend the term of agreement in case of absence of the investment cash flows to return.

The government should realize that the stabilization and modernization of agribusiness, development of rural territories - is the first of

its duties, and not that of private investors and agribusiness. When the government is afraid to invest itself it can not stimulate a private investor. If the government sets ambitious targets to ensure food safety and to create a globally competitive agricultural production, it should put its efforts in innovation and investment development in accordance with high standards and demands of the present.

The question of whether the state, or private investors, or banks are to invest in a particular innovative project in agribusiness should be viewed from the angle of proper distribution of risks, availability of economic, financial, technological, and managerial expertise, also from the ignoring of current approach that "public investment is inefficient, while private is effective". There is no fundamental reason why the government investment should be less efficient than private. But to prove that the state should apply the same principles used by the private sector, and to invest into innovative agribusiness projects, scanned by private companies on a competitive basis [6].

As instruments for stimulating innovation processes and the development of agribusiness and rural infrastructure with application of mechanisms of public-private partnerships should be considered innovative investment projects that are a priority for the development of agribusiness, but do not get the required resources from the private sector, because of high risks, length of payback period, the complexity of the necessary support tools and more. The state support of these projects can be achieved through both, direct crediting and borrowing, including these which are made together with private institutions, and by reducing risks (guarantees, credit insurance, etc.) that will enable the important for the state innovation and investment projects to be invested by private agribusiness.

Consequently, the state should not act as a source of budgeting for deliberately unprofitable projects, but as a catalyst for the investment processes of the priority areas and sectors of agribusiness with the attraction of private sector resources.

Conclusions. In summary, it should be noted that in recent years the introduction of the public-private partnership institute was not a

major priority of the government strategic programs of innovation and investment development of agribusiness, which is an indicator of a successful collaboration between business and structures of government power, and an alternative way to restore and modernize agribusiness.

Being a relatively new phenomenon, a public-private partnership in Ukraine has all chances to become an institutional tool for business updating based on uniting potential of the government and science with the investment, management and other resources of private business. At the moment the objective circumstances are critical for the introduction of public-private partnership technologies. In order to implement large-scale innovation projects in agribusiness substantial investment resources are required, a powerful source of which may be private business. However, in terms of post-crisis development the interest of business grows to government support, which will allow to reduce the risks of private investment, and improve the reliability of innovation projects in agribusiness.

It should be noted that in recent years the government has created certain preconditions

for the expansion of public-private partnership practice in agribusiness, namely: the feedback of science, agribusiness investors and government developed through public-private consultations, and formation of self-governing business organizations; the introduction of credit subsidies for agricultural producers; the creation of institutions of special economic zones and technology parks.

Public-private partnership is a necessary scenario for agribusiness as a symbiosis of public and private support of innovations and high technologies will create incentives for its development. However, in spite of the importance of these measures it can be stated that the process of creating and using the public-private partnerships technologies as a condition for increasing innovation and investment activity in agribusiness has just started. The movement in that direction should be significantly accelerated, especially given the fact that the development of the considered areas of interaction between state, science, investors and agribusiness facilitates the motivation enhancement of the parties' activities in the implementation of socially useful efforts within the framework of innovative agribusiness development.

References

1. *Bondarenko E.Y.* Optimization of risks of the private-state partnership with participation of the international financial institutions / E.Y. Bondarenko // *Economic sciences*. – 2008. – № 5. – 140 p.
2. Influence of financial globalization on a national credit-banking system. Collective monograph/ group of authors; under redaktitsy E. Popova. – SPb: Publishing house MBI, 2010. – 131 p.
3. State-private partnership: new opportunities for infrastructure development in the countries with a transitional economy: materials of the international scientific and practical conference (Moscow, on October 21-22, 2008) [Electronic resource]. – Access mode: <http://veb.ru/ru/PPP/pppconfi.html>.
4. *Hutz E.E.* Kontur of innovative development of Ukraine in the conditions of crisis deformations economic space// *Messenger The Gomel State Technical University of P.O. Sukhogo*. Issue 2(49).2012. – P. 80 -85.
5. Law of Ukraine № 2404-VI dated 1 July 2010 "On Public-Private Partnerships" // Supreme Council of Ukraine (BVR), 2010. – № 40. – P. 524.
6. *Konyagina M.N.* Motivational system within corporate strategy of bank // *Banking*. – 2009. – № 10. – P. 84-87.
7. *Piper A.* Use of public-private partnership in Ukraine: barriers and prospects / A. Pieper // *From a forum of public-private partnership in Ukraine*. – Kyiv, 26-27 April. – 2012.
8. *Petrychenko V.F.* Conceptual foundations of innovation and investment paper of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine / V.F. Petrychenko, M.V. Prysiashnyuk, S.A. Volodin // *Business AIC*. – 2013. – № 4. – P. 3-22, 18.
9. Ukrainian cities studied Italian experience in the field of public-private partnerships. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://euro2012.ukrinform.ua/news/11/p7273>.
10. *Gerrard M.B.* What are public-private partnerships, and how do they work? / M.B. Gerrard // *Finance & Development*. – 2008. – № 3. – P. 17-21.
11. *Madd S.* The place of innovativeness in models of the adoption process: An integrative review / S. Madd // *Technovation*. – 1990. – № 10.
12. *Nelson R.* National systems of innovations: A comparative analysis / R. Nelson. – Oxford: University press, 1993. – 544 p.

The article has been received 27.02.2014

* * *

УДК 330. 341

*С.Т. ОЛІЙНИЧУК, доктор технічних наук, професор,
завідувач відділу біоресурсів та переробки рослинної сировини
Н.С. КОТКОВА, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
Інститут продовольчих ресурсів НААН*

Спиртове виробництво та енергетична безпека України

Постановка проблеми. Україна належить до енергодефіцитних країн, тому що забезпечує свої потреби в паливно-енергетичних ресурсах лише на 53% (імпортує 75% потрібного обсягу газу і 85% сирової нафти й нафтопродуктів) [17, с.175]. Залежність від імпорту нафти більшість розвинутих країн розглядають як питання національної та енергетичної безпеки, а використання нафтопродуктів як джерел енергії несе в собі значну екологічну небезпеку. Таким чином, залежність від імпорту нафтопродуктів, ціни на які неминуче зростають, а також значне погіршення екологічної ситуації стимулюють інтенсивний пошук альтернативних джерел енергії.

Однією з важливих проблем є оптимізація структури енергетичного балансу країни заміщенням традиційних видів палива іншими видами, зокрема одержаних із альтернативних джерел енергії та вторинних енергетичних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження ринку біопалива, виробництва біоетанолу як основної складової енергетичної безпеки в Україні у полі зору багатьох учених та посідають чільне місце у дослідженнях В.О. Дубровіна [3], Г.М. Калетніка [9; 10], О.П. Скорук [10; 15], С.Т. Олійнічука [10], О.М. Шпичака [19] й інших. Проте питання формування та ефективності використання сировинної бази для виробництва біопалива з метою підвищення енергетичної безпеки України залишаються актуальними і потребують поглибленого дослідження й наукового супроводу.

Мета статті – визначення пріоритетів розвитку спиртового виробництва в напрямі зниження енергетичної залежності країни, що сприятиме забезпеченню соціального та економічного її зростання.

Виклад основних результатів дослідження. Під енергетичною безпекою України розуміють її спроможність забезпечити ефективне використання власної паливно-енергетичної бази, здійснення оптимальної диверсифікації джерел і шляхів постачання в Україну енергоносіїв для забезпечення життєдіяльності населення та функціонування національної економіки у режимі звичайного, надзвичайного й воєнного стану, попередження різкого цінового коливання на паливно-енергетичні ресурси або ж створення умов для безболісної адаптації національної економіки до нових цін на залучені ресурси [4].

Зазначимо, що такі країни як США, Бразилія, Китай проблему імпорту енергоносіїв розв'язали за рахунок спиртової галузі перепрофілюванням заводів на виробництво біоетанолу. Етанол із біомаси, що застосовується як паливо, називають паливним етанолом або біоетанолом (європейський термін) [6]. По суті він є абсолютизованим етиловим спиртом.

Глобально в світі 73% етанолу використовують як паливний етанол, 17 – для приготування алкогольних напоїв і 10% – в індивідуальному секторі. В Україні ж основними напрямками використання етилового спирту є: виробництво горілки – 60%, виноробної – 15 та іншої продукції – 25%.

Організація виробництва паливного біоетанолу для України є перспективним напрямом для зменшення енергетичної залежності від постачальників нафти й природного газу.

© С.Т. Олійничук, Н.С. Коткова, 2014

За даними Міністерства енергетики та вугільної промисловості України за січень-грудень 2012 року споживання бензинів у країні становило 4197,9 тис. т.

Динаміку виробництва біоетанолу та КМПА у 2010-2013 роках наведено у таблиці 1.

1. Динаміка виробництва біоетанолу й КМПА

Виробництво	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2012 р. до 2011р., %	8 міс. 2012 р.	8 міс. 2013 р.	2013 р. до 2012 р., %
Біоетанол, тис. дал	78,77	1146,28	2639,1	230,2	523,23	3481,9	665,5
КМПА, тис. дал	257,83	1738,16	3689,79	212,3	1130,77	4139,2	366,1

Джерело: Складено за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України.

На виконання Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо виробництва та використання моторних палив із вмістом біокомпонентів» №4970-VI від 19 червня 2012 року для запровадження обов'язкової 5% норми біокомпонентів моторного палива в сумішевих бензинах, ДП «Укрспирт» підготовлені й планується залучити до виробництва біоетанолу та компонентів моторного палива з його використанням такі заводи (табл. 2).

Враховуючи, що для дотримання норми обов'язкового 5%-го вмісту біокомпонентів у сумішевих бензинах, то загальна потреба у

біоетанолі та КМПА (компонент моторного палива) становить 213,0-215,0 тис. т, то у 2014 році матиме місце дефіцит біоетанолу. В такому разі не виключено, що біоетанол почнуть ввозити з-за кордону. Замість бензину можливий імпорт біоетанолу. Акцизний податок на імпортований спирт становить близько 60 тис. грн за тонну, що в шість разів перевищує вартість самого біоетанолу. Отже, суттєвий брак біоетанолу може призвести до підвищення цін на вітчизняний спирт. Відповідно це призведе до суттєвого подорожчання бензину більше ніж на 3 грн за літр [6].

2. Виробництво біопалива в державних підприємствах спиртової галузі

Підприємство	Розрахункова річна потужність із виробництва біопалива (очікувана на 01.01.2014)
Підприємства, що працюють нині	
Гайсинський с/з	10600,0
Івашківський с/з	11600,0
Наумівський с/з	9500,0
Лужанське МПД	6400,0
Хоростківське МПД	47400,0
Червоненський ЗПТ	7100,0
Барський с/з	11000,0
Усього, т	103600,0
<i>Усього, тис. дал</i>	<i>13113,9</i>
Підприємства, в яких здійснюються роботи з реконструкції та підготовки виробництва біопалива на різних стадіях	
Трилеський СЗ	14000,0
Лохвицький с/з	11000,0
Попівський с/з	7000,0
Усього, т	32000,0
<i>Усього, тис. дал</i>	<i>4050,6</i>
Разом, т	135600,0
<i>Разом, тис. дал</i>	<i>17164,6</i>
На стадії проектування та пошуку інвестицій для здійснення реконструкції по перепрофілюванню	
Підгайчики с/з	7000,0
Жовтневий с/з	6900,0
Зарубинський с/з	6900,0
Кам'янський с/з	9000,0
Усього, т	29800,0
<i>Усього, тис. дал</i>	<i>3772,2</i>
РАЗОМ, т	165400,0
<i>Разом, тис. дал</i>	<i>20936,7</i>

Джерело: Складено за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України.

Відсутність власного пального останнім часом компенсується збільшенням імпорту з Білорусі, а саме Мозерського НПЗ. Разом із тим на фоні припинення поставок сирої нафти з Росії на Лисичанський НПЗ, який знаходиться у власності ПАТ «ЛИНИК»(ТНК-ВР в Україні), зросли обсяги поставок сирої нафти з Казахстану та розпочалися поставки з Азербайджану.

Суттєве скорочення переробки сирої нафти й газу на українських НПЗ та ГПЗ завдає значних збитків економіці нашої країни, адже повноцінна робота лише одного з двох найбільших НПЗ дала б змогу повністю забезпечити потреби внутрішнього ринку в нафтопродуктах, що з року в рік збільшуються у товарообороті структури споживання товарів і послуг населення. За

існуючої динаміки скорочення імпорту сирої нафти й газу з боку Росії, потреба в пошуку альтернативних джерел постачання поставатиме все в гострішій формі, а її розв'язання прямо впливатиме на розвиток економіки України.

Виробництво біоетанолу може здійснюватися з цукро- та крохмалевмісної сировини, а його вартість залежатиме від рівня врожайності та виду перероблюваної культури. Так, Бразилія є світовим лідером із виробництва біоетанолу, який одержують із цукрової тростини. Вартість етанолу в цій країні близько 0,56 \$ за літр [2], тоді як у США (основна культура для виробництва етанолу – кукурудза) – 0,46 \$ за літр [22]. Роздрібні ціни на бензин і дизельне паливо в США наведені в таблиці 3.

3. Щотижневі роздрібні ціни на бензин і дизельне паливо в США, \$/л

Продукція	09/30/13	10/07/13	10/14/13	10/21/13	10/28/13	11/04/13
Бензин – усіх сортів	0,924	0,909	0,906	0,907	0,891	0,883
Регулярний	0,905	0,889	0,886	0,888	0,870	0,863
Midgrade	0,950	0,934	0,932	0,933	0,918	0,909
Преміум	0,993	0,978	0,976	0,976	0,963	0,955
Дизель (на шосе) – усі типи	1,035	1,029	1,027	1,027	1,022	1,019

Джерело: <http://www.eia.gov/petroleum/gasdiesel/>.

Таким чином ціна паливного етанолу в ціні бензину США становить 52,09% (0,46 \$/л / 0,883 \$/л · 100%). На Європейському ринку ціна паливного етанолу (0,75\$/л¹) в ціні бензину (2,008\$/л²) – 37,35%.

Для того щоб виробництво біоетанолу було конкурентоспроможним на Європейському ринку, Україна повинна орієнтуватися саме на ці співвідношення. В Україні конкурентоспроможнішим є виробництво біоетанолу з меляси. Враховуючи, що в 2012 році перероблено 17080,9 тис. т буряків, із меляси вироблено тільки 683 тис. т, з яких за умов повної переробки можна одержати 132,6 тис. т біоетанолу. Для забезпечення щорічної потреби України в біоетанолі при його добавці до бензинів у кількості 5% необхідно виробляти 213,0-215,0 тис. т, виникає дефіцит сировини, який можна ліквідувати переробкою кукурудзи з виділенням зародку, кукурудзяної крупи та біоетанолу, переробкою післяспиртової барди в концен-

тровані або сухі кормопродукти, в біогаз тощо. При створенні комплексних технологій біоетанол стає складовою продуктового ряду, що робить його конкурентоспроможним на Європейському ринку.

Враховуючи, що для виробництва 1 т біоетанолу потрібно 3,7 т зерна кукурудзи, то на покриття потреби в 215 тис. т біоетанолу необхідно близько 795,5 тис. т зерна кукурудзи (приблизно 3,8% від валового збору врожаю 2012 року). При цьому в США промисловість, що займається переробкою технічного зерна у рідке органічне паливо, останніми роками споживає більше 40% від сукупного врожаю кукурудзи [20]. З розвитком альтернативних видів палива і використання сумішей не тільки зменшиться енергозалежність України, але й підвищиться стабільність на українському ринку кукурудзи, який наразі є переважно експортоорієнтованим.

В Україні за п'ять останніх сезонів відзначено перерозподіл основних напрямів реалізації кукурудзи на тлі збільшення виробництва в понад два рази. Так, ще 2009/2010 МР превалювало внутрішнє спо-

¹ <http://www.barchart.com/quotes/stocks/JZ1X13>.

² www.gasoline-germany.com/statistik.phtml?.

живання зерна кукурудзи, на частку якого припадало близько 52% загального розподілу (або 5,6 млн т). Відповідно частка реалізації зерна на експорт становила 48%, або 5,1 млн т. У 2011/2012 МР частка внутрішнього споживання кукурудзи знизилася до 32%, а експортна складова зросла до 68%. Водночас внутрішнє споживання зерна кукурудзи в Україні за останні п'ять років також показує деяке зростання. Прогноз цього показника на 2013/2014 МР становить

8,1 млн т проти 5,6 млн т у 2009/2010 МР (+44%) [14].

Передбачається, що в 2014 році Україна увійде до трійки провідних світових експортерів кукурудзи. Адже її планують поставити на зовнішні ринки понад 16,4 млн т. Очікується високий урожай цієї культури на рівні 26 млн т [18]. Урожайність зернових і зернобобових культур у 2012 році наведено в таблиці 4.

4. Урожайність зернових та зернобобових культур у 2012 році

Культура	Загальна зібрана площа, тис. га	Темп приросту (2012р. порівняно із 2011р.), %	Валовий збір урожаю, тис. т	Темп приросту (2012р. порівняно із 2011р.), %	Урожайність, ц/га
Зернові та зернобобові – всього	14792,1	-3,5	46216,2	-18,6	31,2
У т.ч:					
- пшениця	5629,7	-15,4	15762,6	-29,4	28,0
- кукурудза на зерно	4371,9	23,4	20961,3	-8,2	47,9
- ячмінь	3293,0	-10,6	6936,4	-23,8	21,1

Джерело: Сформовано автором з використанням [1].

Очікування великого врожаю кукурудзи у 2013 році в Україні пояснюється як збільшенням посівних площ на 10% (до 4,8 млн га) порівняно з 2012 роком, так і зростанням урожайності, зокрема завдяки впровадженню нових технологій вирощування. Валовий збір зерна становив 12-12,8 т/га при середній

урожайності по Україні 4,79 т/га і 6,44 т/га у 2012 та 2011 роках відповідно [16].

З урахуванням прогнозних значень валового збору врожаю, експорту та внутрішнього споживання кукурудзи на 2013/2014 МР, визначимо обсяг зерна кукурудзи, що може бути використаний для виробництва біоетанолу (табл. 5).

5. Можливий обсяг зерна кукурудзи для виробництва біоетанолу, млн т

Показник	2013/2014 МР (прогноз)
Валовий збір	26,0
Внутрішнє споживання	8,1
Експорт	16,4
Внутрішнє споживання та експорт	24,5
Валовий збір за вирахуванням внутрішнього споживання й експорту	1,5

Джерело: Сформовано з використанням [12], [18].

Враховуючи потребу зерна кукурудзи для виробництва 1 т біоетанолу в кількості 3,7 т, у 2013/2014 МР можливе виробництво біоетанолу з 1500 тис. т зерна кукурудзи становитиме 405,41 тис. т.

Наведені дані показують, що виробництво біоетанолу в Україні із зерна кукурудзи не впливає на виконання державних поставок по експорту і не зменшує внутрішнє споживання в країні.

Висновки. 1. Економічний аспект застосування біоетанолу полягає в зниженні вартості мінерального палива, запаси якого на світовому ринку зменшуються.

2. Є всі підстави вважати, що Україна достатньо забезпечена сировинною базою для виробництва біоетанолу в кількості 5%, що забезпечує норму обов'язкового додавання в автомобільні бензини, передбачену Законом України.

3. З метою зниження собівартості біоетанолу та підвищення його конкурентоспроможності на Європейському ринку необхідно оптимізувати співвідношення виробництва біоетанолу з м'яси та із зерна кукурудзи. Виробництво біоетанолу з кукурудзи доцільно в тому разі, коли застосовуватимуть комплексні технології й біоетанол стане одним із складових продуктового ряду.

4. Розвиток альтернативних видів палива і використання сумішей дасть змогу не тільки зменшити енергозалежність України, але

й підвищити стабільність на українському ринку кукурудзи.

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики України. Статистична інформація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Дослідження Центру Avanzados в галузі прикладної економіки – CEPEA. Індикатор тижневого безводного етанолу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cepea.esalq.usp.br/>.
3. Дубровін. В.О. Біопаливо (технологія, машини і обладнання) [Текст] / В.О. Дубровін, М.О. Корчемний, І.П. Масло та ін. – К.: ЦТІ «Енергетика і електрифікація», 2004. – 256 с.
4. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/rozdil/binko.htm>?
5. Експерт технологічних процесів. Технологія спирту і допоміжні матеріали [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://trexpert.com.ua/?p=342>.
6. Єремєєв І. З 2014 року замість бензину імпортуватимуть біоетанол / І. Єремєєв // Економічна правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-energy.org/post/37144>].
7. Іванов С.В. Організація виробництва паливного етанолу в агропромисловому комплексі України / С.В. Іванов, П.Л. Шиян [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9557/1/35.pdf>.
8. Інформаційно-аналітичний бюлетень КМУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.info-kmu.com.ua/2013-10-04-000000pm/article>].
9. Калетнік Г.М. Виробництво біоетанолу із зернової сировини в Україні як ефективний шлях розвитку сільського господарства / Г.М. Калетнік, Н.В. Пришляк // Економіка АПК. – 2012. – №10. – С. 111–114.
10. Калетнік Г.М. Економічна ефективність виробництва та використання біоетанолу в Україні / Г.М. Калетнік, С.Т. Олійнічук, О.П. Скорук // Зб. наук. праць ВНАУ. – Серія: Економічні науки. – № 1 (56). – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://econjournal.vsau.org/files/pdf/491.pdf>.
11. Міжнародна Рада по зерну. Світовий ринок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://igc.int/en/grainsupdate/sd.aspx?crop=Totalg>.
12. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Доступ до публічної інформації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/>.
13. Міністерство сільського господарства США (USDA) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.usda.gov/wps/portal/usda/usdahome?navid=AGENCY_REPORTS.
14. Ринок кукурудзи та продуктів її переробки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agrotimes.net>.
15. Скорук О.П. Альтернативна енергетика України: перспективи розвитку / О.П. Скорук // Економіка АПК. – 2012. – №9. – С. 28–32.
16. Україна займе місце серед світових лідерів-експортерів кукурудзи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zerno.org.ua>.
17. Федоришина Л.І. Аналітичне забезпечення управління та ефективності біотехнологій в Україні в порівнянні із зарубіжним досвідом / Л. І. Федоришина, Н. Д. Глазко // Зб. наук. праць ВНАУ. – Серія: Економічні науки. – №1 (56). – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://socrates.vsau.org/repository/getfile/6167.pdf>.
18. Цьогоріч Україна планує експортувати 16,4 мільйона тонн кукурудзи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://svitagro.com>.
19. Шпичак О.М. Економічні проблеми виробництва біоетанолу та продовольча безпека України / О.М. Шпичак // Економіка АПК. – 2010. – № 8. – С. 11–19.
20. США намерены снизить квоты на производство биоэтанола [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fermer.org.ua/novosti/ssha-namereny-snizit-kvoty-na-proizvodstvo-bioyetanola-14669.html>20.
21. National Corn Growers Association. World of Corn [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ncga.com/worldofcorn>.
22. USDA Livestock, Poultry & Grain Market News «National Weekly Ethanol Summary» Fri, Nov 01 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ams.usda.gov/mnreports/lswethanol.pdf>.
23. Dornbusch R. and William R. Cline. Brazil's Incomplete Stabilization and Reform // Brookings Papers on Economic Activity. 1997. – № 1. – P. 367–404.
24. Hanna L., Kay J.A. Concentration in modern industry: theory, measurement and the UK experience. – London: The Macmillan Press, 1977. – № 1. – P. 52–55.
24. Lazonick W. Learning and the Dynamics of International Competitive Advantage // Enterprise & Society. 2002. – V.3. – № 1. – P. 35–54.
25. Peltzman S. Stigler G.J. // Henry W. de Jong, William G. Shepherd, eds. Pioneers of Industrial Organization: How the Economics of Competition and Monopoly Took Shape. – Cheltenham: Edward Elgar, 2007 – P. 239–244.

Стаття надійшла до редакції 21.11.2013 р.

* * *

*Г.А. УТКІНА, кандидат економічних наук, доцент
Криворізький економічний інститут
Державного вищого навчального закладу
«Криворізький національний університет»*

Тріада «знання – інформація – нові знання» як базовий вектор розвитку сучасного суспільства

Постановка проблеми. На нинішньому етапі розвитку суспільства, на думку Й. Шумпетера [13], інновація як історично безповоротна зміна стану способу виробництва продуктів стає головним макроекономічним показником, зумовлюючи основні аспекти мікроекономічного розвитку всіх національних економік, кожного підприємства.

Оскільки всі види продукції є результатом трудової діяльності людини, створюються на основі використання різних наявних знань людства, то закономірно постає необхідність систематичного поповнення цих знань завдяки інформаційно-телекомунікаційним технологіям. Тому виникає потреба в з'ясуванні змісту низки понять, пов'язаних із процесом одержання та застосування знань, а саме: «наукові знання», «інформація», «управління знаннями й інформацією», «економіка знань» і переосмислення відношення між поняттями в тріаді «знання – інформація – економіка».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження в галузі конкурентоспроможності, зокрема М. Портера, К. Фляйшера, А. Хасанова, І. Спірідонова, В. Петрова, О. Білоусової, Д. Лук'яненко та інших, доводять про те, що на сучасному етапі розбудови економіки значно змінився акцент боротьби між конкурентами: змагання між виробниками цінностей зосереджені не в площині матеріальних ресурсів, а в площині одержання нових технологій і запровадження інновацій створенням само-

стійних науково-дослідних та дослідно-конструкторських центрів, власної науково-технічної й експериментальної бази, систематичного моніторингу досліджень (як фундаментальних, так і прикладних), генерування максимальної інтеграції науки й практики в процеси виробництва тощо. Відповідно змінилися також критерії оцінки країн щодо їх наукового потенціалу, а саме: одним із головних критеріїв стала кількість використаних у виробництві патентів на 1 млн населення, тобто зміна акценту цінностей суспільства зумовила зміну місця та ролі знання в сучасній господарській діяльності. Так, згідно із дослідженням Світового банку фізичний капітал нині дає лише 6% загального обсягу ВВП, природний – 20%, а людський капітал – 70%. Отже, економічне забезпечення суспільства стало суттєво залежним від застосування знань у всіх формах життя. Це, в свою чергу, зумовлює неперервність процесу появи нових знань.

Мета статті – визначення змісту понять: «наукові знання», «інформація», «управління знаннями та інформацією», «економіка знань», а також відношення між ними в тріаді «знання – інформація – економіка».

Виклад основних результатів дослідження. Існують дві філософські думки щодо поняття «наука» – трансцендентально-аналітична й іманентно-філософська. Стосовно першої, наука – це специфічна структура свідомості в її знаннєвій і пізнавально-процесуальній визначеності; другої – це відповідь на запитання: як можлива така струк-

тура свідомості з погляду загальних характеристик свідомості.

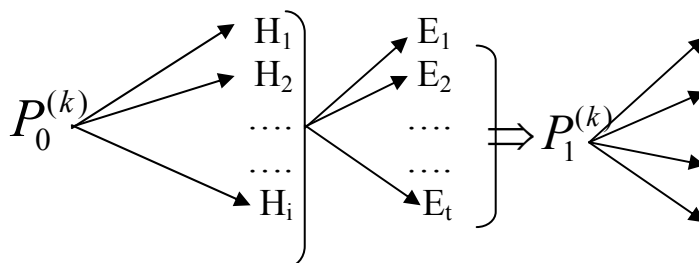
До основних проблем філософії науки належать три: поняття «наука»; «структура наукового знання»; «динаміка наукового знання».

Із погляду загальних характеристик свідомості наука може бути визначена як раціонально-предметна діяльність свідомості. Її мета – побудова уявних моделей та їх оцінка на основі зовнішнього досвіду.

До узагальнених характеристик поняття «науки» при її визнанні як раціонально-предметного виду пізнання належать виокремлення в ній трьох основних аспектів: наука як специфічне пізнання; як особливий вид діяльності; як специфічний соціальний інститут. Всі ці аспекти на практиці

пов'язані між собою і це дає можливість достатньо повно й адекватно описувати функціонування реальної науки як цілого.

Найбільш поширене та застосоване в сучасній філософії науки є зображення структури наукової діяльності концепцією проблематизму, що вдало представлена австрійським і британським філософом та соціологом К. Поппером. Згідно з його моделлю наука є специфічним способом розв'язування когнітивних проблем, які становлять вихідний пункт наукової діяльності. Наукова проблема – це суттєве емпіричне або теоретичне питання, відповідь на яке потребує нової, як правило, неочевидної емпіричної і/або теоретичної інформації. Відповідно циклічна схема наукової діяльності за Поппером має такий вигляд (рис.):

де $P_0^{(k)}$ ($k=1,2,...n$) – вихідна k -та наукова проблема;

H_j ($j=1,2,...i$) – можливі (гіпотетичні, пробні) розв'язання проблеми;

E_s ($s=1,2,...t$) – вилучення хибних гіпотез;

$P_1^{(k)}$ ($k=1,2,...n$) – нова наукова проблема, що є рішенням проблеми $P_0^{(k)}$

Модель наукової діяльності за Поппером (представлена автором)

Таким чином, наукова діяльність за Поппером полягає не в русі від досвіду до істинної теорії, що адекватно її описує, і не від апріорно істинної теорії до емпіричного досвіду, що підтверджує цю теорію, а від менш узагальненої теорії гострої проблеми до більш узагальненої, гострої [8]. Результатом такого процесу стає поява нових наукових знань.

Із другої половини XIX ст. формується в особливу галузь дослідження філософія науки, яка предметом свого інтересу визначає наукове знання й методи його одержання. Завдяки зусиллям багатьох видатних діячів – філософів і вчених, зокрема Е. Маха, А. Пуанкаре й П. Дюгема, А. Енштейна, Н. Бора та В. Гейзенберга, М. Шліка й Г. Рейхенбаха, А. Грюнбаума та Е. Нагеля, К. Поппера, Т. Куна, І. Лакатоса й інших, –

філософія науки дала відповідь на запитання «Що таке наукове знання?», «Якими методами його одержують, як обґрунтовується, як воно структуровано?».

Розв'язуючи проблему «демаркації», філософія науки намагається знайти специфічні ознаки наукового знання, з якими погоджується більшість фахівців і які можна подати так:

наукове знання завжди (найчастіше) виражено в мові, тобто в описових реченнях та в системі таких речень – у теоріях;

наукове знання раціональне;

речення, що претендують на статус наукового знання, повинні бути емпірично доведені спостереженням або експериментом;

наукові знання інтерсуб'єктивні й загальнозначущі [5].

Із погляду функціонального навантаження знання – це перевірений практикою результат пізнання дійсності, правильне її відображення в мисленні людини; володіння досвідом і розумінням, що є правильним та в суб'єктивному й в об'єктивному відношеннях, на підставі яких можна побудувати судження та висновки, що уявляються досить надійними, щоб розглядатися як знання [9, с.166].

Усі знання можуть бути реалізовані на практиці через наявність умінь і навичок виконання тієї чи іншої операції (предметної або уявної) з опорою на накопичений життєвий досвід.

Прогрес гуманітарних наук у 50-70-ті ХХ ст. зумовив перегляд змісту поняття «знання» як загальнонаукової категорії, а саме: «знання розглядається як конструкція світу, створеної людиною, в основі якої є «збагнення дійсності свідомістю» [7, с.39]. В розрізі такого погляду на сутність поняття «знання» розрізняють три аспекти, а саме: 1) як здібності, уміння, навички, засновані на поінформованості людини про те, що і як необхідно зробити та які операції при цьому здійснити; 2) як синонім значущої (релевантної) інформації; 3) як особливий вид діяльності (практичної або теоретично спрямованої на продукування нових знань), результатом якої є нагромадження знань.

Важливим елементом вироблення знань та їхнього практичного застосування стало «невідокремлене знання» (*tacit knowledge*). Воно може бути як персональним, так і колективним. Невідокремлене (персональне або особистісне) знання існує тільки в мозку людини та передається від учителя учневі, залишаючись надбанням учителя і стає надбанням для учня, тобто стає колективним.

Як уже зазначалося, сучасний стан виробництва, особливо в країнах з високим рівнем розвитку економіки, характеризується надзвичайно швидким темпом, широким масштабом та глибиною змін у розвитку науки й техніки, які революційно впливають на всю господарську систему, різні галузі матеріального виробництва і сфери послуг. Це проявляється у змінах їх співвідношення, структурі зайнятості, технологічних процесів та форм організації виробництва. Для створення суспільного багатства знання й

інформація стають вагомішими за матеріальні фактори. Використання цих нових факторів забезпечує зростання ефективності виробництва та збільшення суспільного продукту. Основним фактором конкурентоспроможності економіки стає рівень її технологізації, а основним ресурсом добробуту країни, кожної організації стає творчий, а також інтелектуальний потенціал людини (працівника). Отже, як у теоретичному, так і в практичному плані першочергового значення набуває визначення знання як найважливішого фундаментального ресурсу суспільного розвитку.

Мережева структура основного виробництва на сучасному етапі економічного розвитку сприяє підвищенню компетентності членів організації завдяки створенню можливості спілкування «світлим головам». Саме це, на думку засновника й голови ради директорів корпорації Майкрософт Б.Гейтса, є одним із аспектів реалізації невідокремлених знань, бо «коли ж набирається критична маса людей із високим IQ, що працюють рука в руку, потенціал компанії злітає просто до небес» [2]. Пріоритетна увага з боку сучасної організації до знання та інформації як до головних факторів виробництва не випадкова. Нині різні комбінації природних ресурсів, праці й капіталу розглядаються у виробництві як другорядні. Так, наприкінці 70-х років ХХ ст. господарські відносини країн-лідерів успішно сформували систему нелімітованих ресурсів. Причому невичерпність їх (землі, води, корисних копалин) полягає не в пошуку і розробці нових родовищ, а в скороченні потреби в них. На нинішній час багато сировинних ресурсів виводяться з виробництва за рахунок ефективніших синтетичних замінників. Так, у сучасному виробництві широко використовуються ефективніші в технологічному й фінансовому аспекті замінники – молоко, цукру, каучуку, деревини, шкіри тощо. Дані факти лише підтверджують пріоритетний характер розвитку самовідродження знання, підвищення попиту на знаннємісткий продукт та інтелектуальний капітал як форму втілення і засіб реалізації певного знання або системи знань.

Ресурсний підхід до знань, представлений роботами Р. Пенроуза, К. Вернерфельта, Р. Румельта, Дж. Барні, Д. Тісса, Р. Гранта й інших, ґрунтується на тому, що знання самі по собі не мають цінності. Вони набувають її тільки будучи втіленими в діях. Фактори, що впливають на виникнення знань організації, представлені трьома групами; 1) використання внутрішнього потенціалу (персонал, технології та процеси, фінанси); 2) ефективна взаємодія із зовнішнім середовищем (клієнти, конкуренти, бізнес-партнери, регулювальні органи); 3) відновлення й розвиток (інноваційна активність, досягнення науково-технологічного прогресу). Аналогічного погляду на знання організації дотримується П. Друкер, на думку якого «знання саме по собі не є корисним у бізнесі... Воно є ефективним тільки тією мірою, якою воно робить внесок у життя за межами бізнесу – у світ ринків та споживачів» [3].

Важливою характеристикою сучасного знання є його взаємозв'язаність, яка виявляється як взаємозалежність теорій, так і у використанні спільних методів пізнання. Все більше стираються грані між різними науками й вони починають діяти як єдине ціле задля спільної мети.

Щоб знання, особливо наукові, стали колективним надбанням організації необхідно мати спосіб їх передачі або погодження, об'єднання, тобто якимось їх викласти, передати, проінформувати.

У перекладі з латинської мови «інформація» (information) – це роз'яснення, виклад [15, с.717], тобто йдеться про відомості (або їх сукупність), про предмети, явища й процеси навколишнього світу. Нині ще немає усталеного та вичерпного тлумачення цього терміна.

Зміст поняття «інформація» неодноразово змінювався. Його межі то розширювалися, то звужувалися. Спочатку цим терміном позначали «уявлення», «поняття», потім – «відомості», «передачу повідомлень». Вперше термін «інформація» знайшов своє відображення в математичній теорії інформатики і теорії передачі даних каналами зв'язку американського вченого й математика К. Шеннона (1948 рік), в якій він під «інформацією» розумів усі види повідомлень та разом

із У. Уївером запропонував ймовірні методи для визначення кількості інформації, що передається. Однак такі методи описували лише знакову структуру інформації, не зачіпаючи її змісту.

Американський економіст Н. Вінер визначив «інформаційне бачення» кібернетики як науки про управління в живих організмах і технічних системах. Під інформацією почали розуміти вже не будь-які відомості, а лише ті, які є новими й корисними для прийняття такого рішення, щоб забезпечити досягнення мети управління, а інші відомості не вважались інформацією.

У свою чергу радянський/американський психолог Л. Веккер, як і Н. Вінер, підкреслює у цьому понятті ознаку впорядкованості та зазначає: «інформація може бути охарактеризована як збереження й відновлення її носієм упорядкованості станів та її джерела, яке впливає на цього носія» [1, с.44].

У «Термінологічному словнику з інформатики», виданому Міжнародним центром наукової і технічної інформації в 1975 році, повідомляється, що інформація – зміст будь-якого повідомлення; зведення про щось, розглянуті в аспекті їхньої передачі в просторі й часі; а наукова інформація – повідомлення, одержані в ході наукового дослідження, та умови, що відбивають, зміст і результати цього дослідження» [6].

Із часом йде уточнення змісту поняття «наукова інформація»: 1) наукова інформація – це відомості або дані, одержані в результаті наукового пізнання об'єктивно існуючого матеріального світу в його різноманітних проявах; 2) наукова інформація адекватно відображає явища, властивості, закономірності об'єктивної реальності, яка все більше пізнана людським розумом і використовується в інтересах суспільства; 3) наукова інформація завжди відповідає рівневі розвитку продуктивних сил; 4) наукова інформація – повідомлення значеннєвого характеру, одержані в результаті визначених логічних операцій та побудов; наукова інформація закріплюється в поняттях, судженнях, висновках; 5) наукова інформація використовується в інтересах суспільства, в умовах перетворення дійсності, підпорядкування її людині й її потребам; 6) наукова ін-

формація – висхідна база науково обґрунтованого прогнозування, зокрема, науково-технічного» [12, с. 162].

На практиці іноді ототожнюють зміст понять «знання» та «інформація», але ці поняття не є синонімами. Так, професор університету Хертфордшир (Великобританія) Дж. Ходжсон [10] підкреслює, що «інформація – це сукупність даних, які вже інтерпретовані, яким вдалося надати певний зміст, а знання – це продукт використання інформації».

Висновок. Наявність знань, узагальнених у суспільстві, їхня невичерпність, доступність не означає спроможність будь-якої людини володіти ними однаковою мірою. Отже, ресурсами пізнання є не самі знання, а специфічні властивості, що притаманні конкретній особистості, або групі людей: накопичення знань, трансформація і генерація нових знань та ідей, які можливо вважати інтелектуальним сприйманням, що ґрунтується на знанні й досвіді збирання, накопичення та переробки потоків інформації. Саме інформація є нематеріальним ресурсом, який може існувати відокремлено від людини, а тому мати ринкову вартість. Цей

погляд на інформацію американського соціолога М. Кастельса [4] є своєрідним критерієм оцінки сутності сучасного суспільства: «інформаційне суспільство – це суспільство, в якому інформація стає головним джерелом продуктивності праці та влади».

Економічну форму взаємозв'язку понять «інформація» і «знання» можна виразити так: «мабуть, точніше було б визначення інформації як знання, що набуває форму товару, й у цьому товарі (продукті духовного виробництва) інформація виступає, наприклад, як мінова, а знання – як споживна вартість» [11].

Розвиток економіки, що розбудовується на знаннях, – це безперервний процес інвестування у людський капітал, а отже, і розвиток людської особистості. Людина, яка є носієм знань, набуває найвищої цінності в суспільстві й знову займає те місце, яке їй належить. Досягнення цього може бути забезпечене лише за умови, що наукові знання (явні чи неявні) та наукова інформація як синтезна основа економіки знань, взаємозумовлюються і визначають вектор розвитку економіки суспільства на різних його рівнях.

Список використаних джерел

1. Веккер Л.М. Восприятие и основы его моделирования / Л.М. Веккер. — Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1964. — 194 с.
2. Гейтс Б. Бизнес со скоростью мысли / Б. Гейтс. — М., 2001. — 248 с.
3. Peter Drucker. Peter Drucker on the Profession of Management / Peter Drucker. — М., 2006. — 143 с.
4. Manuel Castells. The End of the Millennium, The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. / Manuel Castells — М., 2000. — 608 с.
5. Никифоров А.Л. Анализ понятия «знание»: подходы и проблемы / А.Л. Никифоров // Эпистемология & философия науки. — 2009. — № 3. — С. 61-73.
6. Термінологічний словник з інформатики: для студ. усіх спец. і усіх форм навч. / Сумський держ. ун-т. — Суми : Вид-во СумДУ, 2002. — 208 с.
7. Федулова Л.І. Концептуальні засади економіки знань / Л.І. Федулова // Економічна теорія. — 2008. — № 2. — С. 37-59.
8. Философия науки: учеб. пособие для вузов; под ред. С.А. Лебедева [Изд. 5-е, перераб., доп.] — М.: Академический проект; Альма Матер, 2007. — 732 с.
9. Философия: Энциклопедический словарь; под ред. А.А. Ивина. — М.: Гардарики, 2004. — 1072 с.
10. Ходжсон Дж. Социально-экономические последствия прогресса знаний и нарастания сложности / Дж. Ходжсон // Вопросы экономики. — 2001. — № 8. — С. 32-45.
11. Чечнев Б.А. Информация как проблема знания: препринт / Б.А. Чечнев. — К., 1989.
12. Шапиро С.Б. К вопросу об информации и научно-информационной деятельности / С.Б. Шапиро. — Харьков, 1997. — № 2. — С. 162.
13. Joseph Schumpeter. Capitalism, Socialism and Democracy / Joseph Schumpeter, translated and edited by B. S. Avtonomova — Moscow: Economy, 1995. — 540 p.
14. Joseph Schumpeter. The Theory of Economic Development / Schumpeter; translated and edited by B. S. Avtonomova — Moscow: Economy, 1982. — 450 p.
15. Юридична енциклопедія: в 6 т. // Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К.: «Укр. енцикл.», 1998. — С. 717.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2013 р.

* * *

*М.С. ШИНКАРЕНКО, аспірант**
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Економіко-правові особливості діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів

Постановка проблеми. Відсутність знань про сільськогосподарську обслуговуючу кооперацію, та й про кооперацію загалом, у переважної більшості населення, а особливо – у сільського, означає відсутність зацікавленості нею, що, в свою чергу, не дає можливості скористатися тими перевагами, які відкриваються для селян з її розвитком. Дрібні виробники є неорганізованими, у них відсутні стимули для об'єднання в кооперативи, насамперед у сільськогосподарські обслуговуючі. Неузгодженість правової бази, насамперед норм законів України «Про кооперацію» та «Про сільськогосподарську кооперацію», нечіткість окремих їх положень дає місцевим державним органам підстави для відмови у реєстрації таких кооперативів як неприбуткових організацій, або необгрунтованої затримки цього процесу. В Україні великі структури і трейдери диктують умови на ринку сільськогосподарської продукції, бо не мають противаги – нема кооперації, нема об'єднання виробників. Посередники за безцінь скуповують продукцію у сільського населення, яке не має доступу до ринків, і далі продають її, отримуючи прибутки. Але там, де люди об'єдналися і створили обслуговуючі кооперативи, посередники відступають.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині досить значна кількість публікацій присвячена економіко-правовим особливостям діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Фундаментальні

й прикладні аспекти досліджуваної проблеми відображені у наукових працях вітчизняних учених – дослідників кооперативного руху, зокрема: Р. Блок [1], П. Саблук [2], Ф. Бутинець [3], М. Гриценко [4], М. Дем'яненко [5], В. Жук [6], Р. Корінець [7], А. Загородній [8], Ю. Лупенко [9], П. Федієнко [10] та інших.

Практичні аспекти обліку в кооперативах є об'єктом досліджень професійних організацій сертифікованих бухгалтерів [11–15].

Мета статті – проаналізувати економіко-правові особливості діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів; фактори, що зумовлюють розвиток кооперації як системи; упорядкувати класичні принципи кооперації й систематизувати їх відповідно до чинного законодавства України.

Виклад основних результатів дослідження. Кожен кооператив реалізує себе одночасно як соціальний осередок (громадська організація громадян) і ділове підприємство (самостійна господарська одиниця). В результаті кооперація розвивається як форма економічної демократії, соціальний сектор ринкової економіки. Тому джерелом сили кооперації сучасні теоретики називають не фінансові ресурси і навіть не державну допомогу, а самодіяльність членів кооперативів, їхню громадську активність і відданість кооперативній справі, що, безсумнівно, визначає його як інститут громадянського суспільства.

Процес кооперування розвивається послідовним виділенням із сільськогосподарського підприємства тих функцій та операцій, які готові до об'єднання через посеред-

* Науковий керівник – В.М. Метелиця, кандидат економічних наук.

© М.С. Шинкаренко, 2014

ництво кооперативів. У сферу кооперування залучаються ті функції, які стає не вигідно виконувати в окремому підприємстві. Сільськогосподарська кооперація об'єднує сільгосптоваровиробників для реалізації своєї продукції за найвищими цінами (або з метою одержання послуг за найнижчими цінами) і здійснення інших видів діяльності щодо забезпечення економічних потреб своїх підприємств (переробка, збут продукції, постачання засобами виробництва).

Процес кооперування сільгосптоваровиробників, залучення дрібних роздроблених селянських господарств у різні форми кооперативів, розпочався наприкінці XVIII – початку XIX ст. Із часом у багатьох розвинутих країнах кооперація сільського господарства перетворилася на складний соціально-економічний організм, що охоплює виробництво сільськогосподарської продукції, організацію технічного обслуговування створенням відповідних підприємств.

В останній чверті XX ст. кооператори різних країн активно обговорювали питання про основні цінності кооперації, у ході якого були висловлені пропозиції визнати як кооперативні цінності взаємну допомогу членів кооперативів.

Насамкінець, світова кооперативна громадськість проголосила основні моральні та етичні цінності кооперації. Серед них варто виокремити взаємну допомогу, демократію, рівність і справедливість, а також солідарність. Крім того, члени кооперативів виділяють ряд етичних цінностей, без яких робота неможлива. Це - чесність, щирість, соціальна відповідальність та піклування. Тобто, будучи продуктом всесвітнього кооперативного руху, кооперативні цінності виражають моральний вибір самих кооператорів. Здатність синтезувати їх дала змогу виокремити певні економічні особливості діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Розкриємо сутність кожної.

Взаємна допомога. Її іноді називають взаємною самодопомогою. На думку кооператорів, всебічний індивідуальний розвиток людини можливий тільки у співпраці з іншими людьми. Об'єднанням один із одним і через взаємну відповідальність люди можуть домогтися значних результатів, особ-

ливо у сфері посилення свого впливу на ринкову ситуацію та на політику уряду. Успіх кооперативу, його зростання також сприяють розвитку індивідуальності кооператорів.

Демократія є обов'язковою передумовою участі членів у справах своїх кооперативів, а ступінь участі – одним із показників демократії. Участь стає вирішальним фактором успіху кооперативної діяльності.

Механізм здійснення демократії знаходиться всередині самої кооперації. Члени кооперативу управляють ним за принципом самоврядування, контроль у кооперативі – теж прерогатива цих пайовиків. Внутрішньокооперативна демократія є переважно економічною, а не політичною. Послідовна прихильність демократії дає змогу кооперативам не тільки зберегти, а й постійно підтверджувати в умовах ринкової економіки свою кооперативну суть.

Рівність. Члени кооперативу мають цілу низку прав, включаючи право голосу на загальних зборах; на привілеї, пільги; бути обраними в керівництво кооперативного товариства та ін. І в здійсненні саме своїх законних статутних прав пайовики повинні бути рівні між собою. Забезпечення фактичної рівноправності членів є досить важким завданням, особливо у великих кооперативах, що об'єднують тисячі осіб, які, наприклад, можуть проживати в різних населених пунктах. Вже через це члени кооперативу користуватимуться послугами останніх інтенсивніше і з більшою вигодою для себе, ніж члени кооперативу, що живуть на віддалі. Тут міститься можливість нерівноправності рівноправних за статутом пайовиків. Кооперативи прагнуть до фактичної рівноправності своїх членів, оскільки нерівність у здійсненні прав роз'єднує їх, а рівність об'єднує, згуртовує їх і множить силу кооперації.

Справедливість – цінність, що підкреслює відмінність кооперативів, які діють передусім на благо своїх членів, від фірм, що діють, насамперед, в інтересах капіталу, його власників. Члени одного кооперативу є його клієнтами, і в даному випадку справедливість виявляє себе в рівній оплаті однакового трудового внеску кожного; це ж прави-

ло поширюється на людей, що працюють у кооперативі за наймом, за трудовим договором. Члени іншого кооперативу – постійні відвідувачі свого кооперативного магазину, й ці члени однаковою мірою мають вигоду для себе за рахунок знижок цін при здійсненні покупок. У багатьох кооперативах уособленням справедливості вважається прийнятий самими пайовиками порядок розподілу між ними деякої частини кооперативного прибутку, доходу.

Солідарність. У кооперативному русі вона означає і спільність інтересів його учасників, і їхню взаємну відповідальність за стан справ у своїх кооперативах, і рішучість до єднання, готовність до спільних дій для досягнення цілей кооперації. Кооператори та кооперативи є одним цілим. Звичайно, дбаючи про власні інтереси, кооператори виявляють у своїй солідарності елементи обмеженого егоїзму, але водночас справжні кооператори працюють чесно, встановлюють для себе деякі самообмеження (скажімо, у розподілі доходів), свої гідні цілі здійснюють гідними методами, відповідними етичним нормам. У цьому полягає моральна і взагалі притягальна сила кооперації.

Особливості діяльності та цінності кооперації взаємно переплітаються і доповнюють одне одного. Як правило, вони виступають в єдності з кооперативними принципами та стають відправним пунктом для їх формування. Кооперативні принципи являють собою сукупність організаційних, економічних, моральних й інших основ здійснення кооперативної діяльності. У них відображаються зміни в організаційній структурі кооперативних об'єднань, досвід їх господарської роботи, а також зрушення в суспільному та політичному житті країни.

До економічних принципів кооперації належать:

добровільність членства фізичних і юридичних осіб у кооперативі та безперешкодний вихід із нього;

обов'язкова участь членів у господарській діяльності обслуговуючого кооперативу;

відкритість і доступність членства для тих, хто визнає статут кооперативу, бажає користуватися послугами останнього та у

разі потреби погоджується брати участь у фінансуванні його на умовах, встановлених статутом кооперативу;

демократичний характер управління, однакові права у прийнятті рішень за правилом «один член кооперативу - один голос»;

обмеження виплат часток доходу на паї;

розподіл доходу між членами кооперативу відповідно до їх участі в діяльності кооперативу;

контроль членів кооперативу за його роботою в порядку, передбаченому статутом цього кооперативу.

Розглядаючи обслуговуючу кооперацію як економіко-правову систему, доцільно виділити три групи факторів, що її характеризують:

1. Мотивація, тобто основні стимулятори економічної й суспільної діяльності.

2. Форма, тобто сукупність соціальних, юридичних та інституційних елементів, які визначають рамки економічної діяльності.

3. Рівень розвитку техніки й технології, тобто сукупність матеріальних засобів.

За цілями, завданнями і характером діяльності кооперативи поділяються на виробничі та обслуговуючі. Виробничі кооперативи здійснюють господарську діяльність на засадах підприємництва з метою одержання доходу, тоді як обслуговуючі кооперативи спрямовують свою діяльність на обслуговування сільськогосподарського й іншого виробництва учасників кооперації, не ставлять за мету одержання прибутку. Залежно від виду діяльності вони поділяються на переробні, заготівельно – збутові, постачальницькі, сервісні, багатофункціональні тощо (рис. 1).

Згідно із Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію»[16] сільськогосподарський обслуговуючий кооператив – сільськогосподарський кооператив, що утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб-виробників сільськогосподарської продукції для організації обслуговування, спрямованого на зменшення витрат та/або збільшення доходів членів цього кооперативу під час провадження ними сільськогосподарської діяльності й на захист їхніх економічних інтересів.

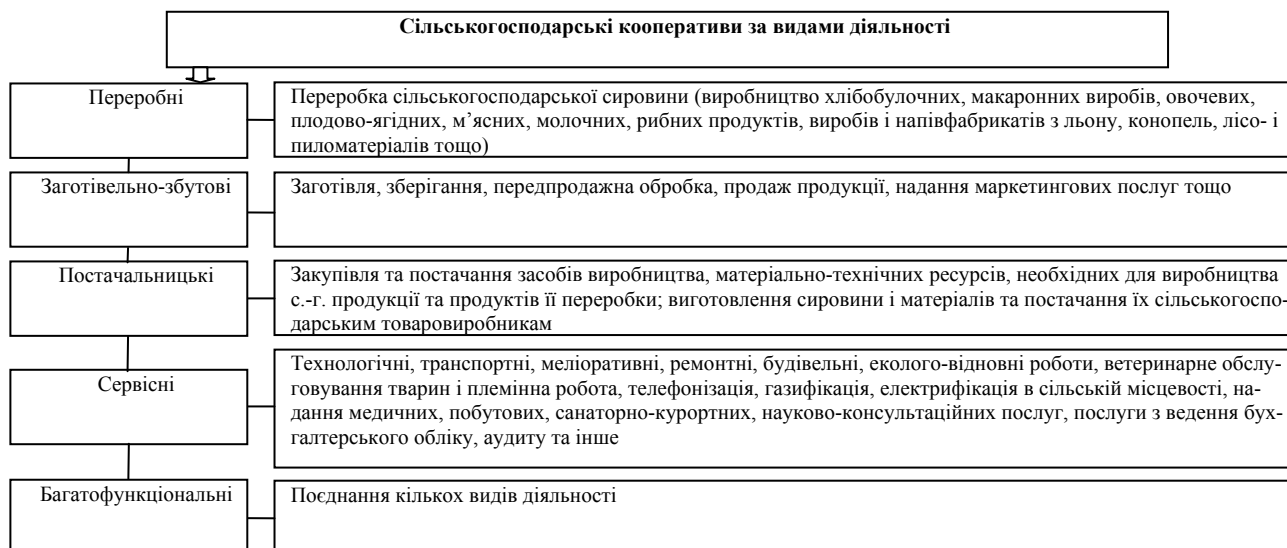

Рис. 1. Класифікація сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів за видами

Джерело: Складене автором за [16].

Кооператив як об'єднання громадян дає змогу кожному учаснику задовольнити потреби (у тих чи інших послугах, які пов'язані із сільськогосподарською діяльністю та умовами проживання члена кооперативу) й реалізувати економічний інтерес.

При вивченні механізму функціонування системи кооперації необхідно звернути увагу на правові й економічні відносини, що виникають у результаті взаємодії її об'єктів, що регулюються існуючими законодавчими актами. Зокрема, економіко-правовий механізм діяльності кооперативів та їх систем ґрунтується на положеннях Закону України

«Про сільськогосподарську кооперацію» [16]. Згідно з ним, в першу чергу основою діяльності кооперативних систем є їхні члени, задля задоволення потреб яких вони створюються.

Для аграрного сектора економіки сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи:

підвищують ефективність сільськогосподарського виробництва через зменшення виробничих витрат товаровиробників;

ініціюють впровадження нових виробничих, переробних і зберігаючих технологій;

сприяють ліквідації ринкової влади посередників та усуненню їх із ринку.

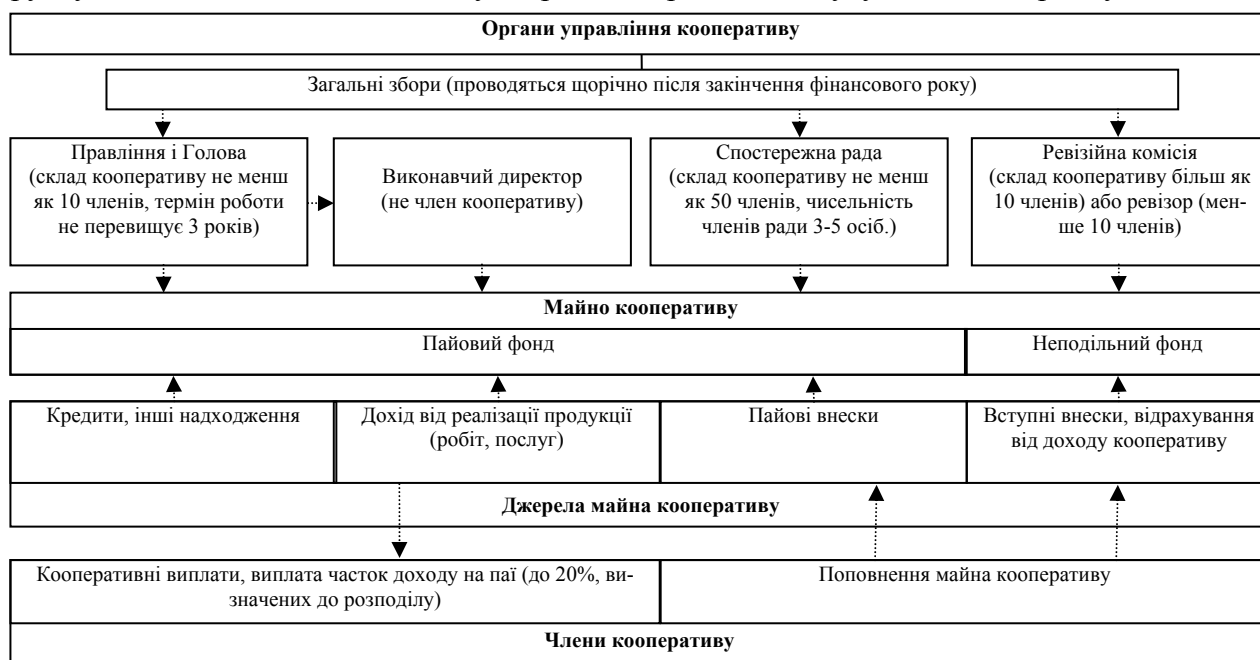

Рис. 2. Загальна схема функціонування сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу

Джерело: Складене автором за даними [23].

Управління кооперативом здійснюється на основі самоврядування, гласності, участі його членів у вирішенні питань діяльності кооперативу. Кооператив є власником будівель, споруд, грошей, майнових внесків його членів, виготовленої ним продукції, доходів, одержаних від її реалізації та іншої діяльності, передбаченої статутом кооперативу, а також іншого майна, придбаного на підставах, не заборонених законом (рис. 2).

Правила внутрішньогосподарської діяльності сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу є його нормативним документом, що встановлює механізм і способи реалізації положень статуту кооперативу з урахуванням особливостей його господарської діяльності [17]. Правила внутрішньогосподарської діяльності сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу повинні містити такі відомості:

- порядок організації надання послуг членам кооперативу відповідно до переліку видів його діяльності, визначеного статутом;

- вимоги стосовно документального оформлення зобов'язань членів кооперативу перед кооперативом щодо участі у його господарській діяльності;

- механізм визначення розміру додаткового паю кожного члена кооперативу та його сплати, загальної частки пайових внесків асоційованих членів у пайовому фонді кооперативу, розміру й нарахування кооперативних виплат у розрізі видів діяльності кооперативу;

- вимоги щодо ціноутворення та фінансових відносин.

Дохід сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу може формуватися за рахунок:

- надходжень від його членів у вигляді оплати за надані послуги у процесі виробництва, заготівлі, переробки, постачання сільськогосподарської продукції;

- коштів або майна, які надходять у вигляді пасивних доходів;

- субсидій (дотацій), одержаних із державного та/або місцевих бюджетів для підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, державних цільових фондів або в межах технічної чи благодійної, у то-

му числі гуманітарної, допомоги; інших не заборонених законом надходжень.

Діяльність сільськогосподарських кооперативів ґрунтується на нормах Конституції України [18], Цивільного [19], Господарського [20], Податкового [21] і Земельного [22] кодексів України, Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» [16], інших нормативно-правових актів. Загальні принципи, поняття й норми утворення, забезпечення функціонування, управління та ліквідації сільськогосподарського кооперативу і кооперативних об'єднань, контроль за їхньою діяльністю, права й обов'язки їхніх членів, формування майна, фондів, цін і тарифів на продукцію та послуги, а також трудові відносини у таких кооперативах і об'єднаннях регулюються Законом України «Про кооперацію» [23]. Статут сільськогосподарського кооперативу розробляється відповідно до вимог ст. 8 Закону України «Про кооперацію». Примірні статuti сільськогосподарських кооперативів розробляються Міністерством аграрної політики та продовольства України.

Виходячи з того, що ст. 2 Закону України від 19.01.2013 р. № 469/97-ВР «Про сільськогосподарську кооперацію» (далі – Закон про сільгоспкооперацію) встановлено, що обслуговуючі кооперативи не ставлять за мету одержання прибутку, у Податковому кодексі України від 01.10.2013 р. № 2755-XVII (далі – ПКУ) детальному розгляду підлягає ст. 157 «Оподаткування неприбуткових установ та організацій».

Серед існуючих видів неприбуткових установ і організацій сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи входять у групу, визначену пп. «г» п. 157.1 ст. 157 ПКУ, – інші юридичні особи, діяльність яких не передбачає одержання прибутку згідно з нормами відповідних законів.

Відповідно до п. 157.5 ПКУ від оподаткування звільняються доходи таких неприбуткових організацій, одержані у вигляді:

- разових або періодичних внесків, відратувань засновників і членів;

- коштів або майна, які надходять таким неприбутковим організаціям від провадження їхньої основної діяльності й у вигляді пасивних доходів;

дотацій або субсидій, одержаних із державного або місцевих бюджетів, державних цільових фондів, або в межах технічної чи благодійної, у тому числі гуманітарної, допомоги, крім дотацій на регулювання цін на платні послуги, які надаються таким неприбутковим організаціям або через них їхнім одержувачам згідно із законодавством, із метою зниження рівня таких цін.

Під терміном «основна діяльність» слід розуміти діяльність неприбуткових організацій, яка визначена для них як основна законом, що регулює діяльність відповідної неприбуткової організації (п. 157.15).

До основної діяльності також включається продаж неприбутковою організацією товарів, виконання робіт, надання послуг, які пропагують принципи та ідеї, для захисту яких було створено таку неприбуткову організацію, та які є тісно пов'язаними з її ос-

новною діяльністю, якщо ціна таких товарів, виконаних робіт, наданих послуг є нижчою від звичайної або якщо така ціна регулюється державою.

До основної діяльності не включаються операції з надання товарів, виконання робіт, надання послуг неприбутковими організаціями (очевидно, в тому числі сільськогосподарськими обслуговуючими кооперативами) особам, іншим, ніж засновники (члени, учасники) таких організацій. Статутні документи неприбуткових організацій повинні містити вичерпний перелік видів їхньої діяльності, які не передбачають одержання прибутку згідно з нормами законів, що регулюють їхню діяльність.

ПКУ встановлено три умови роботи сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як неприбуткових організацій (табл.)

1. Умови неприбуткового статусу сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів згідно з Податковим кодексом України

№ п/п	Норма ПКУ	Пункт ПКУ
1	Доходи або майно неприбуткових організацій не підлягають розподілу між їх засновниками, учасниками або членами та не можуть використовуватися для вигоди будь-якого окремого засновника, учасника або члена такої неприбуткової організації, її посадових осіб (крім оплати їх праці та відрахувань на соціальні заходи)	п.157.10
2	У разі якщо доходи неприбуткових організацій, одержані протягом звітного (податкового) року з джерел, визначених пунктом 157.5 ПКУ, на кінець першого кварталу року, що настає за звітним, перевищують 25 відсотків загальних доходів, одержаних протягом такого звітного (податкового) року, така неприбуткова організація зобов'язана сплатити податок із нерозподіленої суми прибутку за встановленою Кодексом ставкою до суми такого перевищення. Внесення до бюджету зазначеного податку здійснюється за результатами першого кварталу року, що настає за звітним, у строки, встановлені для інших платників податку	п.157.11
3	У разі якщо неприбуткова організація одержує дохід з інших джерел (для сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів це джерела, які не є внесками, відрахуваннями засновників; коштами (майном) від провадження основної діяльності; пасивними доходами; дотаціями (субсидіями) з бюджетів), така неприбуткова організація зобов'язана сплатити податок на прибуток, який визначається як сума доходів, одержаних із таких інших джерел, що зменшена на суму витрат, пов'язаних із одержанням таких доходів, але не вище суми таких доходів	п.157.11
У підрахунку суми перевищення доходів над витратами згідно з пунктом 2, а також при визначенні сум оподатковуваного прибутку згідно з пунктом 3 таблиці сума амортизаційних відрахувань не враховується		

Джерело: Складено автором за даними [21].

Неприбутковість діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів визначається виходячи із сукупності таких ознак: кооператив надає послуги тільки своїм членам; члени кооперативу несуть відповідальність за зобов'язаннями, взятими перед кооперативом щодо їхньої участі у господарській діяльності кооперативу; послуги надаються з метою зменшення витрат та/або збільшення доходів членів кооперативу. Сільськогосподарські кооперативи розробляють і затверджують правила внутрішньогосподар-

ської діяльності кооперативу, якими є нормативний документ, що встановлює вимоги до провадження господарської й іншої діяльності кооперативу відповідно до чинного законодавства та статуту кооперативу.

До стримуючих чинників, гальмуючих розвиток організаційних форм обслуговуючої кооперації, можна віднести, по-перше, «слабку соціально-суб'єктну базу кооперації». Великі фермерські господарства, не кажучи вже про великі агрохолдинги, як правило, не заінтересовані в розвитку коо-

перативних зв'язків. Вони воліють розв'язати свої проблеми самостійно. Решта фермерів ведуть дрібнотоварне виробництво і ще не дозріли до організації вертикальних кооперативних структур, обслуговуючих кооперативів із постачання, збуту та інші.

По-друге, суттєвим є недолік навичок господарського самоврядування у сільських жителів, відсутність у них знань про роль і значущість кооперативів в аграрній сфері. Дається взнаки також непідготовленість фахівців та керівників у самих кооперативних об'єднаннях.

Третьою причиною, що перешкоджає розвитку обслуговуючих кооперативів, є їхня слабка матеріально-технічна база і нерозвинена система ринкової інформації в аграрному секторі. У той час як кооперування дало б змогу селянам подолати недоступність ринку й забезпечити їхній зв'язок із ринковими структурами.

Розвиток кооперативного руху та підтримка його з боку держави є необхідною передумовою відродження українського села. І світовий досвід підтверджує, що саме завдяки об'єднанню в кооперативи дрібно- та середньотоварні виробники можуть підвищити конкурентоспроможність своєї продукції. Тому інтерес селян до таких об'єднань поступово зростає.

Висновки. Економічні особливості діяльності сільськогосподарських обслуговую-

чих кооперативів (взаємна допомога, демократія, рівність, справедливість, солідарність) є відповідним пунктом для формування кооперативних принципів, у яких знаходять відображення зміни організаційної структури кооперативних об'єднань, дохід їхньої господарської роботи, а також зрушення в суспільному й політичному житті країни.

Правові особливості діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів закріплені чинним законодавством та пов'язані з утворенням, забезпеченням функціонування, управлінням і ліквідацією сільськогосподарського кооперативу й кооперативних об'єднань, контролем за їхньою діяльністю, правами та обов'язками їхніх членів, формування майна, фондів, цін і тарифів на продукцію та послуги, а також трудових відносин у таких кооперативах і об'єднаннях.

Економіко-правові особливості діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів досить помітно вирізняють кооперативні об'єднання від інших суб'єктів господарювання. Ці особливості, й зокрема неприбутковий статус кооперативу, порядок розподілу його доходу, визначають специфіку оподаткування та методику й порядок організації бухгалтерського обліку результатів діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Список використаних джерел

1. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи [Текст]: практ. посіб. / Р. Блок, М.Й. Малік [та ін.]; ред. А.Г. Корчемний [и др.]. – К.: Урожай, 2001. – 288 с.
2. Саблук П.Т. Розвиток корпорацій в аграрному секторі національної економіки / Збірник доп. та тез Міжнар. екон. форуму "Теорія і практика розвитку корпоративного сектора економіки України в контексті цілей тисячоліття та світової глобалізації". – К.: Видавн. дім "Корпорація", 2004. – 360 с.
3. Організація бухгалтерського обліку: підруч.; за ред. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ПП «Рута», 2002. – 592 с.
4. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація / [Гриценко М.Й., Малік М.Й., Корінець Р.Я. та ін.]. – Львів: АВФ "Українські технології", 2010. – 160 с.
5. Методичні рекомендації з удосконалення економічної роботи в аграрних підприємствах та формування науково-виробничих структур / [Саблук П.Т., Малік М.Й., Дем'яненко М.Я. та ін.]. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 118 с.
6. Методичні рекомендації з організації та ведення бухгалтерського обліку в сільськогосподарських підприємствах України; за ред. Ю.Я. Лузана, М.Г. Михайлова, В. М. Жука // Облік і фінанси АПК. – 2005. – № 2. – С. 106-187.
7. Зерновий сільськогосподарський обслуговуючий кооператив: практ. посіб. / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Новіков Г.В., Корінець Р.Я.]. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2013. – 122 с.
8. Загородній А.Г. Облік і аудит: термінологічний словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Г.О. Партин. – Львів: «Центр Європи», 2002. – 672 с.
9. Стратегія напрямів розвитку підприємництва і кооперації в сільському господарстві на період до 2020 року / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Заяць В.М. та ін.]; за ред. М. Й. Маліка. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2013. – 50 с.
10. Малік М.Й. Корпоративні засади на селі / Малік М.Й., Федієнко П.М. // Економіка АПК. – 2001. – № 8. – С. 4.
11. Audit & Accounting Guide: Agricultural Producers and Agricultural Cooperatives. – With conforming changes as of May 1, 2008 – American Institute of Certified Public Accountants, Inc., New York, 2008. – 224 p.

12. Sarah Ali and David Chesnick. Top 100 ag co-ops eclipse previous sales record by \$18 billion // Rural Cooperatives. – Volume 79. – Number 5, September/October 2012. – P. 8-19.
13. Thomas W. Gray Agriculture of the Middle: Opportunity for Co-ops // Rural Cooperatives. – Volume 78. – Number 1, January/February 2011. – P. 14-17.
14. Charles Ling. What Cooperatives Do // Rural Cooperatives. – Volume 77. – Number 2, March/April 2010. – P. 4-7.
15. Co-ops: Sprouting ideas and innovations // Rural Cooperatives. – Volume 78. – Number 5, July/August 2011. – P. 16-33.
16. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 19.01.2013 р. № 469/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80>.
17. Сільськогосподарські кооперативи: новели правового регулювання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/2011-05-11-22-05-40/1525-2013-04-17-09-24-40.html>.
18. Конституція України від 06.10.2013 № 254К/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
19. Цивільний кодекс України від 11.10.2013 р. № 435-XV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
20. Господарський кодекс України від 11.10.2013 р. № 436-XV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
21. Податковий кодекс України від 01.10.2013 р. № 2755-XVII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
22. Земельний кодекс України від 11.08.2013 р. № 2768-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
23. Закон України «Про кооперацію» від 04.08.2013 р. №1087-XV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ggfgqut7.egxgig.lgmub.cgag.talkfeed.ru/laws/show/1087-15>.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2013 р.

*

УДК 338.436

Е.Е. САВИЦЬКИЙ, аспірант*
Державний вищий навчальний заклад “Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана”

Розвиток інноваційних процесів у вітчизняних аграрних підприємствах

Постановка проблеми. Як переконливо доводить багаторічний досвід господарювання в аграрній сфері у розвинутих країнах світу, саме інноваційна діяльність сільськогосподарських підприємств, спрямована на розробку і впровадження ефективних інноваційних технологій, є ключовою детермінантою формування конкурентоспроможності аграрного сектору. При цьому першочерговим завданням стає побудова ефективних механізмів стимулювання й розвитку інноваційних процесів у галузі, які орієнтовані на комерціалізацію результатів наукових та прикладних досліджень і розробок в аграрній сфері й одержання максимальних еко-

номічних ефектів від впровадження інноваційних технологій в АПК.

Варто зауважити, що останнім часом зростає актуальність і значимість досліджень, присвячених вивченню інструментів стимулювання інноваційної діяльності в аграрній сфері, у тому числі й за рахунок державної підтримки та фінансування аграрних інновацій. На сучасному етапі розширене відтворення в аграрній сфері стає неможливим без присутності в ньому фактора науки, а економічний розвиток сільськогосподарських і переробних підприємств АПК набув інноваційного характеру. Одна із центральних проблем при цьому – стимулювання інноваційної діяльності, раціональне фінансування науково-технічних та інноваційних програм в аграрній сфері, що потребує відповідних досліджень.

*Науковий керівник – В.Г. Чабан, кандидат економічних наук, доцент.
© Е.Е. Савицький, 2014

12. Sarah Ali and David Chesnick. Top 100 ag co-ops eclipse previous sales record by \$18 billion // Rural Cooperatives. – Volume 79. – Number 5, September/October 2012. – P. 8-19.
13. Thomas W. Gray Agriculture of the Middle: Opportunity for Co-ops // Rural Cooperatives. – Volume 78. – Number 1, January/February 2011. – P. 14-17.
14. Charles Ling. What Cooperatives Do // Rural Cooperatives. – Volume 77. – Number 2, March/April 2010. – P. 4-7.
15. Co-ops: Sprouting ideas and innovations // Rural Cooperatives. – Volume 78. – Number 5, July/August 2011. – P. 16-33.
16. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 19.01.2013 р. № 469/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80>.
17. Сільськогосподарські кооперативи: новели правового регулювання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agro-business.com.ua/2011-05-11-22-05-40/1525-2013-04-17-09-24-40.html>.
18. Конституція України від 06.10.2013 № 254К/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
19. Цивільний кодекс України від 11.10.2013 р. № 435-XV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
20. Господарський кодекс України від 11.10.2013 р. № 436-XV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
21. Податковий кодекс України від 01.10.2013 р. № 2755-XVII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
22. Земельний кодекс України від 11.08.2013 р. № 2768-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
23. Закон України «Про кооперацію» від 04.08.2013 р. №1087-XV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ggfgqut7.egxgig.lgmub.cgag.talkfeed.ru/laws/show/1087-15>.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2013 р.

*

УДК 338.436

Е.Е. САВИЦЬКИЙ, аспірант*
Державний вищий навчальний заклад “Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана”

Розвиток інноваційних процесів у вітчизняних аграрних підприємствах

Постановка проблеми. Як переконливо доводить багаторічний досвід господарювання в аграрній сфері у розвинутих країнах світу, саме інноваційна діяльність сільськогосподарських підприємств, спрямована на розробку і впровадження ефективних інноваційних технологій, є ключовою детермінантою формування конкурентоспроможності аграрного сектору. При цьому першочерговим завданням стає побудова ефективних механізмів стимулювання й розвитку інноваційних процесів у галузі, які орієнтовані на комерціалізацію результатів наукових та прикладних досліджень і розробок в аграрній сфері й одержання максимальних еко-

номічних ефектів від впровадження інноваційних технологій в АПК.

Варто зауважити, що останнім часом зростає актуальність і значимість досліджень, присвячених вивченню інструментів стимулювання інноваційної діяльності в аграрній сфері, у тому числі й за рахунок державної підтримки та фінансування аграрних інновацій. На сучасному етапі розширене відтворення в аграрній сфері стає неможливим без присутності в ньому фактора науки, а економічний розвиток сільськогосподарських і переробних підприємств АПК набув інноваційного характеру. Одна із центральних проблем при цьому – стимулювання інноваційної діяльності, раціональне фінансування науково-технічних та інноваційних програм в аграрній сфері, що потребує відповідних досліджень.

*Науковий керівник – В.Г. Чабан, кандидат економічних наук, доцент.
© Е.Е. Савицький, 2014

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню особливостей розвитку інноваційних процесів в аграрній сфері, інструментарію їх стимулювання та головних бар'єрів на цьому шляху присвячено низку робіт вітчизняних дослідників, серед яких варто вказати таких авторів, як Т.Г. Ігнатєва [3], А.М. Зоргач [2], Л.І. Курило [5], О.І. Янковська [9] й ін. У своїх дослідженнях автори наголошують на особливостях інноваційних процесів в аграрному секторі, що зумовлюють специфіку підходів до їх стимулювання. Проте, оцінці ефективності використовуваного в Україні інструментарію стимулювання, у т. ч. державного, інноваційних процесів в аграрній сфері приділяється недостатньо уваги.

Мета статті – дослідження сучасного стану розвитку інноваційних процесів у вітчизняній аграрній сфері й надання практичної оцінки стану стимулювання інноваційної діяльності українських підприємств АПК.

Виклад основних результатів дослідження. Інноваційний розвиток як механізм стратегічної модернізації галузей АПК на сучасному етапі є ключовим чинником поліпшення його соціально-економічних показників. А інновації в АПК формують основу для забезпечення темпів і якості нарощування виробничого потенціалу країни та підвищення конкурентоспроможності аграрної продукції як на внутрішньому, так і на зовнішніх продовольчих ринках.

Вивчення тенденцій та закономірностей функціонування господарських суб'єктів в умовах перманентних змін зовнішнього і внутрішнього середовища показує, що розвиток економічних систем протягом останніх років головним чином пов'язаний з інноваційною діяльністю, яка забезпечує модернізацію, оновлення, структурну перебудову та в кінцевому рахунку підвищення економічної ефективності аграрної економіки. При цьому інноваційна діяльність як процес являє собою цілий ланцюжок дій, починаючи із пошуку нової ідеї й закінчуючи її втіленням у конкретний інноваційний продукт і його реалізацією на конкурентному ринку. Головний результат інноваційної діяльності для підприємства – позитивні зміни в прибутковості [2].

Варто відзначити, що у вітчизняній науці нині не сформовано узгодженого погляду стосовно того, що являють собою поняття “інноваційний процес” та “інноваційна діяльність” і яким чином вони співвідносяться між собою. На нашу думку, інноваційний процес в аграрній сфері є ширшим поняттям, ніж інноваційна діяльність підприємств АПК. Він може бути розглянутий з різних позицій та ступеня деталізації. По-перше, його можна розглядати як паралельно-послідовне здійснення науково-дослідної, науково-технічної, впроваджувальної й виробничої діяльності в аграрному секторі. По-друге, інноваційний процес можна розглядати як етапи життєвого циклу аграрної технології: від виникнення ідеї до її розробки і практичного запровадження.

У загальному ж випадку інноваційний процес в АПК – це комплексний, керований процес, спрямований на створення, впровадження і використання принципово нової або модифікованої аграрної технології, що задовольняє конкретні потреби аграрних утворень і забезпечує останнім економічний, технічний або соціальний ефект. При цьому одне із ключових місць у ньому займає інструментарій підтримки та стимулювання розвитку інноваційної діяльності в АПК.

Можемо цілком обґрунтовано стверджувати, що за нинішніх умов для України особливо важливою є активізація інноваційних процесів, які здатні забезпечити потрібний розвиток аграрної економіки. При цьому вважаємо, що розвиток інноваційної діяльності в аграрній сфері в Україні слід розглядати як домінуючий напрям нарощування конкурентних переваг, оскільки аграрна галузь у світі поступово перетворюється в наукомістку галузь виробництва, що робить у перспективі конкуренцію із ними вітчизняного виробництва практично неможливою без обрання інноваційної моделі розвитку.

Слід визнати, що Україна порівняно з розвинутими країнами програє за головними показниками ефективності виробництва (продуктивності праці, техніко-технологічної забезпеченості, енергомісткості, врожайності сільськогосподарських культур, продуктивності худоби), хоча про-

тягом останніх років у даній сфері й спостерігається певний прогрес. Так, про певні позитивні зрушення в інноваційній діяльності вітчизняних сільськогосподарських підприємств та про поліпшення ситуації із запро-

вадженням інновацій в АПК показує, зокрема, стала динаміка зростання врожайності основних сільськогосподарських культур (табл. 1).

1. Динаміка врожайності основних сільськогосподарських культур в Україні у 2006-2011 роках, ц/га

Культура	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Зернові та зернобобові	26	24,1	21,8	34,6	29,8	26,9
Цукрові буряки	248,2	284,7	294,2	356,2	314,9	279,5
Соняшник	12,8	13,6	12,2	15,3	15,2	15
Картопля	128,4	133,2	131,4	138,7	139,3	132,5
Овочі	157,1	171,4	152,3	173,9	182,8	173,6
Плоди та ягоди	63,7	45	61,7	64,4	70,7	78,2

Джерело: Складено за даними [7].

Як видно із даних таблиці, за період із 2006 по 2011 рік зросла врожайність більшості сільськогосподарських культур: зернових і зернобобових – на 3,5%; цукрових буряків – на 12,6; соняшнику – на 17,2; картоплі – на 3,2; овочів – на 10,5 та плодів і ягід – на 22,8% [7]. Серед чинників зростання врожайності значна роль належить і впровадженню інноваційних технологій, а саме – вирощуванню більш стійких та продуктивних сортів рослин, застосуванню пе-

редових технологій обробітку ґрунту, використанню ефективніших гербіцидів і засобів захисту рослин, продуктивнішої сільськогосподарської техніки.

Проте попри позитивні тенденції у зростанні врожайності сільськогосподарських культур, яке було досягнуте й за рахунок впровадження окремих інноваційних технологій, Україна ще значною мірою поступається провідним світовим виробникам аналогічної продукції (табл. 2).

2. Урожайність основних сільськогосподарських культур в Україні та у деяких країнах світу, ц/га

Культура	Канада	США	Німеччина	Франція	Польща	Україна
Пшениця	27,8	29,9	78,1	74,5	41,7	26,8
Ячмінь	32,6	32,6	39,3	65,4	68,4	34,4
Кукурудза	83,7	103,4	97,5	91,1	62,3	45,1
Соя	25,4	29,6	10,0	25,1	16,6	16,2
Соняшник	16,0	17,4	24,1	23,5	18,1	15,0
Цукрові буряки	603,4	576,1	675,7	937,0	542,6	279,5
Картопля	313,1	462,7	440,6	437,9	198,5	132,5

Джерело: Складено за даними [7].

Отже, розрив у використанні аграрних інноваційних технологій між Україною та провідними виробниками сільськогосподарської продукції, попри часткове поліпшення ситуації в Україні, все ще залишається значним. Тому, на наш погляд, існує лише один основний чинник забезпечення успіху в конкурентній боротьбі – новітні й ресурсозберігаючі технології. Нині складається ситуація, коли недостатнє забезпечення українських аграрних підприємств, при цьому переважно морально та фізично застарілою технікою і технологіями, стають основним чинником руйнівних процесів в аграрній сфері України [8].

Кризові процеси, які супроводжують функціонування національного аграрного сектору, зумовлюють зниження рівня інвестиційної активності сільськогосподарських товаровиробників, призупинення відтворювального циклу в галузі, втрату можливостей науково-технічного розвитку, зниження значень основних показників інноваційної діяльності. Внаслідок зазначених причин і негативних тенденцій має місце системне технологічне відставання від розвинутих країн, зниження конкурентоспроможності аграрного сектору та економіки країни в цілому. В загальному обсязі реалізованої продукції українського виробництва тільки

6,5% мають ознаки інноваційності. Для порівняння, в Євросоюзі – 60%, Японії – 67, у США – 78% [3].

Однією з найвагоміших проблем вітчизняних аграрних підприємств є обмеженість джерел фінансування інноваційних технологій переважно власними фінансовими ресурсами, тоді як державна підтримка й бюджетне фінансування запровадження інноваційних технологій залишаються на низькому рівні. Розробка та впровадження більшості інноваційних проектів в АПК гальмуються через відсутність фінансових ресурсів, адже перебіг інноваційних процесів можливий лише за умови належного їх фінансування. У структурі джерел фінансування інновацій за 2000-2011 роки лівову частку (65%) мають власні кошти сільськогосподарських підприємств. Натомість частка коштів державного бюджету в інноваційних процесах є найменшою – 1,6% [7].

У контексті дослідження видів і форм підтримки інноваційної діяльності аграрних підприємств України за рахунок бюджетних

коштів слід зазначити, що інновації є продуктом науково-технічних та інших досліджень, тому визначальним для розвитку національної економіки, окремих її секторів і суб'єктів господарювання є стан фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР).

Як підтверджує світовий досвід, головним фінансовим інструментом політики стимулювання інноваційного розвитку є використання коштів державного бюджету, а основним показником, що визначає рівень відповідності науки завданням інноваційного розвитку економіки, є наукоємність ВВП – частка державних видатків на НДДКР у ВВП. Загальноприйнятою величиною, при досягненні якої починається інноваційний процес із позитивними економічними результатами, вважається 1,7% ВВП [3]. Як показують дані рисунка 1, період 1998-2011 років характеризувався істотним зниженням частки бюджетних витрат на розвиток НДДКР як у сільському господарстві, так і в економіці загалом.

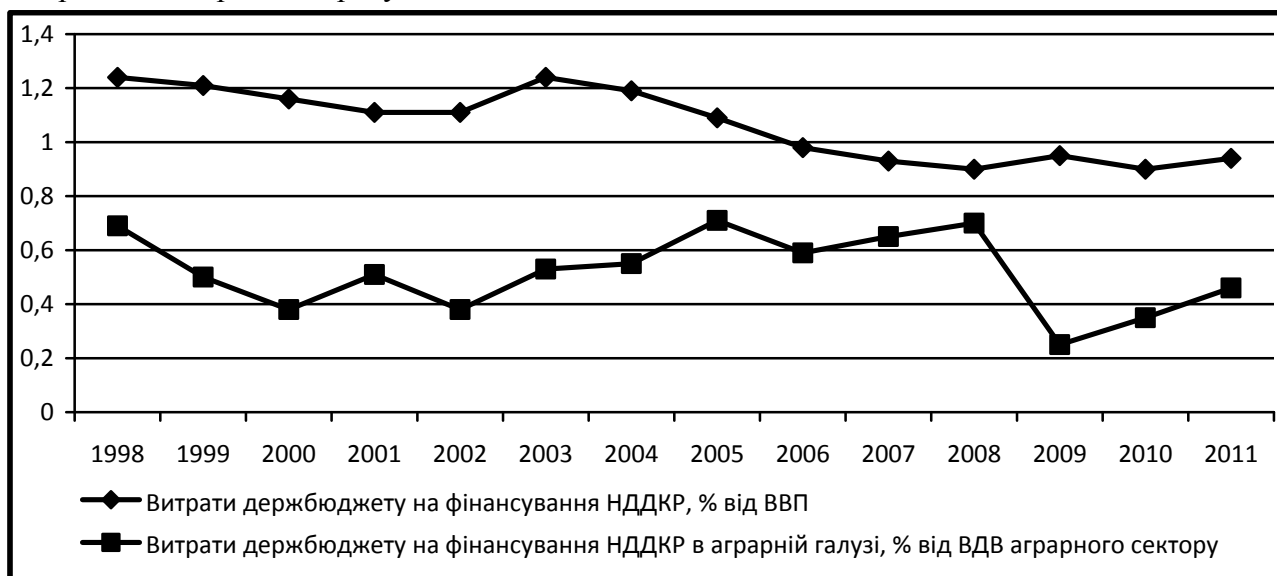

Рис.1. Наукоємність ВВП України та рівень бюджетних витрат на фінансування НДДКР в аграрному секторі національної економіки

Джерело: Побудовано автором на основі даних [7].

Іншою проблемою залишається неефективне державне фінансування інноваційних процесів в аграрній галузі, з огляду на недосконалу структуру цього фінансування. Представлені оцінки доводять, що основна частина фінансування спрямовується на розвиток освіти, навчання та перенавчання наукових кадрів у галузі. Водночас реальна

віддача від цих інвестицій, яка виявляється у здійсненні конкретних наукових і науково-технічних розробок, не відповідає рівню фінансування освіти. На рисунку 2 представлено в динаміці показник корисної віддачі від фінансування інновацій в аграрній галузі. Це новий показник для вітчизняного

АПК, який пропонуємо оцінювати таким чином:

$$K_v = \frac{DP}{ОНП}, \quad (1)$$

де K_v – корисна віддача від фінансування інновацій в АПК; DP – обсяги здійснених досліджень та розробок в АПК; $ОНП$ – обсяги витрат на освіту, навчання й перепідготовку кадрів.

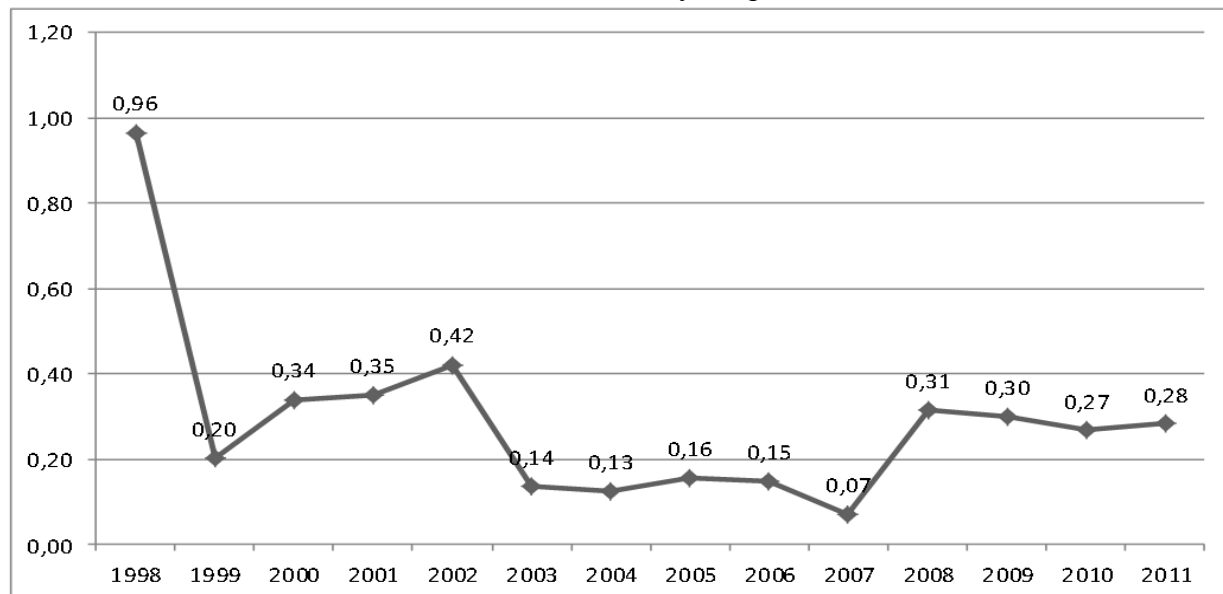

Рис. 2. Динаміка показника корисної віддачі від державного фінансування аграрних інновацій в 1998-2011 роках

Джерело: Розраховано автором самостійно на основі даних Державної служби статистики України та джерел [6, 7].

Як видно з представлених оцінок, ще у 1998 році показник корисної віддачі від фінансування інновацій в АПК був на рівні одиниці, тобто витрати на освіту й навчання персоналу та обсяги фінансування фактичних досліджень і науково-дослідних розробок в АПК були зіставні між собою. Проте починаючи з 1999 року й фактично до 2007-го відбувається скорочення ефективності державного фінансування наукових і науково-дослідних розробок в АПК, коли зростають видатки на освіту та навчання кадрів не знаходили свого відображення у проведених дослідженнях і конкретних розробках.

У 2007 році даний показник досяг свого історичного мінімуму – 0,07. Починаючи із 2008 року, спостерігається поліпшення ситуації й упродовж даного періоду значення показника корисної віддачі від державного фінансування інноваційного розвитку аграрного сектору було на рівні 0,27-0,31. Отже, цей факт показує, що розрив у використанні аграрних інноваційних технологій між Україною та провідними виробниками сільськогосподарської продукції попри часткове

поліпшення ситуації в Україні, все ще залишається значним.

Висновки. За результатами дослідження для сфери АПК економіки України важливого значення набуває поширення інноваційних процесів у діяльності сільськогосподарських підприємств, адже їхнє відставання за показниками інноваційного розвитку від іноземних конкурентів зумовлює розрив у показниках ефективності – врожайності, продуктивності праці, ефективності використання земельних ресурсів тощо. При цьому однією із найголовніших проблем лишається брак фінансових ресурсів у підприємств, яка загострюється через обмежене бюджетне фінансування інноваційних процесів в аграрній галузі.

Зокрема, проведене дослідження показало, що за 1998-2011 роки спостерігалось істотне зниження частки бюджетних витрат на розвиток НДДКР у сільському господарстві, що досягла відносно ВВП рівня 0,46% за 2011 рік при критично допустимому рівні 1%. Крім цього, великою проблемою є неефективне державне фінансування інноваційних процесів в аграрній галузі з огляду їх

недосконалої структури, що знижує показник корисної віддачі від фінансування інновацій у цій галузі. Так, якщо станом на 1998 рік показник корисної віддачі від фінансу-

вання інновацій в АПК оцінювався на рівні одиниці, то до 2011 року він знизився до 0,28, тобто більше, ніж у 3 рази.

Список використаних джерел

1. Андреев П.А. Инновационные процессы в сельском хозяйстве / П.А. Андреев. – М.: “Агро-Вестник”, 2000. – 182 с.
2. Зоргач А.М. Ефективність застосування інноваційних проектів в аграрних підприємствах [Електронний ресурс] / Зоргач А.М. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/2008dec/5_zorgach.php.
3. Ігнатська Т.Г. Бюджетна підтримка інноваційної діяльності аграрних підприємств України: стан, особливості та проблеми [Електронний ресурс] / Ігнатська Т.Г. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/inek/2012_1/240.pdf.
4. Коденська М.Ю. Інноваційний продукт аграрно-економічної науки, його оцінка та інвестиційне забезпечення [Електронний ресурс] / М.Ю. Коденська, Н.М. Перепелиця. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vkhnau_ekon/2009_11/pdf/11_02.pdf.
5. Курило Л.І. Державне регулювання інноваційної діяльності в аграрному секторі [Електронний ресурс] / Л.І. Курило. – Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/VSnau/2011_2/52Kurylo.pdf.
6. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. – Стат. зб. – К., 2011.
7. Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольчої безпеки України. – К.: НІСД, 2011. – 40 с.
8. Селевко Є.О. Інноваційний розвиток аграрної сфери економіки України [Електронний ресурс] / Є.О. Селевко. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znptdau/2012_18_1/18-1-43.pdf.
9. Янковська О.І. Інноваційний процес у сільському господарстві / О.І. Янковська // Наука і економіка: науково-теоретичний журнал Хмельницького екон. ун-ту. – 2009. – № 4 (16), Т. 2. – С. 54-58.
10. Carl K. Eicher, John M. Staatz. International Agricultural Development (The Johns Hopkins Studies in Development). – Publisher: The Johns Hopkins University Press; 3rd edition, 1998. – 632 p.
11. Manfred Zeller. The Triangle of Microfinance: Financial Sustainability, Outreach, and Impact (International Food Policy Research Institute). – Publisher: International Food Policy Research Institute, 2003. – 424 p.
12. Mensh G. Stalemate in technology: Innovation Overcome the Depression. – Cambridge: Mass, 1979. – 241 p.
13. World Bank. Agriculture Investment Sourcebook (Trade and Development). – Publisher: World Bank Publications, 2005. – 536 p.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2013 р.

*

УДК 331.101.3-055.2

Н.А. ЛАВРУК, аспірант*

Подільський державний аграрно-технічний університет

Мотивація трудової діяльності жінок

Постановка проблеми. Функціонування сільськогосподарського виробництва в умовах стабілізації ринкової економіки ставить на порядок денний проблему пошуку не тільки нових форм господарювання, але й використання жіночого трудового потенціалу, від ефективної мотивації трудової діяльності якого залежить подальший розвиток сільськогосподарських підприємств. Особливо важливо усвідомити вирішальну роль жі-

нок, які є рушійною силою будь-якого виробництва, оскільки завжди в числі перших мотивують свої дії й результати трудових та економічних процесів. Але останніми роками проблеми жіночих мотивів, стимулів, інтересів і самого мотиваційного процесу, пов'язаного із здібностями й можливостями працівниць, глибоко не досліджувалися.

Актуальність проблеми ще більше посилюється в умовах зростання напруженості дисбалансу праці за рахунок значного звуження масштабів відтворення жіночих ресурсів праці та скорочення робочих місць (властивих використанню тут тільки праці

* Науковий керівник – І.І. Лотоцький, доктор економічних наук, професор.
© Н.А. Лаврук, 2014

недосконалої структури, що знижує показник корисної віддачі від фінансування інновацій у цій галузі. Так, якщо станом на 1998 рік показник корисної віддачі від фінансу-

вання інновацій в АПК оцінювався на рівні одиниці, то до 2011 року він знизився до 0,28, тобто більше, ніж у 3 рази.

Список використаних джерел

1. Андреев П.А. Инновационные процессы в сельском хозяйстве / П.А. Андреев. – М.: “Агро-Вестник”, 2000. – 182 с.
2. Зоргач А.М. Ефективність застосування інноваційних проектів в аграрних підприємствах [Електронний ресурс] / Зоргач А.М. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/2008dec/5_zorgach.php.
3. Ігнатська Т.Г. Бюджетна підтримка інноваційної діяльності аграрних підприємств України: стан, особливості та проблеми [Електронний ресурс] / Ігнатська Т.Г. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/inek/2012_1/240.pdf.
4. Коденська М.Ю. Інноваційний продукт аграрно-економічної науки, його оцінка та інвестиційне забезпечення [Електронний ресурс] / М.Ю. Коденська, Н.М. Перепелиця. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vkhnauekon/2009_11/pdf/11_02.pdf.
5. Курило Л.І. Державне регулювання інноваційної діяльності в аграрному секторі [Електронний ресурс] / Л.І. Курило. – Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/VSnau/2011_2/52Kurylo.pdf.
6. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. – Стат. зб. – К., 2011.
7. Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольчої безпеки України. – К.: НІСД, 2011. – 40 с.
8. Селевко Є.О. Інноваційний розвиток аграрної сфери економіки України [Електронний ресурс] / Є.О. Селевко. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znptdau/2012_18_1/18-1-43.pdf.
9. Янковська О.І. Інноваційний процес у сільському господарстві / О.І. Янковська // Наука і економіка: науково-теоретичний журнал Хмельницького екон. ун-ту. – 2009. – № 4 (16), Т. 2. – С. 54-58.
10. Carl K. Eicher, John M. Staatz. International Agricultural Development (The Johns Hopkins Studies in Development). – Publisher: The Johns Hopkins University Press; 3rd edition, 1998. – 632 p.
11. Manfred Zeller. The Triangle of Microfinance: Financial Sustainability, Outreach, and Impact (International Food Policy Research Institute). – Publisher: International Food Policy Research Institute, 2003. – 424 p.
12. Mensh G. Stalemate in technology: Innovation Overcome the Depression. – Cambridge: Mass, 1979. – 241 p.
13. World Bank. Agriculture Investment Sourcebook (Trade and Development). – Publisher: World Bank Publications, 2005. – 536 p.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2013 р.

*

УДК 331.101.3-055.2

Н.А. ЛАВРУК, аспірант*

Подільський державний аграрно-технічний університет

Мотивація трудової діяльності жінок

Постановка проблеми. Функціонування сільськогосподарського виробництва в умовах стабілізації ринкової економіки ставить на порядок денний проблему пошуку не тільки нових форм господарювання, але й використання жіночого трудового потенціалу, від ефективної мотивації трудової діяльності якого залежить подальший розвиток сільськогосподарських підприємств. Особливо важливо усвідомити вирішальну роль жі-

нок, які є рушійною силою будь-якого виробництва, оскільки завжди в числі перших мотивують свої дії й результати трудових та економічних процесів. Але останніми роками проблеми жіночих мотивів, стимулів, інтересів і самого мотиваційного процесу, пов'язаного із здібностями й можливостями працівниць, глибоко не досліджувалися.

Актуальність проблеми ще більше посилюється в умовах зростання напруженості дисбалансу праці за рахунок значного звуження масштабів відтворення жіночих ресурсів праці та скорочення робочих місць (властивих використанню тут тільки праці

* Науковий керівник – І.І. Лотоцький, доктор економічних наук, професор.
© Н.А. Лаврук, 2014

жінок) внаслідок зниження обсягів сільськогосподарського виробництва, що в свою чергу сприяє інтенсивному розвитку ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні й методологічні аспекти мотивації праці та людської поведінки розглядалися у наукових дослідженнях психологів, соціологів, економістів, управлінців. Великий внесок у вивчення потреб, мотивів, стимулів, інтересів і безпосередньо мотивації праці зробили праці відомих зарубіжних учених: К. Альдерфера, В. Врума [21], М. Вебера, Ф. Герцберга [17], Е. Лоулера [20], А. Маслоу [19], Д. МакГрегора, Д. МакКлеланда [18], М. Мескон [10], Л. Портера [20] та багатьох інших.

Значних результатів у розвитку сучасних теорій мотивації праці, відтворення й використання людського потенціалу та ринку праці досягли українські науковці: Д. Богиня [1], І. Бондар, О. Бугуцький [2], О. Грішнова [3], В. Дієсперов [4], А. Колот [7], Г. Купалова [2], Г. Куліков [1], Ю. Краснов [8], І. Лотоцький, М. Малік [9], П. Саблук [2], М. Семикіна [12], К. Якуба та інші.

Однак існує ще досить багато не вирішених як теоретичних, так і практичних питань, пов'язаних із мотивацією трудової діяльності сільських жінок. Зазвичай переважна більшість монографій та наукових розробок лише поверхнево присвячена окремим аспектам використання праці статевовікових груп сільського населення в сільськогосподарському виробництві. Поки що не сформований єдиний підхід до формування мотиваційного механізму, який відповідав би сучасним ринковим процесам. Усі ці актуальні аспекти потребують поглибленого дослідження і зумовлюють необхідність застосування нових підходів до обґрунтування моделей мотивації трудової діяльності жінок у сучасних умовах господарювання сільськогосподарських підприємств.

Мета статті – обґрунтування теоретичних положень й оцінка формування механізму мотивації трудової діяльності жінок і розробка пропозицій, спрямованих на раціоналізацію зайнятості та ефективне використання їхньої праці у сільськогосподарському виробництві.

Виклад основних результатів дослідження. Важливою ланкою у розвитку аграрного виробництва Хмельницької області є формування й удосконалення системи мотивації трудової діяльності працівників, яка є необхідною умовою стійкого та ефективного розвитку сільськогосподарської діяльності, оскільки дає змогу створювати необхідні умови для постійного нарощування виробництва і підвищення конкурентоспроможності аграрної продукції та забезпечувати високу прибутковість сільськогосподарських підприємств. Наразі інтенсивний розвиток сільськогосподарського виробництва в умовах стабілізації ринкових відносин також залежатиме від підвищення рівня раціональності й ефективності використання трудового потенціалу сільських жінок.

На нинішній час сільськогосподарська праця для багатьох сільських жінок перетворилася на засіб виживання. За таких умов неможливо забезпечити високопродуктивну та ефективну працю, зростання кваліфікації працівниць, розвиток їхньої трудової ініціативи без формування сильної мотивації [14], оскільки прямий шлях до ефективного управління працівницею пролягає через розуміння нею процесу мотивації.

При цьому дуже важливо встановити перелік мотивів, якими керується кожна вікова група працівниць, оскільки в цьому разі можна визначити рівень розуміння ними своєї трудової діяльності й ставлення до виконуваної роботи. Особливо це стосується сільських жінок, використання праці яких у складних ринкових умовах сільськогосподарського виробництва має свої характерні особливості, а тому важливо застосовувати такі форми мотивації, які могли б бути пристосовані до організаційних змін виробничої системи, вимог і потреб самих працівниць.

Досить тривалий період проблема спонукування людей до трудової діяльності хвилювала багатьох учених, адже працею створюється матеріальна й духовна культура суспільства. Зокрема, відомий учений В.С. Дієсперов мотивацію праці розглядає як „багатокомпонентний фактор ефективності” виробництва, а „вихідною точкою мотиваційних систем стає повага до особистості працівника, уважне ставлення до його потреб і

запитів” [4, с.10]. На думку багатьох інших авторів мотивація характеризує свідоме прагнення до конкретних дій та задоволення певного типу потреб [5, с.21; 6, с.5].

У зв'язку з цим у кожному підприємстві необхідно так організувати працю, щоб кожна працівниця доклала максимум зусиль для задоволення своїх потреб і виконання поставлених завдань незалежно від своїх особистих проблем, тобто керівнику треба зуміти знайти ту мотивацію, яка спонукала б її до продуктивної праці. Водночас мотивувати організацію трудового процесу треба таким чином, щоб під час його здійснення можна було б розвивати особистісні якісні характеристики й потенційні професійні можливості працівниць відповідно до матеріальних винагород, а також поєднувати їхні особисті інтереси з вимогами удосконалення виробництва сільськогосподарської продукції.

Зазначимо, що нині проблема мотивації трудової діяльності жінок є досить складною, а тому дослідження окремих її аспектів проводиться як вітчизняними [1,3,7,12,15], так і зарубіжними дослідниками [16,18,19]. У своїх наукових доробках учені приділяють увагу аналізу процесу мотивації як формуванню внутрішніх рушійних сил до участі у праці, тоді як сам мотиваційний процес, де взаємодіють потреби, цінності й інтереси жінок у сфері трудової діяльності та поза її межами, практично глибоко не досліджується. Водночас, враховуючи характерні

особливості використання жіночих трудових ресурсів у соціально-економічних системах, мотивація і стимулювання трудової діяльності сільських жінок та організація мотиваційного процесу потребують усебічного й комплексного дослідження.

Мотивація трудової діяльності являє собою важливий процес, що охоплює розумову і фізичну діяльність жінки та включає кілька етапів, які формують мотиваційний процес: виявлення її потреб і шляхів їхнього задоволення, формування мотивів та вибір методів впливу на їхнє втілення, визначення напрямку дії й сама діяльність, винагороди і задоволення потреб. Особливого значення в даному випадку набуває такий важливий чинник, як мотиваційна направленість жінок, зміст та характер якої залежить від складу взаємодіючих між собою цілей і потреб, що її формують. Змінюючись у часі, потреби жінок впливають на спрямованість та характер дії мотивів у їхній мотиваційній структурі, викликаючи тим самим непередбачувані реакції з їхнього боку на мотивуючі впливи, які потребують використання різних методів та їхніх елементів, що забезпечують зміни у мотиваційній направленості працівниць (рис.1).

Серед методів формування мотиваційної направленості жінок важливе значення слід надати навчанню, особистим прикладам, перекваліфікації, а також методам добровільності, які визначають трудову поведінку працівниць на виробництві.

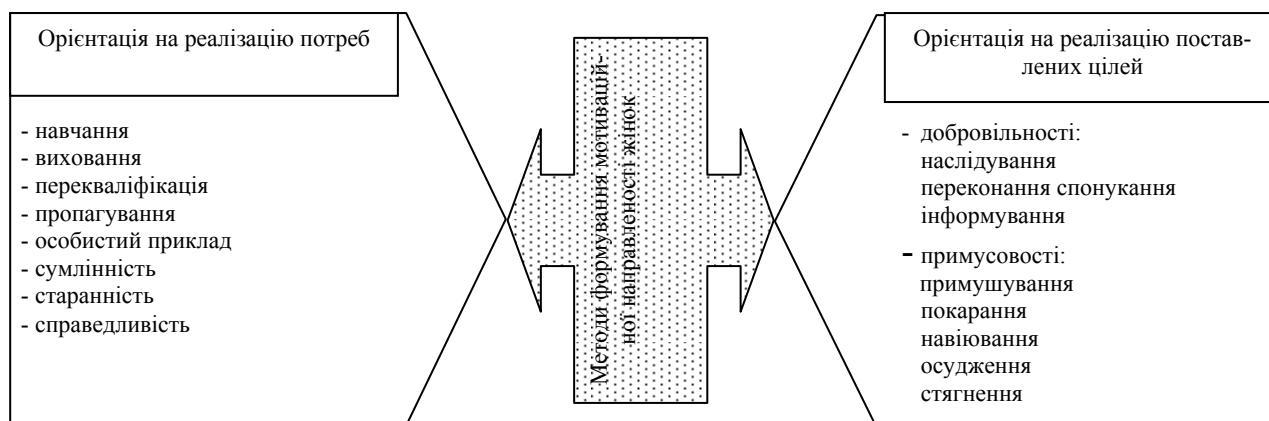

Рис. 1. Основні складові елементи методів формування мотиваційної направленості жінок

Джерело: Розроблено автором.

Мотивація трудової діяльності є важливою складовою активізації трудової активності працівниць. Але для того, щоб жінка мала

змогу включитися в трудову діяльність, необхідний внутрішній поштовх (мотив), що характеризує спонукальну дію її поведінки,

пов'язану із задоволенням усвідомлених груп потреб (матеріальних, трудових і статусних). При цьому основними факторами, що в першу чергу мотивують жінку до трудової діяльності, є інтересна й творча робота, можливість професійного зростання, визнання досягнутих успіхів, заінтересованість і впевненість у виконуваній роботі, належні умови праці, взаємовідносини з колективом та керівництвом, достойна заробітна плата.

Сучасні ринкові тенденції (низькі заробітки, сезонні й короткочасні режими роботи в підприємствах, безробіття і конкуренція на ринку праці) спонукають до прискорення змін у професійній орієнтації жінок, яка посилює потребу в оволодінні новими професіями, що притаманні сучасному сільськогосподарському виробництву, підвищенні освітнього й кваліфікаційного рівня. А тому при вибірковому опитуванні, яке проводилося в сільськогосподарських підприємствах області, на поставлене жінкам запитання „Які особисті цінності для Вас є найбільш важливими?” структурно респонденти побудували їх у такій послідовності: цікава і престижна робота – 32,1%, матеріальне забезпечення сім'ї – 20,6, належна винагорода за виконану роботу – 24,2, підвищення рівня професійної підготовки – 11,3, висока оцінка здобутків керівництвом – 7,3, гарні стосунки у колективі – 4,5%.

Поки що основною сферою прикладання праці на селі залишається сільське господарство, а тому від мотивації ефективного функціонування його основних галузей залежить стабільний розвиток підприємств і матеріальний добробут більшої частини сільського населення, особливо жінок. Зокрема, питома вага зайнятих у сільському господарстві жінок у загальній чисельності усіх працівників області зменшилася з 36,9% у 2005 році до 29,7% у 2012-му (серед числа штатних працівників – з 40,3 до 31%), а їхня загальна чисельність – із 11,6 до 6,5 тис. осіб, або на 44%. Передусім це пов'язано із впровадженням сучасної сільськогосподарської техніки і новітніх технологій, що сприяло одночасному позбавленню багатьох жінок робочих місць.

Крім цього, зменшення чисельності зайнятих селянок викликане щорічним зву-

женням сфери прикладання їхньої праці, а досягнутий рівень оплати праці та грошових доходів не покриває зростання цін і тарифів на послуги, продукти харчування, медикаменти. А тому держава повинна бути (як і в інших розвинутих країнах) важливим та привабливим роботодавцем, який здійснює відбір найкращих працівниць, пропонує їм гідну оплату праці, вимагаючи при цьому максимальної трудової віддачі. В результаті тільки такий мотиваційний підхід зможе забезпечити ефективну трудову діяльність і продуктивність праці жінок сільськогосподарських підприємств області (рис.2).

Спостерігається збільшення (майже у 4 рази) не тільки витрат на оплату праці однієї працівниці, але й продуктивності її праці (у 3,7 рази) в основному за рахунок росту (у 2,6 рази) обсягу виробництва валової продукції. Розрахунки вказаних показників проводилися з урахуванням частки працюючих жінок у загальному числі працівників сільськогосподарських підприємств.

Мотивація результативної праці жінок завжди пов'язується із функціональною діяльністю сім'ї й розвитком підприємства, а тому повинна бути спрямована на повну реалізацію її трудових і професійних можливостей.

Водночас необхідно враховувати не тільки мотиви поведінки працівниць і стимули їхньої трудової діяльності, але й приділяти увагу організації праці з метою створення відповідних умов для повного поєднання материнства (на поставлене запитання про наявне число дітей у сім'ї жінки зазначили, що одну дитину мають 43,3%, дві – 38,6, три – 15,7, четверо – 1,6, більше чотирьох дітей – 0,8%) з їхньою активною участю на виробництві. Враховуючи сімейні потреби і значне послаблення становища жінок на ринку праці, слід широко практикувати застосування гнучких графіків роботи, режиму неповного робочого дня й робочого тижня та виконання надомної праці. Це дасть можливість оптимально поєднувати материнські, виховні (за результатами опитування особисто вихованням дітей займається 52,4% жінок) і виробничі функції та позитивно впливатиме на їхню продуктивність праці.

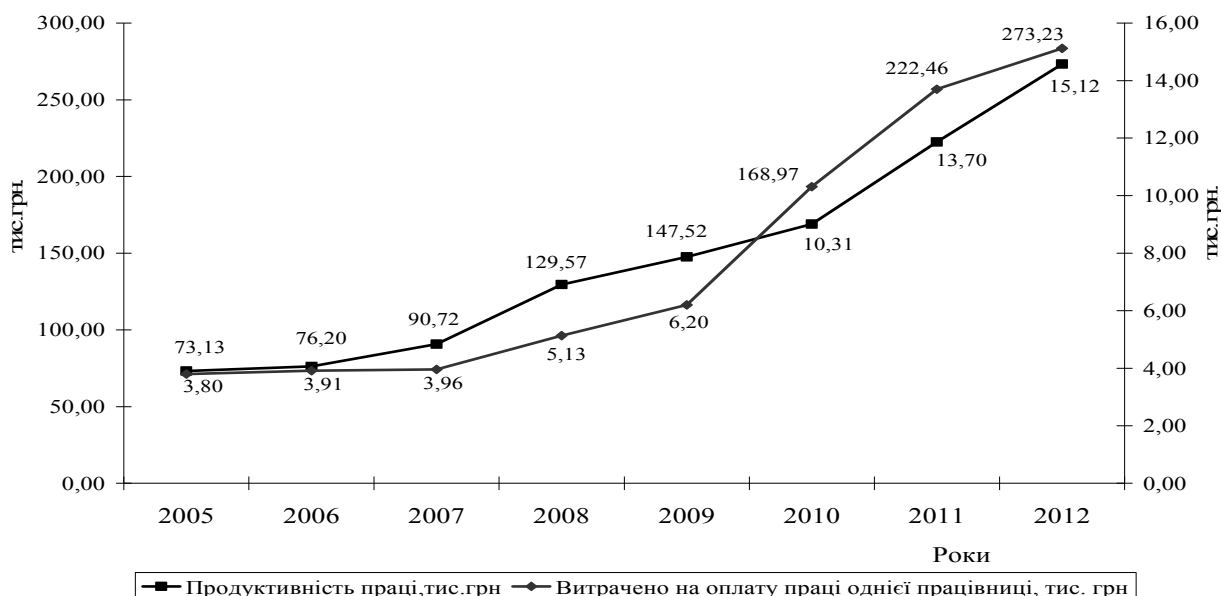

Рис. 2. Динаміка змін у рівні продуктивності праці й витратах на оплату праці жінок у сільськогосподарських підприємствах Хмельницької області

Джерело: Розраховано за даними [11, с.47, 101, 104; 13, с.77, 252].

Дієвість мотивації трудової діяльності проявляється у задоволенні матеріальних потреб та орієнтації на матеріальний інтерес жінок. Зазвичай в організації трудових процесів однакову роль відіграють не тільки трудові й статусні мотиви, але також матері-

альні мотиви і стимули, які залишаються важливими спонукальними факторами, здатними значно підвищити рівень трудової активності й продуктивності праці жінок (табл.).

Вплив мотивації на трудову активність і продуктивність праці жінок сільськогосподарських підприємств Хмельницької області

Показник	2010р.	2011р.	2012р.	2012р. до 2010р., %
Частка зайнятих сільських жінок у чисельності сільського працездатного жіночого населення області, %	4,9	4,0	4,1	-0,8 в.п.
Площа сільськогосподарських угідь із розрахунку на одну працівницю, га	121,4	131,2	131,2	108,1
Частка жінок у загальній чисельності працівників, %	31,1	29,9	29,7	-1,4 в.п.
Трудова активність однієї жінки, год	1640	1752	1692	103,2
Витрати на оплату праці однієї працівниці, грн	10,31	13,70	15,12	146,7
Середньомісячна заробітна плата, грн:				
чоловіка	1378,17	1866,08	2172,01	157,6
жінки	1182,74	1521,72	1796,31	151,9
У % до заробітної плати чоловіка	85,8	81,5	82,7	-3,1 в.п.
Одержано валової продукції сільського господарства:				
на одну працівницю, тис. грн	168,97	222,46	273,23	161,7
на 1 грн витрат на оплату праці жінки, грн	16,38	16,23	18,07	110,3
Одержано прибутку на 1 грн витрат на оплату праці жінки, грн	1,25	2,19	3,08	246,4

Джерело: Розраховано за даними [11, с.47, 101, 104, 120; 13, с.77, 79, 102].

Отже, за останні три роки частка зайнятих жінок у чисельності працюючих зменшилася при рості землезабезпеченості на 8,1%. За цей же час, як показали результати вибіркового обстеження, незначно зросла (на 3,2%) трудова активність працівниць, збільшився (на 61,7%) рівень продуктивності праці й

розмір витрат на оплату їхньої праці (на 46,7%). Але середньомісячна заробітна плата жінок залишається набагато меншою, оскільки становить 82,7% від розміру заробітної плати чоловіків. На поставлене запитання про розмір середньомісячного заробітку 54,8% сільських жінок відповіли, що він у

них набагато менший порівняно з чоловіками. Зокрема, 12,4% працівниць одержують від 900 до 1200 грн, 26,5% – до 1500; 35,1% – від 1500 до 2000; 20,7% – у межах 2000–3000 грн і лише у 5,3% жінок заробітна плата перевищує 3000 грн. Частка працюючих чоловіків, які одержують середньомісячну заробітну плату у вказаних розмірах, становить відповідно 6,5%, 14,2, 31,3, 29,4 і 18,6%, тобто рівень мотиваційної направленості у чоловіків значно вищий. Разом із цим загальний показник витрат на мотиваційну роботу (розраховувався за відношенням прибутку до витрат на оплату праці, надбавки, доплати, премії) в сільськогосподарських підприємствах зріс майже у 2,5 раза.

За результатами дослідження підвищення ефективності виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств можна забезпечити запровадженням дійового мотиваційного механізму, основою якого є принцип відповідності трудового внеску працівниць розміру винагороди за вкладену ними працю. Заробітна плата сприяє розширеному відтворенню жіночої робочої сили, є основним мотиваційним чинником високоефективної праці, специфічним регулятором перерозподілу працівниць і закріплення їх на виробництві.

Водночас рівень підвищення продуктивності праці є також важливим динамічним та мотиваційним показником, оскільки він позитивно впливає на ефективність виробництва, але дуже часто змінюється під впли-

вом ряду стимулюючих факторів: відтворення жіночих ресурсів праці й розв'язання їхніх соціальних проблем; зміни фондоозброєності праці; організації трудового і виробничого процесів; поліпшення умов праці та підвищення трудової активності працівниць; удосконаленням форм і систем оплати праці й матеріального стимулювання.

Неабияку роль у даному випадку відіграють мотиваційні можливості підприємств своєчасно реагувати на вплив факторів внутрішнього і зовнішнього середовищ із метою створення жінкам нових робочих місць, належних умов для трудової діяльності та визначення за неї відповідної винагороди.

Висновки. Мотивація трудової діяльності є одним із шляхів і певною стратегією розв'язання сучасних проблем жіночої праці, а також довготерміновим впливом на працівниць, оскільки сприяє зміні структури їхніх ціннісних орієнтацій та інтересів, формуванню окремих елементів мотиваційного механізму й на цій основі забезпечує розвиток трудового потенціалу жінок. Вона дає змогу відновити не тільки ставлення їх до праці, а також сформувати нову свідомість у працюючих жінок. Проте без знання найважливіших проблем мотивації та оцінки трудової діяльності жінок у перспективі неможливо буде ухвалювати обґрунтовані рішення щодо ефективності їхньої праці й розвитку сільськогосподарських підприємств.

Список використаних джерел

1. *Богиня Д.П.* Мотивація праці в ринковій економіці /Д.П. Богиня, Л.І. Долгова, Г.Т. Куліков та ін. — К.: ІЕ НАН України, 1997. — 320 с.
2. *Бугуцький О.А.* Мотивація праці та формування ринку робочої сили/[О.А. Бугуцький, Г.І. Купалова, М.К. Орлатий та ін.]; за ред. П.Т. Саблука. — К.: ІАЕ УААН, 1996. — 304 с.
3. *Грішнова О.А.* Освіта й професійна мобільність як чинники конкурентоспроможності робочої сили / О.А. Грішнова, П. Смолівик // Україна: Аспекти праці. — 2006. — № 1. — С. 3–8.
4. *Дієсперов В.С.* Сільськогосподарська праця в нових умовах/В.С.Дієсперов. — К.:ІАЕ УААН, 2000. —186 с.
5. *Іванченко Г.В.* Особливості використання нематеріальних стимулів на вітчизняних підприємствах /Г.В. Іванченко // Економіст. — 2010. — № 3. — С. 21-23.
6. *Колот А.М.* Мотивація, стимулювання і оцінка персоналу: навч. посіб. /А.М.Колот. — К.: КНЕУ, 1998.— 224 с.
7. *Колот А.М.* Мотивація персоналу [підруч.] /А.М.Колот.— К.: КНЕУ, 2002. — 338 с.
8. *Краснов Ю.М.* Проблеми трудозбереження і підвищення ефективності зайнятості / Ю.М. Краснов. — К.: Либідь, 1992.
9. *Малік М.Й.* Мотивація виробничої діяльності в аграрній сфері економіки/ М.Й. Малік. — К.: Знання, 1995. — 178 с.
10. *Мескон М.Х.* Основы менеджмента: пер. с англ. / М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. — М.: «Дело», 1992. — 702 с.
11. *Праця у Хмельницькій області 2012: Стат. зб.* — Хмельницький, 2013. — 192 с.
12. *Семикіна М.В.* Мотивація праці: теорія і практика регулювання М.В. Семикіна. — Кіровоград, 2003. — 426 с.
13. *Статистичний щорічник Хмельницької області за 2012 рік; за ред. В.В.Скальського.*— Хмельницький, 2013. — 412 с.
14. *Шапиро С.А.* Мотивация [Текст] / С.А.Шапиро. — М.:ГроссМедиа, 2008. — 224 с.
15. *Шелудько Л.В.* Формування механізму мотивації праці в сільськогосподарських підприємствах / Л.В.Шелудько // Економічні науки: Вісн. ХНТУСГ. — 2006. — № 34. — С. 241-245.

16. Barron, K.E., & Harackiewicz, J. M. (2000). Achievement goals and optimal motivation: A multiple goals approach. In C. Sansone & J. M. Harackiewicz (Eds.), *Intrinsic and extrinsic motivation: The search for optimal motivation and performance* (pp. 231-254). San Francisco: Academic Press.
17. Herzberg F. *Work and the nature of man*. London: Compton printing Ltd, 1972. – 204 p.
18. Koestner, R., & McClelland, D. (1990). Perspectives on competence motivation. In L. Pervin (Ed.), *Handbook of personality: Theory and research* (pp. 527-548). New York: Guilford.
19. Maslow, A.H. *Motivation and personality Text*. /A.H. Maslow. N. Y.: Harper & Bros, 1954. – 256 p.
20. Porter L.W., Lawler E.E. "Antecedent attitudes of effective managerial performance". *Organizational behavior and human performance*, vol. 2, 1967, pp. 122-142.
21. Vroom, V.H. *Work and Motivation Text*. /V.H. Vroom. N.Y.: Wiley, 1964. –188 p.

Стаття надійшла до редакції 23.12.2013 р.

*

УДК 331.215.246

*А.О. ПОЛІЩУК, аспірант**
Житомирський національний агроекологічний університет

Порівняльний аналіз економічного механізму мотивації в Україні та США

Постановка проблеми. На сучасному етапі становлення економіки України економічний механізм оплати праці знаходиться на стадії розвитку й адаптації до нових умов. Перехід від планової економіки до ринкової корінним чином змінив механізм управління заробітною платою, перевівши його з адміністративно-керованих норм до колективно-договірного регулювання. Проте крім того, що він розширив самостійність суб'єктів господарювання, чим викликав необхідність суттєвих перетворень у діючій системі оплати праці через поглиблення диференціації між різними галузями та професіями, також зумовив відсутність або недостатньо виражену залежність між розмірами заробітної плати та її кількістю, якістю і результатами, нехтування тарифною системою, а отже, послаблення мотивуючої функції оплати праці.

З огляду на дану проблему для її розв'язання набуває значення вивчення досвіду передових країн, зокрема дослідження механізму формування та регулювання оплати праці в США.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання раціоналізації організації оплати праці на основі тарифікації досліджували багато вчених, але вони розглядалися досить загально. Однією з передумов цієї проблеми є висвітлення передового досвіду розвинутих країн, передусім представленого законодавчими актами, а саме Federal Employees Pay Comparability Act [2], Fair labor standards act [15], National labor relations act [16], Classification Act [13], Fair Minimum Wage Act [6], American Taxpayer Relief Act [9], Federal Pay Comparability Reform Act [3]. Проте в українській науковій літературі аналіз текстів іноземних законодавчих актів майже не трапляється, що призводить до деякої ірраціоналізації наукового процесу, подекуди має місце певною мірою дослідження вже дослідженого. Виходячи з цього постала необхідність вивчення даного питання.

Мета статті – дослідити науково-теоретичні кроки удосконалення механізму мотивації оплати праці, висвітлити ключові моменти законодавства іноземних країн стосовно її регулювання та диференціації для правової імплементації юридичних норм із практики даного питання й адаптації українського законодавства до цих норм.

* Науковий керівник – В.М. Микитюк, доктор економічних наук, професор.
© А.О. Поліщук, 2014

16. Barron, K.E., & Harackiewicz, J. M. (2000). Achievement goals and optimal motivation: A multiple goals approach. In C. Sansone & J. M. Harackiewicz (Eds.), *Intrinsic and extrinsic motivation: The search for optimal motivation and performance* (pp. 231-254). San Francisco: Academic Press.
17. Herzberg F. *Work and the nature of man*. London: Compton printing Ltd, 1972. – 204 p.
18. Koestner, R., & McClelland, D. (1990). Perspectives on competence motivation. In L. Pervin (Ed.), *Handbook of personality: Theory and research* (pp. 527-548). New York: Guilford.
19. Maslow, A.H. *Motivation and personality Text*. /A.H. Maslow. N. Y.: Harper & Bros, 1954. – 256 p.
20. Porter L.W., Lawler E.E. "Antecedent attitudes of effective managerial performance". *Organizational behavior and human performance*, vol. 2, 1967, pp. 122-142.
21. Vroom, V.H. *Work and Motivation Text*. /V.H. Vroom. N.Y.: Wiley, 1964. –188 p.

Стаття надійшла до редакції 23.12.2013 р.

*

УДК 331.215.246

*А.О. ПОЛІЩУК, аспірант**
Житомирський національний агроекологічний університет

Порівняльний аналіз економічного механізму мотивації в Україні та США

Постановка проблеми. На сучасному етапі становлення економіки України економічний механізм оплати праці знаходиться на стадії розвитку й адаптації до нових умов. Перехід від планової економіки до ринкової корінним чином змінив механізм управління заробітною платою, перевівши його з адміністративно-керованих норм до колективно-договірного регулювання. Проте крім того, що він розширив самостійність суб'єктів господарювання, чим викликав необхідність суттєвих перетворень у діючій системі оплати праці через поглиблення диференціації між різними галузями та професіями, також зумовив відсутність або недостатньо виражену залежність між розмірами заробітної плати та її кількістю, якістю і результатами, нехтування тарифною системою, а отже, послаблення мотивуючої функції оплати праці.

З огляду на дану проблему для її розв'язання набуває значення вивчення досвіду передових країн, зокрема дослідження механізму формування та регулювання оплати праці в США.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання раціоналізації організації оплати праці на основі тарифікації досліджували багато вчених, але вони розглядалися досить загально. Однією з передумов цієї проблеми є висвітлення передового досвіду розвинутих країн, передусім представленого законодавчими актами, а саме Federal Employees Pay Comparability Act [2], Fair labor standards act [15], National labor relations act [16], Classification Act [13], Fair Minimum Wage Act [6], American Taxpayer Relief Act [9], Federal Pay Comparability Reform Act [3]. Проте в українській науковій літературі аналіз текстів іноземних законодавчих актів майже не трапляється, що призводить до деякої ірраціоналізації наукового процесу, подекуди має місце певною мірою дослідження вже дослідженого. Виходячи з цього постала необхідність вивчення даного питання.

Мета статті – дослідити науково-теоретичні кроки удосконалення механізму мотивації оплати праці, висвітлити ключові моменти законодавства іноземних країн стосовно її регулювання та диференціації для правової імплементації юридичних норм із практики даного питання й адаптації українського законодавства до цих норм.

* Науковий керівник – В.М. Микитюк, доктор економічних наук, професор.
© А.О. Поліщук, 2014

Виклад основних результатів дослідження. Сучасні тенденції в еволюції комплексу відносин встановлення і регулювання заробітної плати в підприємствах національного господарства країни чітко характеризуються необхідністю створення дієвого механізму мотивації, який буде заснований на основі розумної диференціації в оплаті праці, зумовленою кваліфікацією, складністю виконуваних операцій, посадовою відповідальністю. Проте є ще кілька методів диференціації. Умовно ми назвали їх прямими на основі тарифних ставок та непрямыми на основі прогресивного оподаткування доходів і використання податкових пільг. Важливим інформаційним джерелом для здійснення цієї мети є нормативні й статистичні документи з практики функціонування зарубіжних підприємств і деякі вітчизняні акти. Серед них – Методичні рекомендації щодо організації матеріального стимулювання праці працівників підприємств та організацій, затверджені Наказом Міністерства праці і соціальної політики України від 29.01.2003 №23. Згідно із загальними положеннями цього документа метою даних рекомендацій є розробка методологічних основ і методичних підходів до побудови та запровадження в підприємствах систем матеріального стимулювання праці працівників, підвищення їхньої мотивації до праці, продуктивності й ефективності виробничої діяльності та забезпечення конкурентоспроможності підприємств у ринкових умовах господарювання. Цей документ є розгорнутим і досить цікавим із багатьох питань, передусім в аспекті створення систем додаткової винагороди до основної (тарифної) заробітної плати. Зважаючи на його розгорнутість, нас цікавить саме зарубіжний досвід вирішення даного питання.

Найпростіша система матеріального стимулювання, яка застосовується в США, передбачає, що частка працівника у фонді преміювання дорівнює частці його заробітної плати в загальному фонді оплати праці. Другий метод розподілу премій передбачає врахування функціональної важливості виконуваної роботи, успіхів у реалізації визначених функціями працівника завдань поряд із розміром заробітної плати [1].

У США використовуються дві основні системи стимулювання, пов'язані з оптимізацією витрат, - план Ракера і план Скенлона. Суть плану Ракера, системи стимулювання збільшення обсягів чистої продукції на основі зниження її собівартості, полягає у визначенні обсягу чистої продукції на 1 долар фонду оплати праці за кілька попередніх періодів. На ньому ґрунтується оцінка результатів зростання, або зниження цього показника в поточному періоді. Згідно з цим методом фондом стимулювання є сума прибутку, що була одержана в результаті зростання обсягу чистої продукції, або зниження витрат. У подальшому її розподіляють пропорційно розміру заробітної плати кожного конкретного працівника. Також застосовується план Скенлона, або метод участі у зростанні продажу та зниження трудових затрат. При використанні цього методу базою стимулювання є зниження трудових затрат при незмінності інших у вартості реалізованої продукції. Спочатку аналізується відношення фонду оплати праці до обсягу продаж у відсотках за попередні періоди, на підставі чого встановлюється норматив трудових затрат у поточному періоді. За зниження цього нормативу й виплачується премія. Інакше кажучи, якщо раніше фонд оплати праці становив 30000 ум. од. при його зниженні до 20000 ум. од. за незмінних інших витрат і відсутності зниження вартості реалізованої продукції різниця в 10000 ум. од. і є фондом преміювання.

Найпростішим способом визначення розміру фонду для виплати доходів є його обчислення у фіксованому відсотку від прибутку, одержаного фірмою або компанією [1].

У США, незважаючи на те, що держава зазвичай не втручається в управління підприємствами, існує певна законодавча база з питань оплати праці. Відповідно до Законів США "Federal Employees Pay Comparability Act" та Federal Employees Pay Comparability Act (1990 рік) встановлюються співвідношення заробітної плати не тільки в різних секторах економіки, але й навіть у різних регіонах. Деякою мірою це виглядає як встановлення мінімальної тарифної ставки для кожного регіону та сектору економіки окремо [2, 3].

Для американської практики характерне поступове витіснення примусових методів стимулювання. Засоби негативного стимулювання (різні штрафи, санкції, погрози покарання або звільнення) скоріше мотивують до уникнення покарання, ніж до досягнення конкретних результатів. Такий метод стимулювання придатний для мотивації відстаючих, проте малоприсадожнений для стимулювання створення передових рішень або інновацій, переважно він їх стримує. Безперечно, такими заходами можна домогтися від працівників виконавської дисципліни, але не ініціативи й плідної творчої праці. Варто мати на увазі, що кожна конкретна людина займається інноваційною діяльністю не від страху покарання. Позитивне стимулювання (премії та інші заохочення) спрямовано мотивувати працівників на досягнення певного результату або створення і запровадження інновацій. Тому при позитивному методі стимулювання вмотивованішими виявляються саме ті працівники, що створюють інновації. Більше того, додаткові кошти (зменшення витрат чи збільшення вартості реалізованої продукції), одержані від успішного запровадження інновацій, і утворюють фонд преміювання. Отже, має сенс широке застосування систем оплати праці, спрямованих на заохочення підвищення результатів праці працівників, що виражається в збільшенні суми оплати праці, яка формується із додаткових прибутків, тобто змінної заробітної плати.

Ще одним моментом, присутнім у трудовому законодавстві взагалі багатьох розвинутих країн, є положення, яке робить обов'язковим виконання норм галузевих та генеральних угод незалежно від того, підписалися роботодавці під ними чи ні. Аналогічну норму, на нашу думку, слід передбачити в трудовому законодавстві України.

Важливим фактором успішного функціонування й розвитку економіки в США є встановлення тісного зв'язку між продуктивністю праці та розмірами заробітної плати. На відміну від цього, в Україні відсутній моніторинг за продуктивністю праці, тому нерідко темпи підвищення заробітної плати перевищували темпи економічного зростання, що робило підвищення рівня оплати праці суто номінальним. Таке зростання ча-

сто супроводжувалося ще більшим підвищенням споживчих цін.

У США частка заробітної плати в структурі доходів населення з 2001 року (67,31 %) до грудня 2010 року (63,57 %) дещо знизилася, хоча й залишається найбільшою у структурі доходів. Зниження частки оплати праці показує, що заробітна плата зростає нижчими темпами, ніж сукупний дохід. Тобто, останніми роками мало місце деяке послаблення ролі заробітної плати у формуванні особистого добробуту працівників [4].

Для США залежно від макроекономічних умов характерні зміни у співвідношенні між прямим і непрямим типами регулювання оплати праці. Пряме регулювання полягає у встановленні законодавчо визначених кількісних норм заробітної плати, виконання яких є обов'язковим для підприємств незалежно від форм власності. Непряме регулювання полягає в опосередкованому впливі на рівень, структуру та диференціацію оплати праці. Інструментами непрямого регулювання є інновації й інвестиції, антиінфляційні заходи, науково-методичне забезпечення функціонування тарифної системи, удосконалення тарифно-кваліфікаційних довідників і тарифікації робіт.

При аналізі трудового законодавства України, а саме Закону України "Про оплату праці" та Кодексу законів про працю чітко видно, що законодавчо непрямому регулюванню оплати праці майже не приділяється уваги, цей напрям регулювання практично не впорядкований з юридичного погляду й не систематизований у вищенаведених законах. Згідно зі ст. 8 Закону України "Про оплату праці" держава обмежується лише регулюванням оплати праці працівників підприємств усіх форм власності шляхом встановлення розміру мінімальної заробітної плати, інших державних норм і гарантій, а також оподаткування доходів працівників [5]. Непряме регулювання у Законі не згадується. Водночас у світовій практиці найдієвішим є непрямий тип регулювання оплати праці. Аналізуючи механізм регулювання заробітної плати в США та Україні можна дійти висновку, що в Україні мають пріоритет методи прямого впливу оплати праці, непряме регулювання є законодавчо не впорядкованим.

У США одним із основних інструментів регулювання оплати праці є встановлення мінімальної заробітної плати. Нині чітко спостерігається тенденція до зниження мінімальної заробітної плати відносно середньої, остання зростає випереджаючими темпами. Наприклад, мінімальна заробітна плата у США з 24 липня 2009 року становила 7,25 дол./год згідно з Fair Minimum Wage Act of 2007 (FMWA) і з того часу не змінювалася [6]. Але середня погодинна заробітна плата до травня 2012 року зросла на 5,3 % (з 20,9 дол./год до 22,01 дол./год). Це доводить, по-перше, про відсутність жорсткої

прив'язки зростання заробітної плати, по-друге, про більший вплив ринкового та кон'юнктурного регулювання оплати праці. Також опосередковано це вказує на спрямованість державного регулювання на зростання середньої заробітної плати більшою мірою, ніж зростання мінімальної. До числа основних інструментів державного регулювання оплати праці також належить система оподаткування, особливо це стосується доходів фізичних осіб. У США діє прогресивна семирівнева шкала оподаткування особистого доходу (табл. 1).

1. Шкала оподаткування особистого доходу в США

Гранична ставка податку, %	Для неодружених осіб, дол.	Для одружених осіб, що проживають разом, або визнаних вдівцями, дол.	Для одружених осіб, що проживають окремо, дол.	Для осіб, що є головами домогосподарства, дол.
10	0 – 8,925	0 – 17,850	0 – 8,925	0 – 12,750
15	8,926 – 36,250	17,851 – 72,500	8,926 – 36,250	12,751 – 48,600
25	36,251 – 87,850	72,501 – 146,400	36,251 – 73,200	48,601 – 125,450
28	87,851 – 183,250	146,401 – 223,050	73,201 – 111,525	125,451 – 203,150
33	183,251 – 398,350	223,051 – 398,350	111,526 – 199,175	203,151 – 398,350
35	398,351 – 400,000	398,351 – 450,000	199,176 – 225,000	398,351 – 425,000
39,6	400,001+	450,001+	225,001+	425,001+

Джерело: За даними, наведеними Scopus Business Resources [7].

На практиці граничні ставки стягуються рідко. Кожен платник сплачує податок з доходу за комбінованою ставкою, тобто якщо сума її доходу включає в себе одразу кілька визначених шкалою оподатковуваних сум доходу (наприклад, 40000 дол. – від 0 до 8925 дол., від 8926 до 36250 дол., від 36251 до 40000 дол.), то на кожну відповідну суму застосовуватиметься відповідна ставка податку. Розрахунок податку згідно із законом має такий вигляд.

Наведемо приклад неодруженої особи молодше 65 років без дітей, без інвалідності за зором з урахуванням податкової пільги. Якщо умовний платник податку заробив 40000 дол. у 2013 році, то з урахуванням податкової пільги 6100 дол. та персонального податкового вирахування, передбаченого Податковим кодексом США (Internal Revenue Code of 1986), 3800 дол. оподатковуваний дохід становитиме 30100 дол. Частина цієї суми від першого долара до 8925-го дол. оподатковуватиметься ставкою 10% ($10\% \times \$ 8925 = \$ 892,50$), інша частина цієї суми від 8926-го до 30100-го дол. оподатковуватиметься за ставкою 15% [$15\% \times (30100 - 8925) = \$ 3176,25$]. Таким чином, загальна сума податку стано-

витиме 4068,75 дол. Варто звернути увагу на те, що ця сума менша тієї, що могла бути одержана від простого використання 15% ставки на всі 30100 дол. оподатковуваного доходу (тоді сума податку дорівнювала б 4515 дол., що майже на 11% більше). Інакше кажучи, гранична ставка податку застосовується тільки на останню складову частину доходу. При цьому використовується складна й розгорнута система пільг, які зменшують суму доходу, що обкладається податком. Тоді як верхня гранична ставка податку на звичайні доходи становить 39,6%, реальна ставка податку, яку домогосподарство, що одержує найвищу групу доходів, буде нижчою. Велика частина з доходів, що належать до найвищої категорії, надходить від приросту капіталу, відсотків і дивідендів, які оподатковуються за ставкою не більше 20%. Крім того, тільки з доходу, що перевищує 106800 дол., сплачується податок на заробітну плату за ставкою 15,3%, який оплачують роботодавець та працівник, що ще більше знижує ефективну ставку. Саме через присутність багатьох ставок виокремлюють ефективну ставку оподаткування. У нашому прикладі ефективна ставка оподаткування становитиме 10,17%

(4068,75/40000 x 100%). У таблиці 2 наведені середні ефективні ставки прибуткового

податку для різних груп населення на 2012 рік.

2. Шкала ефективних ставок оподаткування особистого доходу в США

Квантиль	Середній дохід перед оподаткуванням, дол.	Ефективна ставка прибуткового податку, %	Дохід від приросту капіталу, відсотків і дивідендів, %
Нижчий	18,400	2.0	1.3
Другий	42,500	9.1	1.6
Середній	64,500	12.7	2.5
Четвертий	94,100	15.7	3.7
Вищий	264,700	20.1	21.4
Найвищі 10%	394,500	20.7	26.7
Найвищі 5%	611,200	20.9	32.1
Найвищий 1%	1,873,000	20.6	43.4
Найвищі 400	344,831,528*	16.6	81.3
*Валовий дохід за вирахуванням дозволених законом утримань – (Adjusted Gross Income - AGI)			

Джерело: За даними, наведеними у виданні The New York Times [8].

Враховуючи, що середня заробітна плата становить 45790 дол. на рік, середня ефективна ставка буде близько 10%. Оподаткування доходу фізичних осіб регулюється законом American Taxpayer Relief Act of 2012 [9].

В Україні прогресивна система оподаткування знаходиться у зародковому стані. Згідно зі ст. 167 Податкового кодексу України діють лише дві ставки залежно від розміру заробітної плати:

1) ставка 15% – якщо загальний місячний оподатковуваний дохід платника податку не перевищує десятикратний розмір мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного податкового року;

2) ставка 17% – якщо загальний місячний оподатковуваний дохід платника податку перевищує десятикратний розмір мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного податкового року. Застосовується до суми перевищення.

Розмір мінімальної заробітної плати визначається в Законі України «Про Державний бюджет України» на відповідний рік [10].

Фактично в самій системі оподаткування доходу фізичних осіб передбачена чітка прив'язка до мінімальної заробітної плати. Зробивши порівняння можна дійти висновку, що у США система оподаткування доходів громадян є складнішою і розгорнутішою, але водночас вона ефективніше виконує розподільчу функцію, враховує інтереси та соціальні потреби громадян і не стримує їхнє особисте збагачення.

Опосередковано розмір доходів населення регулюється таким важелем впливу як непряме оподаткування. У Сполучених Штатах нині (2013 рік) немає федерального податку на додану вартість (ПДВ) на товари або послуги. Замість цього податок із продажів є загальним у більшості штатів США. Податок розраховується множенням ціни покупки відповідно до діючої ставки податку. Податкові ставки різняться відповідно до законодавства штатів та коливаються від менше 1% до понад 10%. Податок із продажу стягується продавцем у момент продажу. На відміну від податку на додану вартість, податок із продажів обкладається тільки один раз, на рівні роздрібної торгівлі [11].

У формуванні механізму встановлення індивідуальної винагороди працівників у США основну роль виконують колективні договори.

Генеральний розпис (General Schedule – GS) є переважною тарифною сіткою на федеральній службі США.

Генеральний розпис (GS) як елемент системи оплати праці охоплює більшість адміністративних службовців на федеральній службі (близько 1,5 млн по всьому світу) на професійних, технічних і конторських посадах. Генеральний розпис та його складові (кваліфікації працівників, тарифні ставки й ін.) знаходяться у віданні Управління США з управління персоналом (U.S. Office of Personnel Management – OPM).

Загальний графік має 15 розрядів – GS-1 (найнижчий) до GS -15 (вищий). Кожен роз-

ряд встановлюється залежно від рівня складності, відповідальності й кваліфікації, що необхідні для виконання роботи. Особам із дипломом середньої школи та без додаткової освіти або досвіду роботи зазвичай встановлюють розряд GS-2, особи зі ступенем бакалавра одержують розряд GS-5, зі ступенем магістра – GS -9.

Кожен розряд має 10 кроків ставки (кроки 1-10), кожен з яких дорівнює приблизно 3% від заробітної плати працівника. Зростання кроку ставки у межах розряду залежить від продуктивності й тривалості роботи працівника (періоди очікування на один рік на кроках 1-3, два роки на кроках 4-6, три роки на кроках 7-9). Це, звичайно, займає 18 років, щоб перейти від кроку 1 до кроку 10 у межах одного розряду GS, якщо працівник весь цей час має один і той самий розряд. Проте при досягненні певних значних результатів співробітники можуть пре-

тендувати на позачергове збільшення кроку ставки (не більше одного на рік). Таблиця генерального розпису, як правило, щорічно коригується в січні кожного року з урахуванням змін в оплаті праці, що сталися впродовж цього року [12].

Генеральний розпис був введений у дію на підставі Закону про класифікацію 1949 року (Classification Act of 1949), який прийшов на зміну подібному закону з однойменною назвою від 1923 року. На нинішній час Генеральний розпис кодифікується в рамках глави 53 розділу 5 Кодексу США у параграфах 5331 -5338 (Chapter 53 of Title 5 of the United States Code, 5 USC §§ 5331-5338) [13]. Метою Генерального розпису є збереження та дотримання принципу рівності заробітних плат федеральних службовців різних професій, а також між чоловіками і жінками (“рівна оплата за рівну працю”).

3. Таблиця заробітних плат 2013-GS

Почасові/Понадурочні ставки за розрядом і кроком											
Розряд	Почасові/ Понадурочні ставки	Крок 1	Крок 2	Крок 3	Крок 4	Крок 5	Крок 6	Крок 7	Крок 8	Крок 9	Крок 10
1	Почасова	8.53	8.82	9.10	9.38	9.67	9.83	10.11	10.39	10.41	10.67
	Понадурочна	12.80	13.23	13.65	14.07	14.51	14.75	15.17	15.59	15.62	16.01
2	Почасова	9.59	9.82	10.14	10.41	10.52	10.83	11.14	11.45	11.76	12.07
	Понадурочна	14.39	14.73	15.21	15.62	15.78	16.25	16.71	17.18	17.64	18.11
3	Почасова	10.46	10.81	11.16	11.51	11.86	12.21	12.56	12.91	13.26	13.60
	Понадурочна	15.69	16.22	16.74	17.27	17.79	18.32	18.84	19.37	19.89	20.40
4	Почасова	11.75	12.14	12.53	12.92	13.31	13.71	14.10	14.49	14.88	15.27
	Понадурочна	17.63	18.21	18.80	19.38	19.97	20.57	21.15	21.74	22.32	22.91
5	Почасова	13.14	13.58	14.02	14.46	14.90	15.33	15.77	16.21	16.65	17.09
	Понадурочна	19.71	20.37	21.03	21.69	22.35	23.00	23.66	24.32	24.98	25.64
6	Почасова	14.65	15.14	15.63	16.12	16.60	17.09	17.58	18.07	18.56	19.05
	Понадурочна	21.98	22.71	23.45	24.18	24.90	25.64	26.37	27.11	27.84	28.58
7	Почасова	16.28	16.82	17.37	17.91	18.45	19.00	19.54	20.08	20.62	21.17
	Понадурочна	24.42	25.23	26.06	26.87	27.68	28.50	29.31	30.12	30.93	31.76
8	Почасова	18.03	18.63	19.23	19.83	20.43	21.04	21.64	22.24	22.84	23.44
	Понадурочна	27.05	27.95	28.85	29.75	30.65	31.56	32.46	32.90	32.90	32.90
9	Почасова	19.92	20.58	21.24	21.91	22.57	23.23	23.90	24.56	25.22	25.89
	Понадурочна	29.88	30.87	31.86	32.87	32.90	32.90	32.90	32.90	32.90	32.90
10	Почасова	21.93	22.66	23.39	24.13	24.86	25.59	26.32	27.05	27.78	28.51
	Понадурочна	32.90	32.90	32.90	32.90	32.90	32.90	32.90	32.90	32.90	32.90
11	Почасова	24.10	24.90	25.70	26.50	27.31	28.11	28.91	29.72	30.52	31.32
	Понадурочна	32.90	32.90	32.90	32.90	32.90	32.90	32.90	32.90	32.90	32.90
12	Почасова	28.88	29.84	30.81	31.77	32.73	33.69	34.66	35.62	36.58	37.54
	Понадурочна	32.90	32.90	32.90	32.90	32.90	33.69	34.66	35.62	36.58	37.54
13	Почасова	34.34	35.49	36.63	37.78	38.92	40.07	41.21	42.36	43.50	44.65
	Понадурочна	34.34	35.49	36.63	37.78	38.92	40.07	41.21	42.36	43.50	44.65
14	Почасова	40.58	41.94	43.29	44.64	45.99	47.35	48.70	50.05	51.40	52.76
	Понадурочна	40.58	41.94	43.29	44.64	45.99	47.35	48.70	50.05	51.40	52.76
15	Почасова	47.74	49.33	50.92	52.51	54.10	55.69	57.29	58.88	60.47	62.06
	Понадурочна	47.74	49.33	50.92	52.51	54.10	55.69	57.29	58.88	60.47	62.06

Джерело: За даними, наведеними у виданні U.S. Office of Personnel Management [12].

Аналогічна тарифна сітка існує й в Україні. Її було запроваджено Постановою Кабінету Міністрів України “Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери” від 30 серпня 2002 року № 1298. Нині її застосовують лише для визначення тарифних ставок співробітників установ і організацій бюджетної сфери. Основоположними актами, які встановлюють зміни до тарифної сітки, є Закон України “Про Державний бюджет України” та Постанова Кабінету Міністрів “Про підвищення оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери”. Саме цими двома документами коригується розмір тарифних ставок відповідно до змін мінімальної заробітної плати [14].

Поняття тарифікації поширене в законодавстві США, поняття тарифів часто згадується в різних нормативних актах. Наприклад, згідно з параграфом 206 секції d пункту 4 The Fair Labor Standards Act та параграфом 152 секції 2 пункту 5 National Labor Relations Act метою діяльності організацій праці (labor organization) з-поміж усього є врегулювання спірних моментів стосовно тарифних ставок [15, 16].

Отже, світовий досвід показує, що на сучасному етапі підсилюється значення тарифної системи в забезпеченні соціального стандарту в оплаті праці рівної цінності, тобто вона стає гарантом реалізації загальновизнаного міжнародною практикою принципу рівної оплати за рівну працю.

З метою удосконалення оплати праці працівників в Україні необхідним є упо-

рядкування тарифних умов оплати праці, встановлення обґрунтованих співвідношень рівнів заробітної плати різних професійно-кваліфікаційних груп залежно від складності праці, відповідальності й кваліфікації працівників. При цьому встановлення диференційованої системи оплати праці має бути тісно пов'язано з підвищенням ролі нормування праці.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна зробити висновки про наявність значних відмінностей між побудовою механізму мотивації між США та Україною. Водночас очевидно, що більша розвинутість мотиваційного механізму у США є результатом тривалого процесу еволюції ринкових відносин з оплати праці, соціально-трудових відносин у суспільстві, безпосередньої практики в підприємствах, наукової думки й законодавчого процесу. Українська практика формування механізму мотивації працівників знаходиться практично на початку шляху своєї розбудови. Кардинально різними були також початкові умови двох країн. Економічний механізм оплати праці в Україні багато в чому спирається на минулий соціалістичний досвід. Проте нині зовсім не обов'язково напрацьовувати методом проб і помилок, з нуля власний досвід, оскільки існує можливість звернутися до міжнародної практики з даної проблеми. Перспективним напрямом вважається не просто розкриття та висвітлення передового досвіду формування мотиваційного механізму, а конкретного алгоритму запровадження його прогресивних складових в українську практику.

Список використаних джерел

1. Методичні рекомендації щодо організації матеріального стимулювання праці працівників підприємств і організацій/ [Електронний ресурс]: Наказ Міністерства праці і соціальної політики України від 29.01.2003 №23. – Режим доступу: <http://www.uazakon.com/big/text960/pg1.htm>.
2. Federal Employees Pay Comparability Act/ [Електронний ресурс]: Act of 1990, U.S. Code, 101st Congress (1989-1990), February 7, 1990, H.R.3979. – Режим доступу: <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/D?c101:2:./temp/~c101NUcgsq>.
3. Federal Pay Comparability Reform Act/ [Електронний ресурс]: Act of 1990, U.S. Code, 101st Congress (1989-1990), September 10, 1990, S.2274. – Режим доступу: <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/query/D?c101:15:./temp/~c101NUcgsq>.
4. Офіційний сайт Урядового офісу друку США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/ECONI-2011-01/pdf/ECONI-2011-01-Pg5.pdf>.
5. Про оплату праці/ [Електронний ресурс]: Закон України від 09.12.2012 р. № 108/95-ВР. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z950108.html.
6. Fair Minimum Wage Act/ [Електронний ресурс]: Act of 2007, U.S. Code, 110th Congress (2007 - 2008), May 1, 2007, H.R.2. – Режим доступу: <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/bdquery/z?d110:H.R.2>.

7. Офіційний сайт Scopus Business Resources [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.scopus.co.uk/taxsheets/usa_taxrates_2013.htm.
8. Офіційний сайт видання The New York Times [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nytimes.com/interactive/2012/01/18/us/effective-income-tax-rates.html?_r=0.
9. American Taxpayer Relief Act/ [Електронний ресурс]: Act of 2012, U.S. Code, 112th Congress (2011 - 2012), January 2, 2013, H.R. 8. – Режим доступу: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-112publ240/pdf/PLAW-112publ240.pdf>.
10. Податковий кодекс України/ [Електронний ресурс]: кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
11. Офіційний сайт ресурсу State Sales Tax [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sale-tax.com/>.
12. Офіційний сайт U.S. Office of Personnel Management [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.opm.gov/>.
13. Classification Act/ [Електронний ресурс]: Act of 1949, U.S. Code, 81 Congress (1949-1950), October 28, 1949, H.R. 5931. – Режим доступу: <https://bulk.resource.org/gao.gov/81-429/00004255.pdf>.
14. Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери / [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2002 № 1298]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1298-2002-%D0%BF>.
15. Офіційний сайт U.S. Department of Labor [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dol.gov/whd/regs/statutes/FairLaborStandAct.pdf>.
16. Офіційний сайт National Labor Relations Board [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nlr.gov/resources/national-labor-relations-act>.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2014 р.

*

УДК 332.3:631.11

*О.Д. СИЧОВА, аспірант**

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Підвищення ефективності землекористування сільськогосподарськими підприємствами

Постановка проблеми. Останнім часом широкого розвитку в економічній науці й господарській практиці набули питання раціонального використання земельних ресурсів. Важливими умовами таких тенденцій можна назвати ускладнення сучасної економічної ситуації, викликане недостатнім рівнем фінансово-матеріального забезпечення більшості сільськогосподарських товаровиробників і труднощами залучення оборотних коштів для забезпечення виконання технологічних операцій на науково обгрунтованому рівні. Всі ці чинники, доповнені вимогою підвищення ефективності використання ресурсів, у тому числі земельних, аграрними формуваннями, а також необхідність усвідомлення близьких та віддалених екологічних наслідків господарської діяль-

ності людини, приводять до підвищення вимог щодо якості рішень, що приймаються в національному господарстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням ефективного розвитку землекористування, його економічній, екологічній та соціальній ефективності присвячено роботи багатьох учених, зокрема, Л.М. Бойко [1], В.Є. Данкевича [2], М.А. Домаскіної [3], Ю.О. Кочеткова [4], І. Шувар [5] й інших. Водночас ці проблеми залишаються актуальними в умовах високих ризиків розвитку національної економіки, що й стало важливою причиною для вибору напрямку нашого дослідження.

Мета статті – розробка моделей ефективного землекористування сільськогосподарськими підприємствами з урахуванням його економічної, екологічної та соціальної ефективності.

Виклад основних результатів дослідження. Розвиток ефективного землекористування сільськогосподарськими підприєм-

* Науковий керівник – М.М. Ільчук, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН.
© О.Д. Сичова, 2014

7. Офіційний сайт Scopus Business Resources [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.scopus.co.uk/taxsheets/usa_taxrates_2013.htm.
8. Офіційний сайт видання The New York Times [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nytimes.com/interactive/2012/01/18/us/effective-income-tax-rates.html?_r=0.
9. American Taxpayer Relief Act/ [Електронний ресурс]: Act of 2012, U.S. Code, 112th Congress (2011 - 2012), January 2, 2013, H.R. 8. – Режим доступу: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-112publ240/pdf/PLAW-112publ240.pdf>.
10. Податковий кодекс України/ [Електронний ресурс]: кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
11. Офіційний сайт ресурсу State Sales Tax [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sale-tax.com/>.
12. Офіційний сайт U.S. Office of Personnel Management [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.opm.gov/>.
13. Classification Act/ [Електронний ресурс]: Act of 1949, U.S. Code, 81 Congress (1949-1950), October 28, 1949, H.R. 5931. – Режим доступу: <https://bulk.resource.org/gao.gov/81-429/00004255.pdf>.
14. Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери / [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2002 № 1298]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1298-2002-%D0%BF>.
15. Офіційний сайт U.S. Department of Labor [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dol.gov/whd/regs/statutes/FairLaborStandAct.pdf>.
16. Офіційний сайт National Labor Relations Board [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nlr.gov/resources/national-labor-relations-act>.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2014 р.

*

УДК 332.3:631.11

*О.Д. СИЧОВА, аспірант**

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Підвищення ефективності землекористування сільськогосподарськими підприємствами

Постановка проблеми. Останнім часом широкого розвитку в економічній науці й господарській практиці набули питання раціонального використання земельних ресурсів. Важливими умовами таких тенденцій можна назвати ускладнення сучасної економічної ситуації, викликане недостатнім рівнем фінансово-матеріального забезпечення більшості сільськогосподарських товаровиробників і труднощами залучення оборотних коштів для забезпечення виконання технологічних операцій на науково обгрунтованому рівні. Всі ці чинники, доповнені вимогою підвищення ефективності використання ресурсів, у тому числі земельних, аграрними формуваннями, а також необхідність усвідомлення близьких та віддалених екологічних наслідків господарської діяль-

ності людини, приводять до підвищення вимог щодо якості рішень, що приймаються в національному господарстві.

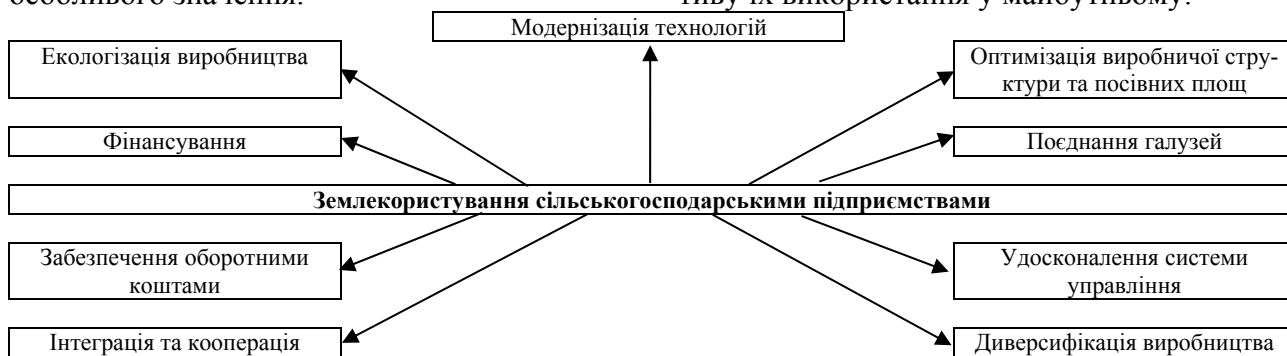
Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням ефективного розвитку землекористування, його економічній, екологічній та соціальній ефективності присвячено роботи багатьох учених, зокрема, Л.М. Бойко [1], В.Є. Данкевича [2], М.А. Домаскіної [3], Ю.О. Кочеткова [4], І. Шувар [5] й інших. Водночас ці проблеми залишаються актуальними в умовах високих ризиків розвитку національної економіки, що й стало важливою причиною для вибору напрямку нашого дослідження.

Мета статті – розробка моделей ефективного землекористування сільськогосподарськими підприємствами з урахуванням його економічної, екологічної та соціальної ефективності.

Виклад основних результатів дослідження. Розвиток ефективного землекористування сільськогосподарськими підприєм-

* Науковий керівник – М.М. Ільчук, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН.
© О.Д. Сичова, 2014

твами можна систематизувати за такими основними напрямками: модернізація технологій виробництва, оптимізація виробничої структури підприємства та посівних площ вирощуваних культур, раціональне поєднання галузей, удосконалення системи управління, диверсифікація виробництва і видів діяльності, поглиблення інтеграційних та коопераційних взаємозв'язків, рівень забезпечення оборотними коштами, організація своєчасного й у достатньому обсязі фінансування для забезпечення виробництва на науково обґрунтованому рівні. В сучасних умовах особливого значення набуває екологізація землекористування. При цьому значну увагу необхідно приділяти зменшенню хімічного навантаження на ґрунт, рівня використання синтетичних речовин, викидів у навколишнє середовище, що нині набуває особливого значення.

Основні напрями ефективного землекористування сільськогосподарськими підприємствами

Джерело: Власні дослідження.

Виникає потреба в оптимізації виробничої структури підприємства, яка повинна бути проведена у тісному поєднанні економічних та агротехнічних підходів. Так, при тісному поєднанні в оптимізаційній моделі економічних і агротехнічних критеріїв головною метою є визначення на основі показників родючості ґрунтів такої структури сільськогосподарських угідь, в якій гармонізовано досягатимуться висока продуктивність, дохідність та рентабельність сільського господарства.

Конкретний напрям економічної оптимізації землекористування визначається обраним критерієм оптимальності. Цей показник є функціональною залежністю, аргументами якої є параметри моделі структури розподілу ґрунтових відмін за сільськогосподарськими угіддями й матриця відповідних економічних показників, що характеризують

Схематично це можна зобразити таким чином (рис.).

Як стверджує В.Є. Данкевич, на підвищення ефективності використання землі повинні бути спрямовані всі системи землеробства [2, с.93].

На сучасному етапі розвитку сільськогосподарських підприємств одним із актуальних питань залишається поєднання економічних аспектів діяльності з урахуванням раціонального використання природного потенціалу земель сільськогосподарського призначення. Тобто, у процесі своєї діяльності сільськогосподарські підприємства мають керуватися не лише економічними інтересами (одержання найбільшого прибутку), але й зважати на наукове обґрунтування структури посівних площ з огляду на збереження родючості ґрунтів і на перспективу їх використання у майбутньому.

господарський ефект від використання ґрунтових відмін у цих угіддях.

М.А. Домаскіна зазначає, що застосування математичного моделювання в економіці – об'єктивний етап її розвитку, математичні методи і моделі стають найбільш доцільними, а іноді навіть єдино можливим інструментом дослідження економічних процесів [3, с.90].

Для здійснення економіко-математичних розрахунків щодо удосконалення землекористування аграрними формуваннями були використані загальноприйняті методики з урахуванням особливостей функціонування конкретних сільськогосподарських підприємств, що досліджувалися. На доцільності такого підходу наголошує д.е.н. І. Шувар, який вказує, що система землекористування повинна розроблятися для кожного конкрет-

ного агроформування зі схемою землеустрою й системою землеробства [6, с. 28].

Підвищенню ефективності землекористування сільськогосподарськими підприємствами з поєднанням економічної, екологічної та соціальної складової, в тому числі з використанням економіко-математичних методів, присвячено роботи ряду іноземних вчених [7-9].

З метою розв'язання поставлених завдань необхідно визначити при заданих умовах оптимальне поєднання галузей (видів діяльності) у сільськогосподарському підприємстві, забезпечуючи одержання максимальних розмірів прибутку, або знайти оптимальний план, тобто набір значень $(x_j, x'_j, x''_j) \geq 0$, при яких досягається максимальне значення F – загального розміру прибутку:

$$F_{\max} = \sum_{j \in I_1 \cup I_2} c_j x_j \rightarrow \max. \quad (1)$$

Для розробки моделі витримано такі умови: використання земельних, трудових, ма-

теріальних і фінансових ресурсів, незмінність площ в обробітку, максимум прибутку при заданому рівні забезпечення оборотними коштами, поєднання галузей із метою підвищення економічної, соціальної й екологічної ефективності.

За допомогою розробленої економіко-математичної моделі було проведено дослідження з оптимізації виробничої структури сільськогосподарського підприємства лісостепової зони за умови сталої земельної площі та розроблено варіанти моделі виробничої структури господарства із заданим рівнем забезпеченості фінансовими ресурсами (табл. 1). При розробці варіантів моделі й визначенні їхніх оптимальних розмірів основним завданням було одержання максимального прибутку з найповнішим використанням фінансових ресурсів і поліпшення соціальних та екологічних складових.

1. Оптимальна модель виробничої структури досліджуваного сільськогосподарського підприємства лісостепової зони на перспективу, 2016 рік

Культура	Дані за 2011 р.	Рівень забезпечення оборотними коштами та з урахуванням оптимізації сівозміни, %			
		100	90	70	50
Рослинництво					
Пшениця озима, га	700	600	550	650	-
Ячмінь, га	300	200	450	700	1700
Кукурудза, га	392	600	560	550	-
Соя, га	330	600	560	550	650
Цукрові буряки, га	500	520	400	100	-
Кукурудза, га:					
на силос	450	349	349	349	349
на зелений корм	90	49	49	49	49
Озимі на зелений корм, га	95	82	82	82	82
Однорічні трави, га:					
на сіно	80	71	71	71	71
на сінаж	150	102	102	102	102
на зелений корм	40	15	15	15	15
Багаторічні трави, га:					
на сіно	300	256	256	256	256
на сінаж	300	291	291	291	291
на зелений корм	40	32	32	32	32
Площа, га	3767	3767	3767	3767	3597
Прибуток, грн/га	884,80	1164,38	1052,32	990,57	910,62
Тваринництво					
Кількість поголів'я, гол.	1050	1170	1170	1170	1170
у тому числі корів	715	800	800	800	800
Надій молока від 1 корови на рік, кг	4300	5400	5400	5400	5400
Кількість поголів'я свиней, гол.	608	640	640	640	640
у тому числі основних свиноматок	38	40	40	40	40
Прибуток, грн/га	550	740	740	740	740
Усього по підприємству					
Прибуток, грн/га	1434,8	1904,38	1792,32	1730,57	1650,62

Джерело: Власні дослідження.

Як наголошує Л.М. Бойко, особливо важливою умовою ефективного землекористування є його фінансове забезпечення [1, с. 286]. Тому рівень забезпечення оборотними коштами є важливим фактором для розробки оптимальної моделі виробничої структури сільськогосподарського підприємства.

У результаті проведених розрахунків були одержані показники, які доводять, що зі зниженням рівня забезпеченості оборотними коштами від 100 до 50% ефективність землекористування зменшується майже на 20%.

При зниженні рівня забезпеченості оборотними коштами досліджуване сільськогосподарське підприємство лісостепової зони вимушене скорочувати площі витратних і прибуткових культур та віддає перевагу культурам, що не потребують значного фінансування. Але при 50% забезпеченості оборотними коштами постає питання виведення земель з обробітку, або залучення зовнішнього фінансування для їх використання. Так, якщо при 100%-му забезпеченні використовується уся наявна площа (3767 га), то 50 % – на 170 га

менше. Оптимізація виробничої структури за розвитку галузі тваринництва забезпечить зростання прибутку до 1904 грн на 1 га сільськогосподарських угідь.

На доцільності поєднання галузей та необхідності розвитку тваринництва наголошує Ю.О. Кочетков, який відзначає, що ця галузь дасть змогу збільшити показники землевіддачі й поліпшити показники землекористування [4, с.262].

Як показують матеріали дослідження, з підвищенням рівня фінансово-кредитного забезпечення підприємства одержують вищі показники ефективності сільськогосподарського виробництва. Тому з метою підвищення рівня ефективності землекористування необхідно призупинити тенденції до зниження рівня забезпечення оборотними коштами.

У результаті проведених розрахунків було визначено потребу у фінансових ресурсах для покриття витрат на мінеральні добрива, засоби захисту рослин, насіння та пально-мастильні матеріали (табл. 2).

2. Потреба у фінансових ресурсах досліджуваного сільськогосподарського підприємства лісостепової зони для вирощування основних сільськогосподарських культур на перспективу, 2016 р.

Культура	Витрати на 1 га, грн				Розрахункова площа, га	Витрати на всю площу, тис. грн	Витрати на 1 га, грн
	мінеральні добрива	ЗЗР	насіння	ПММ			
Озима пшениця	1081	338	520	365	600	1382,4	2304
Ячмінь ярий	620	237	399	465	200	344,2	1721
Кукурудза на зерно	724	162	1146	445	600	1486,2	2477
Соя	571	551	405	496	600	1213,8	2023
Цукрові буряки	2870	1833	1290	1749	520	4025,84	7742

Джерело: Власні дослідження.

Запровадження запропонованих заходів та фінансування їх на науково обґрунтованому рівні дасть змогу підвищити врожайність сільськогосподарських культур: кукурудзи на зерно – вдвічі, сої – на 79%, цукрових буряків – на 52%.

За даними таблиці 3, зростання врожайності та поліпшення якості продукції приведе до збільшення прибутковості сільськогосподарських культур з 1 га. Так, прибуток з 1 га кукурудзи на зерно збільшиться на 2599 грн – з 1487 до 4086 грн. Відносно інших культур також спостерігається значне зростання.

3. Зростання прибутку досліджуваного сільськогосподарського підприємства лісостепової зони при повному ресурсному забезпеченні на перспективу, 2016 р.

Культура	Урожайність, ц/га		Прибуток з 1 га, грн		Зростання прибутку за рахунок урожайності, грн
	фактична	планова	фактичний	плановий	
Озима пшениця	39	55	1089	2177	1088
Ячмінь ярий	25	35	1023	1687	664
Кукурудза на зерно	45	90	1487	4086	2599
Соя	14	25	920	1753	833
Цукрові буряки	330	500	1204	3521	2317

Джерело: Власні дослідження.

Оптимальна модель виробничої структури сільськогосподарського підприємства на перспективу дає змогу значно підвищити економічну ефективність у поєднанні з екологічною й соціальною. Такі моделі передбачають наявність тваринницьких галузей, які забезпечують населення додатковими робочими місцями, підвищують рівень доходів сільського населення та розв'язують екологічні проблеми. Зокрема, збереження сівозмін, де передбачено кормові культури і використання органічних добрив.

Відповідні моделі були розроблені нами й для сільськогосподарського підприємства Полісся. Їхні результати доводять про можливість підвищення ефективності землекористування сільськогосподарськими підприємствами. Зокрема, зростання прибутку на 1 га в 2016 році становитиме 54,9% і досягне рівня 1892,21 грн.

Удосконалення системи землекористування сільськогосподарськими підприємствами має позитивні соціально-економічні

результати. За проведеними розрахунками встановлено, за умови створення в Київській області семи обслуговуючих кооперативів у галузі рослинництва та 20-ти у сфері заготівлі молока буде додатково забезпечено 95 робочих місць із заробітною платою близько 5000 грн, а відрахування до бюджетів різних рівнів лише із заробітної плати залучених працівників становитимуть близько 3,5 млн грн.

Висновки. Підвищення ефективності землекористування має ґрунтуватися на поєднанні економічної, екологічної й соціальної ефективності. Оптимальна модель виробничої структури сільськогосподарського підприємства на перспективу дає змогу значно підвищити економічну ефективність у поєднанні з екологічною та соціальною. Ці моделі передбачають наявність тваринницьких галузей, які забезпечують сільське населення додатковими робочими місцями, підвищують рівень його доходів і розв'язують екологічні проблеми.

Список використаних джерел

1. *Бойко Л.М.* Регулювання земельних відносин у сільському господарстві / Л.М. Бойко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 286.
2. *Данкевич В.Є.* Інтенсифікація землеробства при високотоварному виробництві / В. Є. Данкевич // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Вип.1(6). Т.1. – 2013. – С.93
3. *Домаскіна М.А.* Особливості моделювання виробничих процесів у сільському господарстві / М. А. Домаскіна / Вісн. аграр. науки Причорномор'я. – Вип.1(58). – С. 90.
4. *Кочетков Ю.О.* Управління земельними ресурсами сільськогосподарських підприємств / Ю.О. Кочетков // Наук. вісн. ЛНУВМБТ ім С. З. Гжицького. Серія "Економічні науки". – 2012. – №4 (54). Т. 14. – С. 455-461; 262.
5. *Шувар І.* Як часто ми забуваємо, що родючість ґрунту відновлюється / І. Шувар // Зерно і хліб. – 2013. – № 4. – С. 28.
6. *Yujiro Hayami, Vernon W. Ruttan.* Agricultural development. – The John Hopkins University Press, 1985.
7. *Afriat, S.N.* Logic of Choice and Economic Theory. – Ottawa University. – 1987. – 275 p.
8. *Kadlec, John.* Farm management. – Prentice Hall, 1985.
9. *Kohls R.L., Uhl J.N.* Marketing of agricultural products – 7th edition. – Macmillan Publishing Company, 1990.

Стаття надійшла до редакції 24.02.2014 р.

*

Розвиток туристичної діяльності у сільській місцевості України

Постановка проблеми. Впродовж існування та розвитку української держави українське село завжди відігравало визначну роль, адже так історично склалося, що українці вели осілий спосіб життя, який полягав в обробітку землі й веденні домашнього господарства. Українське село повсякчас було колискою культури, джерелом харчів для міських жителів та основною сировинною базою для багатьох галузей національного господарства. Останнім часом на селі спостерігається посилення негативних процесів: катастрофічне скорочення чисельності сільського населення, потенційними наслідками якого є руйнування поселенської мережі; недовиробництво продукції сільського господарства; посилення вже існуючих соціальних проблем; відмирання сільської культури, традицій, звичаїв. Лише сільсько-господарське виробництво і сільськогосподарська зайнятість забезпечити належний рівень доходів як основи для створення якісних умов життя селян не в змозі, тому існує об'єктивна необхідність диверсифікації сільської економіки, що ґрунтується на обранні селянськими (фермерськими) господарствами нового для сільського господарства стратегічного напрямку розвитку – розвитку туристичної діяльності у сільській місцевості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку позааграрних напрямів діяльності у сільській місцевості є дуже поширеними й актуальними для широкого кола вітчизняних і зарубіжних науковців. До їх числа можна віднести таких українських учених-економістів, як О. Білоус, О. Бородіна [11], Ю. Лупенко, П. Саблук, Л. Романо-

ва, М. Малік, В. Пулім [9], Б. Пасхавер, О. Шубравська, Л. Молдаван [3] та західних науковців — М. Барка [13], М. Горта [14], А. Джароша [15], М. Жальника [16], Р. Пермана [17] й багатьох інших, принципів засади і теоретичні положення яких покладені в основу даного дослідження.

У цілому аналіз літературних джерел показав об'єктивну потребу подальшого вивчення ідеї диверсифікації та основних передумов розвитку позааграрних напрямів діяльності в сільській місцевості, зокрема щодо туристичної діяльності, визначення можливостей її імплементації як інструменту забезпечення високих стандартів соціально-економічного розвитку сільських територій.

Мета статті – на основі результатів існуючих теоретичних концепцій і проведених емпіричних досліджень визначити основні соціально-економічні передумови розвитку туристичної діяльності в сільській місцевості, а також місце туристичної діяльності в диверсифікації сільської економіки.

Виклад основних результатів дослідження. Щороку з мапи України зникає кілька десятків сіл, а чисельність сільського населення скорочується високими темпами, причому для українського села характерне явище «старіння», адже молоді мешканці сільської місцевості часто залишають свої домівки в пошуках кращої долі у містах. Загалом за роки незалежності за даними Держслужби статистики Україна втратила 475 сіл, а нових було створено 71 [8] (табл. 1). Причинами зникнення сіл та зменшення чисельності сільського населення є демографічна криза, урбанізація й старіння нації. Перспективні сільські мешканці переїжджають у міста через безперспективність сільської глибинки – відсутність роботи, розвалена соціальна інфраструктура (непрацюючі лікарні, школи, клуби) не дають змо-

* Науковий керівник – М.Й. Малік, доктор економічних наук, професор, академік НААН.
© С.В. Забуранний, 2014

ги створити належні умови для організації життя на селі для молоді. За результатами дослідження Департаменту економічних та соціальних справ ООН, починаючи з 70-х

років минулого століття сільське населення в Україні зменшилося на 13,3%: 69% населення мешкають нині в містах, селяни ж становлять 31% [6].

1. Чисельність наявного сільського населення і сільської поселенської мережі, на 1 січня відповідного року

Показник	1991	1996	2001	2006	2012
Чисельність сільського населення, тис. осіб	16859	16529	15972	15052	14253
Зменшення порівняно з попереднім періодом, тис. осіб*:					
усього	-	330	557	920	799
у середньому за рік	-	66,0	111,4	184,0	133,2
Середньорічні темпи зменшення, %	-	0,39	0,67	1,15	0,73
Кількість сільських населених пунктів, од.	28845	28838	28651	28562	28441
Зміна порівняно з попереднім періодом (+), од.*:					
всього	-	- 7	- 194	- 89	-121
у середньому за рік	-	- 1,4	- 19,4	- 17,8	-20,2

*Відповідно 1996 р. до 1991 р.; 2001 р. до 1996 р.; 2006 р. до 2001 р.; 2012 р. до 2006 р.

Джерело: За даними Держслужби статистики України [8].

Зазначимо, що процес зникнення сіл супроводжується не тільки фізичним вимиранням їхніх мешканців чи зміною місця проживання, а й укрупненням сільських населених пунктів. Сільські поселення, що розташовані поблизу міст, часто поглинаються останніми, або включаються у межі міст чи селищ міського типу. Критерієм для оцінки перспектив українського села за демографічними показниками є не тільки динаміка кількості сільських населених пунктів, а й зміни чисельності населення, що в них проживає. Виходячи з стрімких темпів скорочення сільського населення та кількості сільських населених пунктів, які характерні для переважної більшості областей України, можна зробити висновок про зниження ролі села в Україні, а заглибившись у структуру міграційних потоків із села в місто можна бачити й зовсім невтішні перспективи. Зрозумілим є те, що без дієвої довгострокової державної програми підтримки села регресія за розглянутими критеріями лише поглиблюватиметься, і декларація намірів політиків чи затверджених короткострокових цільових державних програм із сучасним рівнем осмислення проблеми ні в якому разі не є панацеєю, адже загальна тенденція до регресії села, яка відображена у наведених вище даних – тому беззаперечне підтвердження. На наш погляд, за своєю

суттю проблеми на селі зводяться до трьох основних напрямів, серед яких:

економічні – низька підприємницька активність, високий рівень безробіття сільського населення, важкий стан аграрного сектору та незначне розміщення виробничих об'єктів;

транспортна інфраструктура – поганий стан доріг і відсутність належних комунальних комунікацій;

соціальна інфраструктура – незадовільний стан або ж відсутність закладів культури, навчальних закладів та фельдшерсько-акушерських пунктів.

Нерівність у стандартах життя населення різних типів населених пунктів є одним із чинників зростання соціальної напруженості в суспільстві. При вивченні нерівності в умовах життя населення міста і села значну увагу слід приділити дослідженню середньодушових доходів. Останні є визначальною характеристикою матеріального становища сімей та можуть розглядатись як основний індикатор їхнього життєвого рівня. Доходи головним чином формують не тільки майнову, а й соціальну нерівність у суспільстві, вони є не тільки проявом, а також одним із найважливіших факторів формування соціальної нерівності в житті населення. Не менш важливими при цьому є середньодушові витрати, що разом із серед-

ньодушовим доходом показують основну картину життя населення в різних місцевостях проживання. Середньодушовий дохід і середньодушові витрати найбільші в Києві (1439 і 1336 грн відповідно), що зумовлено значно вищими зарплатами порівняно з іншими містами України. Найнижчий рівень цих показників у сільській місцевості (1267 і

1141 грн відповідно), що зумовлюється низькими заробітними платами й незначними доходами від власного домашнього господарства. Визначальним чинником у середньодушовому доході є заробітна плата, від якої головним чином залежить розподіл середньодушового доходу між місцевостями проживання (табл. 2).

2. Середньодушовий дохід і середньодушові витрати населення України в 2012 році на місяць за типом населеного пункту, грн

Тип населеного пункту	Середньодушовий дохід на місяць	Середньодушові витрати за місяць
Велике місто	1492,4	1426,1
Мале місто	1364,2	1265,2
Село	1267,1	1141,3
Київ	2330,9	2123,9
Україна	1438,8	1336,4

Джерело: [7].

При аналізі чітко видно, що більшу наближеність до типових ознак форми нормального розподілу має розподіл населення у великих містах, адже він має більшу схильність до наповнення тих дохідних груп, що знаходяться в межах 1200–1300 грн. При цьому модальна група в різних місцевостях проживання неоднакова: для села дві – 900–1000 грн, що відображає дохід пенсіонерів, і 1200–1300 грн, що показує рівень зарплат у даній місцевості; для малого міста характерна дуже різка належність населення до групи 900–1000 грн, де доходи включають пенсії, а також приблизно відповідають заробітним платам. У сільській місцевості у високодохідних групах спостерігається набагато менша чисельність населення порівняно з великими й малими містами, що пояснюється значною чисельністю людей пенсійного віку з відповідно нижчими доходами

Бідним вважається населення, рівень сукупних витрат якого нижчий за офіційно

встановлену межу. В 2012 році межа бідності в Україні становила 1062 грн. Населення в Києві, сукупні еквівалентні витрати якого були нижчі за дану межу, становило 5,1%, що є найкращим показником серед типів населених пунктів. Найгірша ситуація в селах, де бідними офіційно вважаються 32,1% населення, що можна пояснити безробіттям, низькими заробітними платами і значною чисельністю людей пенсійного віку, які мають низькі пенсії. Схожа ситуація й у малих містах – 28,9%, де більшість населення одержує низьку заробітну плату в невеликих приватних підприємствах чи є працівниками бюджетної сфери. У цих населених пунктах також вагомим чинником низьких доходів населення є безробіття. У великих містах ситуація з бідністю краща – 17,5%, при цьому бідними є переважно люди пенсійного віку, а також багатодітні та неповні сім'ї (табл. 3).

3. Рівень бідності населення України в 2012 році за типом населеного пункту

Тип населеного пункту	Рівень бідності, %
Велике місто	17,5
Мале місто	28,9
Село	32,1
Київ	5,1
Україна	24,3

Джерело: [7].

Із рівнем злиденності маємо схожу ситуацію. В 2012 році межа злиденності становила 850 грн. Найкраща ситуація в місті Києві, де до даної категорії належить 2,4% на-

селення, найгірша – в сільській місцевості, де злиденними є 15,7%, що зумовлено більшим безробіттям населення й низькими доходами (табл. 4).

4. Рівень бідності населення України в 2012 році за типом населеного пункту

Тип населеного пункту	Рівень бідності, %
Велике місто	6,8
Мале місто	11,6
Село	15,7
Київ	2,4
Україна	10,7

Джерело: [7].

Враховуючи вищезазначене стає очевидним, що сільськогосподарське виробництво та сільськогосподарська зайнятість забезпечити вихід сільських територій із кризи не в змозі, тому існує об'єктивна необхідність диверсифікації сільської економіки, що ґрунтується на передислокації наявних ресурсів у нові види сільськогосподарської й несільськогосподарської діяльності на селі та сприяє створенню можливостей для кращого використання людського капіталу, збільшенню прибутків підприємств і домогосподарств, підвищенню рівня життя селян; є мультиплікатором нових робочих місць. Одним із найперспективніших напрямів диверсифікації сільської економіки є розвиток туристичної діяльності в сільській сфері, а саме сільського туризму.

Ситуація із зайнятістю та можливостями працевлаштування на селі також розглядається як доволі складна, селянам дуже важко знайти роботу за місцем проживання. За даними Державної служби зайнятості України, чисельність незайнятих громадян із числа працівників сільського господарства на кінець 2012 року становила 134,6 тис. осіб, а вакансій – всього 2,5 тис., тобто, на одне вільне робоче місце було 55 претендентів (для порівняння: в середньому по економіці України цей показник у 5 разів менший).

Проте це в середньому по Україні, а в 14 областях співвідношення між заявленими вакансіями й незайнятими селянами перевищувало зазначений рівень: у Луганській – в 11 разів, Черкаській – у 5,8, Хмельницькій – у 5, Івано-Франківській – у 4, Запорізькій – у 3,6 рази [10]. Зауважимо, що в більшості регіонів України серед зареєстрованих безробітних кожен другий – мешканець сільської місцевості. Значна частина серед них трактористи, робітники на низькокваліфікованих ручних роботах, озеленювачі, садівники, виноградарі, доярки, тваринники, робітники фермерського господарства. Тобто, як правило, пропонувалися не ті професії, які реально затребувані аграрними підприємствами, і не в тій місцевості, де є вакансії.

За даними Державної служби зайнятості протягом 2000-2012 років кількість зареєстрованих безробітних серед сільського населення скоротилася на 85,7 тис. осіб та становила 188,5 тис. осіб (табл. 5) [4]. Негативним фактом є зростання частки селян серед загальної чисельності безробітних. Якщо на початку аналізованого періоду вона була лише 23,3%, то у 2012 році питома вага безробіття у сільській місцевості досягла 40,3% усіх безробітних, що доводить про погіршення ситуації на аграрному ринку праці.

5. Динаміка показників зареєстрованого безробіття в Україні у 2000-2012 рр.*

Показник	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012
Зареєстровані безробітні – всього, тис. осіб	1178,7	891,9	596,0	693,1	425,1	505,3	467,7
у т.ч. у:							
міських поселеннях	904,5	458,5	288,9	406,0	278,6	298,5	279,2
сільській місцевості	274,2	433,4	307,1	287,1	173,5	206,8	188,5
Рівень зареєстрованого безробіття: всього, % від економічно активного населення працездатного віку	5,6	4,4	2,9	3,4	2,2	2,5	2,3
у містах, %	6,0	3,2	2,0	2,9	2,0	2,1	2,0
у сільській місцевості, %	4,5	7,1	5,0	4,7	2,8	3,4	3,1

* Джерело: [4].

Рівень зареєстрованого безробіття у сільській місцевості суттєво перевищує аналогічний показник міських поселень (у 2012 р. 3,1% на селі проти 2,0% у містах). Таке співвідношення певною мірою пояснюється обмеженістю ринку праці на селі, нестачею робочих місць для економічно активного сільського населення, низькою його мобільністю та іншими факторами, що змушує безробітних селян частіше реєструватися у Державній службі зайнятості.

Аналізуючи обсяги безробіття сільського населення в регіональному розрізі варто зазначити, що за період з 2005 по 2012 рік спостерігалася тенденція до його зростання у переважній більшості областей. Збільшення чисельності сільських безробітних у віці 15-70 років відбулося у 19 областях країни, а в таких, як Вінницька, Донецька, Закарпатська, Полтавська, Хмельницька і в АР Крим вона зросла удвічі [4].

Це також показують дослідження, проведені Інститутом економіки та прогнозування НАН України, яке довело, що райони з найнижчими можливостями працевлаштування сільських жителів у підприємствах і в організаціях розташовані переважно у західній та південній частинах України, тобто там, де порівняно з іншими регіонами краща демографічна ситуація, але водночас обмаль робочих місць в «організованому» секторі економіки, особливо порівняно з населенням працездатного віку. Це, передусім, периферійні райони Волинської, Рівненської, Львівської, Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької, Тернопільської, а також Одеської, Херсонської областей і АР Крим [11].

Отже, узагальнення характеристик соціально-економічного стану села, процесів, що відбуваються в сільськогосподарському виробництві, а також на сільських територіях у цілому, дає можливість стверджувати, що для диверсифікації сільської економіки існують необхідні умови, а також вагомі причини, головними з яких є низький рівень зайнятості й матеріального добробуту сільських жителів. Необхідно підкреслити, що диверсифікація сільської економіки сприятиме не лише економічному зростанню села, а забезпечуватиметься також і соціальний

розвиток, зумовлений економічним добробутом населення. Соціальний ефект диверсифікації сільської економіки полягає у розширенні можливостей використання людського капіталу села, можливості працевлаштування в ареалі життєдіяльності, розвитку підприємницьких здібностей тощо. Значення ж економічного ефекту від диверсифікації матиме множинний характер.

Світова практика показує, що надзвичайно важливим напрямом диверсифікації сільської економіки є туристична діяльність у сільській місцевості. Саме вона є одним із найперспективніших напрямів структурної перебудови сільської економіки, стимулюючи впливає на розвиток передусім таких галузей, як транспорт, будівництво, зв'язок, сільське господарство, соціальна сфера. Як зазначав В.І. Вернадський ще 100 років тому, динаміку соціально-економічного розвитку визначають не стільки наявність природних ресурсів, скільки вміння та знання, формуванню яких сприяє практично вся соціальна сфера, складовою якої є й туризм [2].

Регіональні представництва Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні мають завданням просування на туристичний ринок близько 3000 садіб загальною місткістю понад 30 тис. місць. Водночас, за даними Міністерства інфраструктури України, офіційно зареєстровано близько 5000 садіб, які надають послуги сільського туризму. Для детальнішого дослідження особливостей туристичної діяльності в сільській місцевості ми провели аналіз кількості діючих суб'єктів туристичного підприємництва відповідно до десяти економічних районів України [1] (рис.):

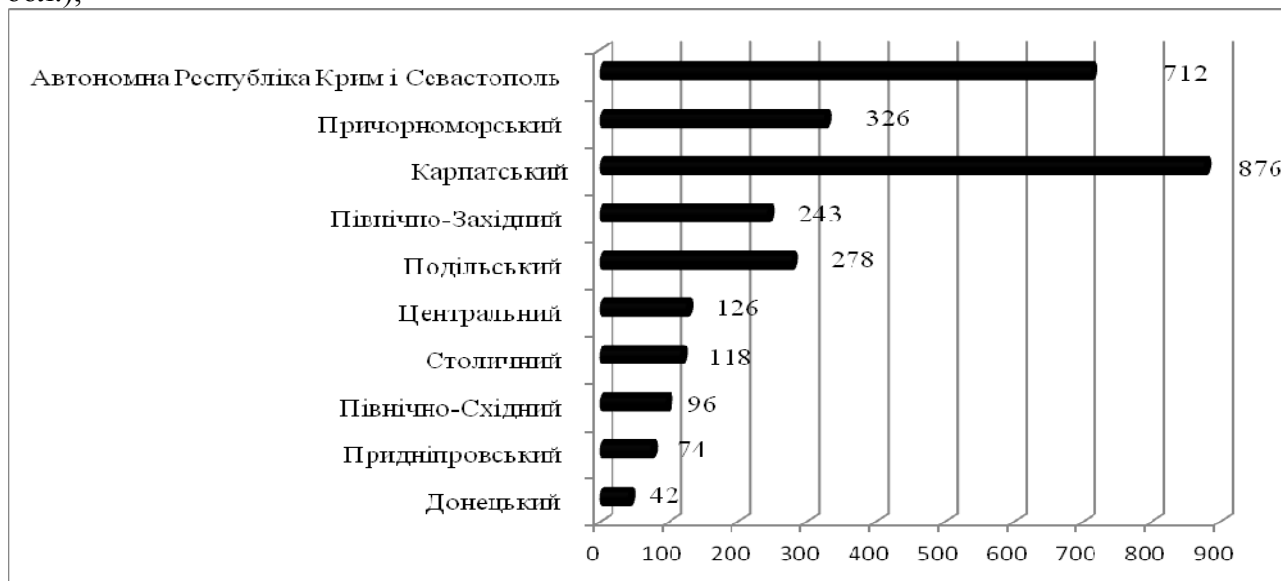
1. Донецький (Донецька та Луганська обл.);
2. Придніпровський (Дніпропетровська й Запорізька обл.);
3. Північно-Східний (Харківська, Полтавська і Сумська обл.);
4. Столичний (Київська, Чернігівська та Житомирська обл.);
5. Центральний (Черкаська й Кіровоградська обл.);
6. Подільський (Вінницька, Хмельницька та Тернопільська обл.);

7. Північно-Західний (Волинська і Рівненська обл.);

8. Карпатський (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська й Чернівецька обл.);

9. Причорноморський (Одеська, Миколаївська та Херсонська обл.);

10. Автономна Республіка Крим і Севастополь (міськрада).

Розподіл кількості садиб сільського туризму відповідно до економічних районів України, од.

Джерело: Власні дослідження.

Із рисунка чітко видно, що найбільша кількість садиб сільського туризму зареєстрована в АР Крим і Севастополь та Карпатському економічному районі. В цілому Україна володіє значним потенціалом багатofункціонального розвитку сільських територій і сільського туризму та при застосуванні ефективних методів і механізмів стимулювання їхнього розвитку зможе суттєво поліпшити свій соціально-економічний стан.

Висновки. Не викликає сумніву твердження, що «організаційно-структурні перетворення в аграрному секторі мають бути забезпечені шляхом стимулювання кооперації на селі, а також розробки науково обґрунтованої диверсифікації сільськогосподарського виробництва за регіонами України» [5]. Одним із пріоритетних напрямів дивер-

сифікації сільської економіки є розвиток туристичної діяльності в сільській місцевості, яка сприятиме не лише економічному зростанню села, а забезпечуватиме також соціальний розвиток, зумовлений економічним добробутом населення. Дана діяльність сприяє розвитку сільських територій, де людські, матеріальні, земельні ресурси фермерських чи особистих селянських господарств, вироблена в них продукція використовуються для надання послуг із розміщення, харчування й інших форм обслуговування туристів і відпочиваючих. Перспективою подальших досліджень може стати обґрунтування стратегії управління туристичною діяльністю в сільській місцевості з метою її оптимальної інтеграції у сільську економіку України.

Список використаних джерел

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України / О.О. Бейдик. – К.: ВЦ КНУ, 2001. – 396 с.
2. Вернадский В.И. Живое вещество и биосфера / В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1994. – 672 с.
3. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / [Пасхавер Б. Й., Шубравська О. В., Молдаван Л. В. та ін.]; за ред. акад. УААН Б. Й. Пасхавера; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2009. – 432 с.
4. Економічна активність населення України у 2012 році: Стат. зб. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 204 с.
5. Малік М.Й. Концептуальні засади розвитку сільських територій / М.Й. Малік, В.А. Пулім // Роль соціального капіталу та локальних ініціатив у забезпеченні сільського розвитку: доп. Міжнар. симпозіуму (16-18 трав., 2007 р., м. Житомир). – Житомир: Вид-во «ДВНЗ «Державний агроекологічний університет», 2007. – С. 156-170.
6. Національна Доповідь про людський розвиток 2011 року «Україна: на шляху до соціального залучення» [Електронний ресурс] / Е. Лібанова, Ю. Левенець, О. Макарова; за заг. ред. Ру Гріффітс. [та ін.]. – К.: ПРООН в Укра-

їні, Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України, Український центр соціальних реформ, 2011. – 123 с. – Режим доступу: http://www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2011_Ukr.pdf.

7. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу ; за ред. Е.М.Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2013. – 404 с.

8. Офіційний сайт Держслужби статистики України [Електронний ресурс]: Статистична інформація – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

9. Підприємництво в аграрній сфері економіки / М. Й. Малік, Ю. О. Лупенко, Л. В. Романова та ін.; за ред. П. Т. Саблука, М. Й. Маліка ; вид. друге, допов. і перероб. – К. : ІАЕ, 1998. – 514 с.

10. Ринок праці України – 2012: Стат. зб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua>

11. Теорія, політика та практика сільського розвитку ; за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НАНУ О. М. Бородіної, д-ра екон. наук, чл.-кор. НААН І. В. Прокопи ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2010. – 376 с.

12. Agroturystyka jako szansa aktywizacji gospodarczej wiejskich regionow turystycznych Malopolski Wschodniej / Red. naukowa prof. A. Jarosz. – Rzeszow-Boguchalwa, 1996. – 197 s.

13. Barke. M. Rural Tourism in Spain / M. Barke // International Journal of Tourism Research 6 (3). – 2004. – P. 137–149.

14. Gort M. Diversification and Integration in American industry. – Princeton, Princeton University Press, 1962.

15. Jalnik M. Agroturystyka na obszarach przygraniczno cennych. – Bialystok: Wydawnictwo Politechniki Bialostockiej, 2002. – 130 s.

16. Jarosz A. Agroturystyka szansa rozwoju wsi i rolnictwa // Agroturystyka jako szansa aktywizacji gospodarczej wiejskich regionow turystycznych Malopolski Wschodniej / Red. naukowa prof. A. Jarosz. – Rzeszow-Boguchalwa, 1996. – S. 83–94.

17. Roger Perman. Natural resource and environmental economics (3-Edition) / [Roger Perman, Yue Ma, James McGilvray, Michael Common]. – Financial Times/ Prentice Hall, – 2003. – p.728 .

18. Smith, Adam. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. / Smith A. – Oxford University Press, 1976, – P.74.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2014 р.

*

УДК 330.341.2:338.432:061.5

О.Ю. ЛУЗАН, здобувач

Луганський національний аграрний університет

До питання формування механізму інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного підприємництва

Постановка проблеми. Світова економічна наука і практика розвитку високорозвинутих суспільних формацій констатують необхідність цілеспрямованого поступу по шляху забезпечення сталого розвитку. Аграрний сектор як особливе, специфічне, середовище життя й підприємницької діяльності чи не найбільшою мірою потребує сталості. Одним із важливих аспектів вирішення цього питання є формування відповідного механізму інституційного забезпечення, який повинен уособлювати адаптовану до вітчизняних реалій систему інституцій, стимулів, регуляторів, господарських утворень.

Також у постановочному плані необхідно зазначити, що розвиток аграрного підприємництва у контексті розбудови дієвої системи його інституційного регулювання, має здійснюватися в напрямі забезпечення сталості. Загальний кінцевий результат функціонування підприємницьких структур як системи виробничих інститутів агросектору при цьому проектується на перспективу, уособлюючи стабільність національної продовольчої безпеки та стабільне утримання висококонкурентних позицій на глобальному ринку. Аграрне підприємництво при цьому розглядається як функціональна підсистема аграрного ринку, пов'язана зі створенням аграрних благ. Механізм інститу-

© О.Ю. Лузан, 2014

їні, Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України, Український центр соціальних реформ, 2011. – 123 с. – Режим доступу: http://www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2011_Ukr.pdf.

7. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу ; за ред. Е.М.Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2013. – 404 с.

8. Офіційний сайт Держслужби статистики України [Електронний ресурс]: Статистична інформація – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

9. Підприємництво в аграрній сфері економіки / М. Й. Малік, Ю. О. Лупенко, Л. В. Романова та ін.; за ред. П. Т. Саблука, М. Й. Маліка ; вид. друге, допов. і перероб. – К. : ІАЕ, 1998. – 514 с.

10. Ринок праці України – 2012: Стат. зб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua>

11. Теорія, політика та практика сільського розвитку ; за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НАНУ О. М. Бородіної, д-ра екон. наук, чл.-кор. НААН І. В. Прокопи ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2010. – 376 с.

12. Agroturystyka jako szansa aktywizacji gospodarczej wiejskich regionow turystycznych Malopolski Wschodniej / Red. naukowa prof. A. Jarosz. – Rzeszow-Boguchalwa, 1996. – 197 s.

13. Barke. M. Rural Tourism in Spain / M. Barke // International Journal of Tourism Research 6 (3). – 2004. – P. 137–149.

14. Gort M. Diversification and Integration in American industry. – Princeton, Princeton University Press, 1962.

15. Jalnik M. Agroturystyka na obszarach przygraniczno cennych. – Bialystok: Wydawnictwo Politechniki Bialostockiej, 2002. – 130 s.

16. Jarosz A. Agroturystyka szansa rozwoju wsi i rolnictwa // Agroturystyka jako szansa aktywizacji gospodarczej wiejskich regionow turystycznych Malopolski Wschodniej / Red. naukowa prof. A. Jarosz. – Rzeszow-Boguchalwa, 1996. – S. 83–94.

17. Roger Perman. Natural resource and environmental economics (3-Edition) / [Roger Perman, Yue Ma, James McGilvray, Michael Common]. – Financial Times/ Prentice Hall, – 2003. – p.728 .

18. Smith, Adam. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. / Smith A. – Oxford University Press, 1976, – P.74.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2014 р.

*

УДК 330.341.2:338.432:061.5

О.Ю. ЛУЗАН, здобувач

Луганський національний аграрний університет

До питання формування механізму інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного підприємництва

Постановка проблеми. Світова економічна наука і практика розвитку високорозвинутих суспільних формацій констатують необхідність цілеспрямованого поступу по шляху забезпечення сталого розвитку. Аграрний сектор як особливе, специфічне, середовище життя й підприємницької діяльності чи не найбільшою мірою потребує сталості. Одним із важливих аспектів вирішення цього питання є формування відповідного механізму інституційного забезпечення, який повинен уособлювати адаптовану до вітчизняних реалій систему інституцій, стимулів, регуляторів, господарських утворень.

Також у постановочному плані необхідно зазначити, що розвиток аграрного підприємництва у контексті розбудови дієвої системи його інституційного регулювання, має здійснюватися в напрямі забезпечення сталості. Загальний кінцевий результат функціонування підприємницьких структур як системи виробничих інститутів агросектору при цьому проектується на перспективу, уособлюючи стабільність національної продовольчої безпеки та стабільне утримання висококонкурентних позицій на глобальному ринку. Аграрне підприємництво при цьому розглядається як функціональна підсистема аграрного ринку, пов'язана зі створенням аграрних благ. Механізм інститу-

© О.Ю. Лузан, 2014

ційного забезпечення сталого розвитку повинен враховувати галузеві й національні особливості, які давно відомі, але в зазначеному ракурсі розв'язання даної проблеми їх необхідно закріпити інституційно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення сталого розвитку висвітлюють у публікаціях різні автори, проте його слід сегментувати на структурні складові та напрями досліджень, серед яких виокремлюються: інституціональні засади розвитку суспільних формацій і господарських систем – Р. Коуз [6], Д. Норт [8], О. Вільямсон, Т. Веблен, В. Якубенко, Ю. Лопатинський, В. Дементьєв [5], А. Чухно [12]; питання аграрного підприємництва – досліджують М. Малік, Ю. Лупенко, В. Андрійчук [1], В. Месель-Веселяк; сталий розвиток – М. Кропивко, М. Хвесик, О. Бородіна [4]; інституційне регулювання – О. Шпичак, О. Шпикуляк [14] та інші. Проте реалії сьогодення вимагають більш комплексного розгляду питання.

Мета статті – охарактеризувати теоретико-методологічні засади й практичні аспекти формування механізму інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного підприємництва.

Виклад основних результатів дослідження. Аграрне підприємництво як об'єкт інституційного регулювання, особлива система, потребує концентрації державної політики на розбудові однойменного механізму в ракурсі дотримання обов'язковості в урахуванні наведених особливостей, лише таким чином можна буде претендувати на досягнення сталості розвитку. Також слід врахувати, що аграрний бізнес як функціональна підсистема господарського обміну знаходиться у діалектичному взаємозв'язку з іншими галузями, підприємствами, адже він є постачальником ресурсів для виробництва продовольчих та інших товарів. Таке положення речей унормовує комплексний підхід до формування концепції сталого розвитку агропідприємницьких структур й інституту підприємництва загалом.

Розкриття змістовно-функціональних характеристик порушеного питання потребує теоретичного викладу сутності базових категорій інституціоналізму, ми ж зосереджу-

ємо увагу на категорії «інститут». З цього приводу наведемо думку В. Дементьєва, який зазначає, що поняття «інститут» є соціальною структурою, окреслює механізми регулювання господарської поведінки [5], які в даному конкретному випадку прямо стосуються розвитку підприємницької діяльності. Також існує думка, що інститут – це зовнішня регульовальна сила, яка протистоїть індивіду, обмежує його вибір і господарську поведінку.

В інституційному механізмі одним із першочергових завдань щодо унормування сталого розвитку аграрного підприємництва є забезпечення оптимально ефективного використання головного ресурсу сільськогосподарського виробництва – землі. Законодавчо й організаційно функціонально слід створити такі умови, за яких земля як основний засіб виробництва та предмет праці використовуватиметься економно, якісно, із забезпеченням збереження й відновлення в рамках об'єктивних умов екосистеми. Тому на перший план у даному аспекті формування заявленого інституційного механізму виходить взаємодія людини з природою. Інакше кажучи, важливим, необхідним інституційним складником тут виступає юридичне закріплення норм, традицій і способів стимулювання збалансованого використання аграрними підприємствами природних ресурсів (зокрема землі).

Екологічна складова сталого розвитку аграрного підприємництва має важливе значення. Адже виснаження земельних ресурсів, забруднення та використання не за призначенням є проблемою, існування якої знижує потенціал сільськогосподарської галузі. У зв'язку з цим важливо в інституційному механізмі закріпити стимули для виробників максимально дотримувати засад екологізації, таких як: біологізація виробничих процесів; адаптація агротехнологічних прийомів і технологічних операцій до природних умов певних територій; застосування екологічних засобів та заходів щодо організації виробництва сільськогосподарської продукції.

Організаційно-економічна складова забезпечення сталого розвитку аграрного підприємництва у заданому інституційному

механізмі повинна бути сформована з дотриманням принципу максимальної відповідності темпів економічного зростання суспільному сприйняттю результатів бізнесового процесу й екологічним аспектам навколишнього середовища. Сталість розвитку аграрного підприємництва досягається лише за умови збалансованості екологічних, економічних і соціальних проблем, коли забезпечується баланс та відновлюваність заданих складових засадам сталості. Поряд із цим важливо досягти збалансованості інтересів виробника і соціуму, бо мотивація агровиробника діяти в напрямі сталого розвитку актуалізується на практиці лише за умови досягнення ним намічених економічних результатів. Тут важлива роль держави, адже формуючи механізм інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного підприємництва, держава здатна створити (чи навпаки) необхідні умови для заохочення суб'єктів економічних відносин діяти саме в такому ракурсі.

Розв'язання зазначеної проблеми в аграрному секторі економіки України, функціональні підсистеми розвитку якого майже на всіх рівнях підприємницьких взаємодій характеризуються інституційною недосконалістю, є вельми складним завданням. Проте згідно із загальноприйнятою в світі системою відносин щодо забезпечення сталого розвитку агроекономічних утворень, аграрне підприємництво у своїй сталості як комплексному утворенні враховує необхідність сталого розвитку таких взаємозалежних, взаємодоповнювальних складових, як: агрономічна, екологічна, техніко-технологічна, соціальна, інноваційна, інфраструктурна, внутрішньогосподарська, загальноринкова (загальноекономічна), демографічна (рис. 1).

Досягнення сталого розвитку аграрного підприємництва можливе за умови забезпечення позитивних ефектів від функціонування наведених підсистем аграрного комплексу, без яких не вбачається можливим конкурентоспроможний поступ аграрного бізнесу на всіх рівнях господарського й соціального обміну. Конкретизуючи окремі

складові – інституційні детермінанти, слід наголосити на тому, що заданий механізм повинен посегментно забезпечити: збереження продуктивності й відновлення родючості земельних угідь; створення умов для сприйняття виробниками аграрних інновацій; охорону навколишнього природного середовища; підвищення рівня життя населення та соціального розвитку сільських територій; формування ефективної, доступної для всіх виробників ринкової інфраструктури; створення фінансово-економічних передумов для розширеного відтворення аграрного виробництва; поліпшення соціально-економічного стану села як передумови поліпшення демографічної ситуації й збереження трудових ресурсів.

Концептуальні положення формування зазначеного механізму мають бути спрямовані на стимулювання діяльності агропідприємств у напрямі здійснення організаційно-економічних заходів щодо: забезпечення оптимального (достатнього для задоволення потреби внутрішнього ринку та зовнішнього експортного потенціалу) рівня виробництва сільгосппродукції й продовольства; відновлення безпосередньої, активної участі агропідприємств у фінансуванні розвитку села; збереження природного потенціалу сільських територій та землі.

Згаданий механізм як дієва, функціональна система запрацює лише за умови системного підходу, врахування природно-економічних можливостей територій, на яких знаходиться підприємство, а також попиту на вироблену продукцію, дотримуючись принципу «виробляти те, що можна продати».

Основоположним ідейним підґрунтям формування механізму інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного підприємництва є концепція «зеленої економіки». Для ґрунтовнішого розкриття змістовних характеристик і напрямів формування цього механізму необхідно враховувати фактори сталості, які слід брати до уваги при запровадженні у практику засобів і прийомів заданого механізму (рис. 2).

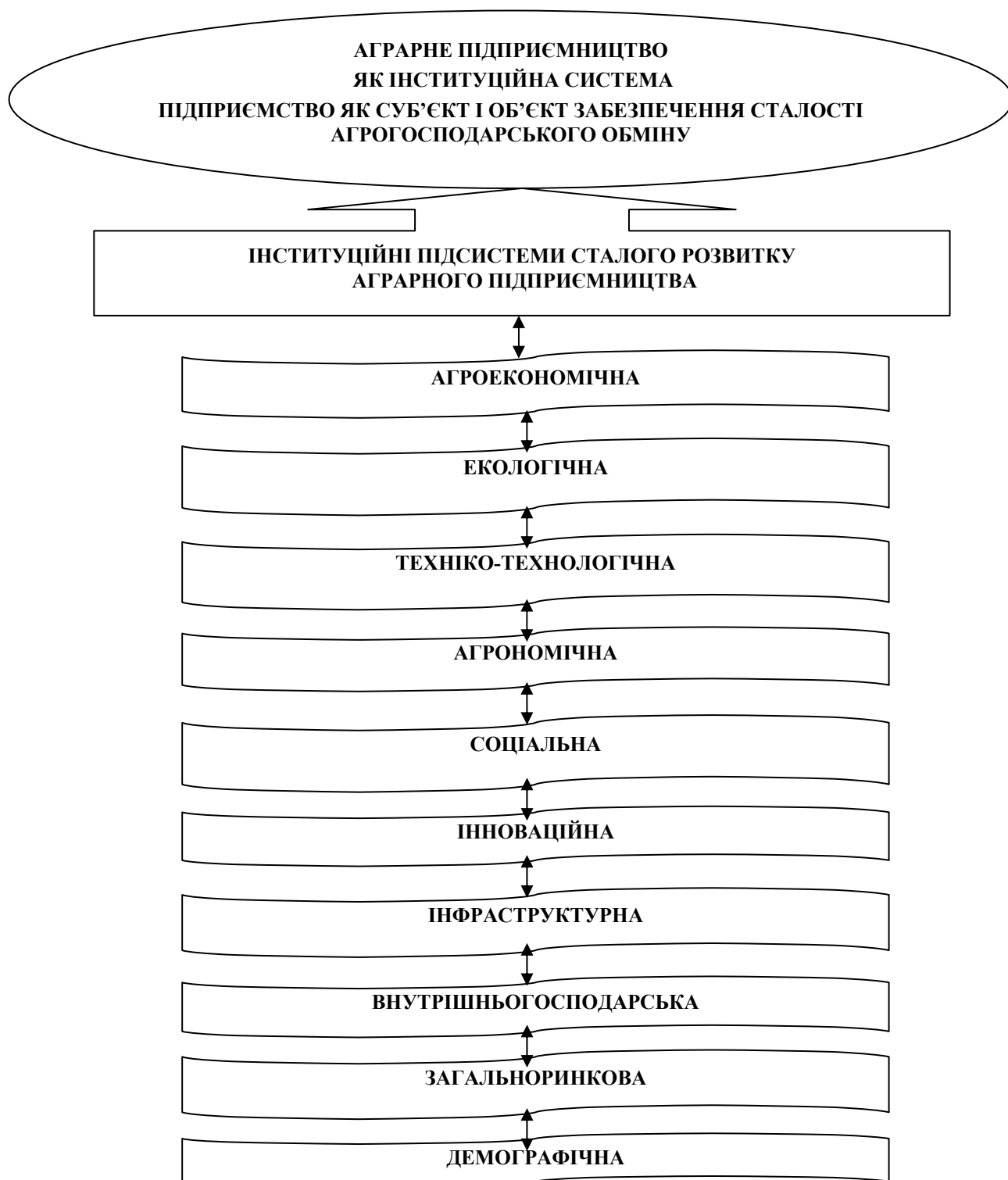

Рис. 1. Складові інституційні детермінанти сталого розвитку аграрного підприємництва

Джерело: Сформовано автором на основі проведених досліджень.

Механізм інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного підприємництва не може бути сформований без урахування фактора трансакційних витрат. Розбудова інституційної сукупності зв'язків між учасниками підприємницького процесу повинна забезпечити ефективне збалансування ре-

сурсів, потреб та мотивацій, зниження рівня трансакційних витрат внутрішньогосподарського й ринкового обміну, підвищення соціально-економічних показників розвитку територій, на яких розміщено структури агробізнесу.

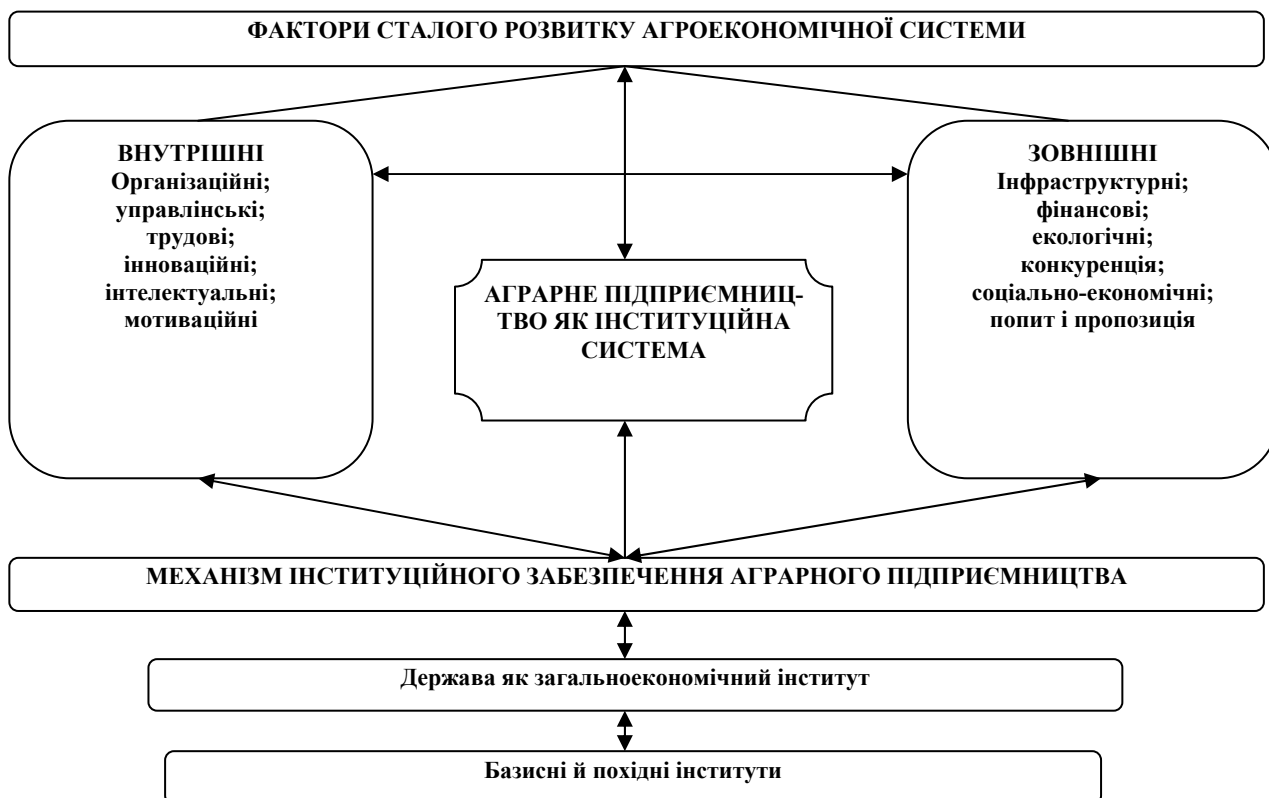

Рис. 2. Фактори сталого розвитку в механізмі інституційного забезпечення аграрного підприємництва

Джерело: Сформовано автором на основі проведених досліджень.

Серед головних умов формування і забезпечення ефективного функціонування механізму інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного підприємництва, які необхідно обов'язково врахувати, такі: кон'юнктура світового ринку сільськогосподарської продукції та продовольства; рівень внутрішньодержавного споживання й ціни на створений продукт; інфраструктурно-обслуговуюча складова та її функціональні можливості й стан; державна регулятивна політика щодо аграрного бізнесу та механізм саморегулювання; регіональні особливості розвитку агробізнесу і сільських територіальних утворень; інноваційно-інвестиційна складова розвитку бізнесу на селі.

Вирішальним, базовим складником механізму, який позиціонується головним чином як результуюча його частина, є конкурентна сталість, тобто можливість аграрних підприємств утримувати високі ринкові позиції. Відомо, що досягнення сталості агропідприємств не є можливим без системного усунення проблем, які перешкоджають розширеному відтворенню, стабілізації обсягів ви-

робництва продукції, упровадження принципів і технологій екологізації сільськогосподарського виробництва.

Головне завдання механізму полягає у створенні сприятливих інституційних умов для забезпечення сталого розвитку аграрних підприємств через втілення на практиці заходів сприяння розширеному відтворенню, стабілізації обсягу виробництва відповідно до потреб ринку. Механізм інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного підприємництва як складна інституційна система повинен включати в себе також підсистему, яка б здійснювала моніторинг та аналіз інформації, що уможливить забезпечити прийняття конструктивних управлінських рішень. Інформаційна складова має вирішальне значення, адже нині необхідна об'єктивна оцінка наявності й динаміки зміни кількісно-якісних характеристик факторів функціонування та розвитку виробництва продукції сільгосппідприємствами; засад і результативних характеристик використання виробничого потенціалу; прогнозування й передбачення умов зовнішнього

природного середовища та ринку як економічного середовища.

Висновки. Механізм інституційного забезпечення сталого розвитку аграрного підприємництва як системи, а також конкретних аграрних підприємств як суб'єктних виробничих утворень, забезпечить координацію господарських взаємодій у певному, сформованому державою і ринком інституційному

середовищі, ефективне функціонування галузей та виробництв, задоволення потреб сільського соціуму, мінімізацію ризиків. Розробляючи концепцію заданого механізму, слід наголосити на необхідності узгодження інституційних норм із принципами забезпечення національної продовольчої безпеки й засадами формування інноваційної моделі розвитку аграрного комплексу.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Внутрішня будова ринку сільськогосподарської продукції: теоретико-методологічний аспект / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2004. – № 3. – С. 29–35.
2. Артёмова Т.І. Інститут міри економічної цінності / Т.І. Артёмова // Економічна теорія. – 2007. – № 3. – С. 35–55.
3. Батраева Е.А. Ценообразование : [учеб. пособие для межвузовского польз.] / Е.А. Батраева. – Красноярск, 2000. – 354 с.
4. Бородіна О.М. Аграрна політика України: витоки, сучасний стан і нові можливості в контексті інституціоналізму та викликів глобалізації / О.М. Бородіна // Економіка України. – 2008. – № 10. – С. 94–111.
5. Дементьев В.В. Институты: проблемы определения понятия / В.В. Дементьев // Науч. труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2008. – Вып. 35. – С. 5–22.
6. Коуз Р.Г. Институциона структура виробництва: [Нобелівська лекція (1991)] / Р.Г. Коуз // Економічна теорія. – 2005. – № 4. – С. 55–71.
7. Мельник Л.Е. Предпринимательство и рынок / Л.Е. Мельник, Н. Х. Корецкий. – Д. : ДАУ, 1995. – 160 с.
8. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Дуглас Норт ; [пер. с англ. А. Н. Нестеренко]. – М. : Начала, 1997. – 180 с.
9. Носова О.В. Институціональні підходи до дослідження перехідної економіки / О.В. Носова // Економічна теорія. – 2006. – № 2. – С. 25–36.
10. Пчелянська Г.О. Державне регулювання ціноутворення в АПК України в умовах глобалізації / Г.О. Пчелянська // Актуальні проблеми економічного розвитку України в умовах глобалізації : зб. наук. праць за матер. між-нар. наук.-практ. конф. – Вінниця : Центр підготов. навч.-метод. видань ВТЕІ КНТЕУ, 2009. – Ч. 1. – С. 145–149.
11. Третяк О.М. Институційне забезпечення біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією / О.М. Третяк // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 111–118.
12. Чухно А. Институціоналізм: теорія, методологія, значення / А. Чухно // Економіка України. – 2008. – № 7. – С. 4–12.
13. Шебеко К.К. Институциональная инфраструктура региональных рынков продовольствия: теория, методология, практика / К.К. Шебеко. – Горки : Белорусская гос. с.-х. акад., 2001. – 132 с.
14. Шпикуляк О.Г. Институції аграрного розвитку : [моногр.] / О.Г. Шпикуляк. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – 480 с.
15. Horn F.F. Trading in Commodity Futures / F.F. Horn, R.E. Fink. – New York : Institute of Finance, 1984. – 217 p.
16. Kotler P. Kotler in Marketing / Phillip Kotler – New York : Free Press, 1999. – 1138 p.

Стаття надійшла до редакції 06.03.2014 р.

* * *